

**ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ & ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

ΘΕΜΑ: « Η επιθετικότητα ανάμεσα στα αδέλφια και η αντιμετώπισή της από τους γονείς »

Μετέχουσες σπουδάστριες:

Μπάγια Αντωνία
Σαϊτάκη Σοφία

Υπεύθυνη Καθηγήτρια:

Γεωργοπούλου Λίλιαν

Πτυχιακή εργασία για την λήψη του πτυχίου από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της σχολής Επαγγελματών Υγείας Και Πρόνοιας του Ανώτατου Τεχνολογικού εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Α.Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

Πάτρα, Μάιος 2005

Για αυτή την Πτυχιακή εργασία,
ευχαριστούμε την υπεύθυνη καθηγήτρια
εφαρμογών, του Α.Τ.Ε.Ι. Πάτρας, κα Λίλιαν
Γεωργοπούλου, για την καθοδήγηση της.
Επίσης τους διευθυντές και το εκπαιδευτικό
προσωπικό, του 4^{ου}, του 12^{ου} και του 42^{ου}
δημοτικού σχολείου της Πάτρας για την
άψογη συνεργασία. Ακόμη, ευχαριστούμε
τον κ Κουτσογιάννη Κωνσταντίνο για τις
συμβουλές του στην διαμόρφωση του
ερωτηματολογίου, αλλά και τον κ Μαΐστρο
Αναστάσιο – Δαμιανό για την πολύτιμη
βοήθεια του στην στατιστική ανάλυση των
δεδομένων της έρευνας. Πάνω από όλα
όμως ευχαριστούμε τους γονείς μας για την
αμέριστη συμπαράσταση τους, όλα αυτά τα
χρόνια των σπουδών μας.

*Η εργασία αυτή είναι αφιερωμένη στα
αδέλφια μας, Εύα και Δημήτρη.*

ΘΕΜΑ : «Η επιθετικότητα μεταξύ των αδελφών, και πως αντιμετωπίζεται από τους γονείς τους. »

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....σελ 4
Διατύπωση προβλήματος.....σελ 6

Κεφάλαιο 1.

1.3. Σκοπός μελέτης.....σελ 8
1.4. Στόχοι μελέτης.....σελ 8
1.5. Ορισμοί εννοιώνσελ 8

Κεφάλαιο 2 : Οι κυριότερες θεωρίες της επιθετικότητας.

2.1. Η ψυχαναλυτική θεωρία της επιθετικότητας του Freud.....σελ 11
2.2. Η θεωρία της Ματαίωσης.....σελ 12
2.3. Η θεωρία της Μάθησης.....σελ 13
2.4. Η θεωρία του Adler.....σελ 14
2.5. Η θεωρία του Lorenz.....σελ 16
2.6. Η τυπολογία της επιθετικότητας.....σελ 16

Κεφάλαιο 3 : Τα αίτια της επιθετικότητας.

3.1. <u>Οικογενειακά αίτια της επιθετικότητας</u>σελ 20
3.1.1. Η βία μέσα στην οικογένεια.....σελ 20
3.1.2. Η πολυτεκνία.....σελ 22
3.1.3. Το διαζύγιο.....σελ 23
1.3. <u>Κοινωνικά αίτια της επιθετικότητας</u>σελ 23
1.3.1. Το σχολείο.....σελ 24
1.3.2. Η ομάδα των συνομηλίκων.....σελ 24
1.3.3. Η συμβολή της τηλεόρασης στην εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς ..σελ 26
3.3. <u>Ψυχοπαθολογικά αίτια της επιθετικότητας</u>σελ 27
3.3.1. Παιδικές ψυχώσεις.....σελ 28
α) Σχιζοφρένεια.....σελ 28
β) Σχιζοφρένεια παρανοειδούς τύπου.....σελ 30
γ) Κατατονικός τύπος.....σελ 30
δ) Μανία.....σελ 30
ε) Ψυχωσική κατάθλιψη.....σελ 31
1.3.1 Διαταραχές προσωπικότητας.....σελ 31
1.3.2 Διανοητική καθυστέρηση.....σελ 32

1.3.3	Αγχώδης διαταραχές.....	σελ 33
1.3.4	Διαταραχή ελαττωμένης προσοχής και διασπαστικής συμπεριφοράς.....	σελ 33
	I. Διαταραχή ελαττωμένης προσοχής – υπερκινητικότητας.....	σελ 33
	II. Διαταραχή της .διαγωγής.....	σελ 34
	III. Εναντιωτική προκλητική διαταραχή.....	σελ 34
3.3.	Βιολογικά αίτια της επιθετικότητας.....	σελ 34
1.3.1	Εγκεφαλικά και γενετικά αίτια.....	σελ 35
1.3.2	Ανδρογόνα και επιθετική συμπεριφορά στα παιδιά.....	σελ 35
1.3.3	Κληρονομικότητα και επιθετικότητα.....	σελ 36
1.3.4	Γονίδιο υπεύθυνο για την επιθετική συμπεριφορά;.....	σελ 36

Κεφάλαιο 4 : Περίοδοι ανάπτυξης του παιδιού.

4.1.	Ιστορική αναδρομή της παιδικής ηλικίας.....	σελ 39
4.2.	Περίοδοι ανάπτυξης του παιδιού.....	σελ 40
4.3.	Βρεφική ηλικία:Τα χαρακτηριστικά του βρέφους.....	σελ 40
4.4.	Προσχολική ηλικία:Τα χαρακτηριστικά της προσχολικής ηλικίας.....	σελ 41
4.5.	Σχολική ηλικία:Τα χαρακτηριστικά της σχολικής ηλικίας.....	σελ 42
4.6.	Διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στην επιθετικότητα.....	σελ 43
4.7.	Η παιδική επιθετικότητα σε διάφορες φάσεις ανάπτυξης.....	σελ 44
4.8.	Πως ξεκινά η εχθρότητα.....	σελ 45

Κεφάλαιο 5 : Οι σχέσεις των αδελφών.

5.1.	Το πρωτότοκο παιδί.....	σελ 48
5.2.	Το δευτερότοκο, το μεσαίο, το στερνοπαίδι.....	σελ 49
5.3	Τα δίδυμα.....	σελ 51
5.4.	Παράγοντες που επηρεάζουν την σχέση των αδελφών.	σελ 52
5.4.1.	Η σειρά γέννησης.....	σελ 52
5.4.1.α.	Μεγάλες οικογένειες.....	σελ 55
5.4.2.	Διαφορές ως προς το φύλο.....	σελ 57
5.4.3.	Η ηλικία.....	σελ 59
5.5.	Η ζήλια μεταξύ των αδελφών.....	σελ 60
5.6.	Αδελφική σχέση και επιθετικότητα.....	σελ 62
5.7.	Αναπτυξιακές τάσεις της επιθετικότητας των αδελφών.....	σελ 64

Κεφάλαιο 6 : Οι γονείς και τα παιδιά τους.

6.1.	Γονείς και αδέρφια σχήματα επίδρασης.....	σελ 67
6.1.1.	Σχήματα επίδρασης αδελφών με την μητέρα.....	σελ 67
6.1.2.	Σχήματα επίδρασης αδελφών με τον πατέρα.....	σελ 67
6.2.	Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γονείς.....	σελ 68
6.2.1.	Προβλήματα μετά την άφιξη του πρώτου αδελφού.....	σελ 68
6.2.2.	Τι κάνουν οι γονείς όταν γίνεται καβγά;.....	σελ 72

6.2.3. Τι κάνουν οι γονείς για να αποφύγουν τον καβγά.....	σελ 75
6.3. Η στάση των γονέων απέναντι σε ένα επιθετικό παιδί.....	σελ 77
6.4. Τιμωρία Ναι ή Όχι.....	σελ 78
6.5. Συμφωνία γονέων και παιδιών-Κανόνες.....	σελ 84

Κεφάλαιο 7 : Ερευνητικό θέμα

7.1. Γενικός σκοπός.....	σελ 89
7.2. Στόχοι έρευνας.....	σελ 89
1.3. Ερευνητικές υποθέσεις.....	σελ 89
1.4. Μεθοδολογικό πλαίσιο για συλλογή δεδομένων.....	σελ 90
7.4.α. Επιλογή μεθοδολογίας.....	σελ 90
7.4.β. Ερευνητική διαδικασία συλλογής δεδομένων.....	σελ 90
7.4.γ. Εργαλείο συλλογής δεδομένων.....	σελ 91
7.4.δ. Μέθοδος δειγματοληψίας.....	σελ 91
7.4.ε. Αξιοπιστία – εγκυρότητα.....	σελ 92
7.5. Σχεδιαγράμματα και ανάλυση πινάκων του ερευνητικού θέματος.....	σελ 94

Κεφάλαιο 8: Συμπεράσματα

1.3. Συμπεράσματα.....	σελ 112
1.4. Προτάσεις.....	σελ 115

Παράρτημα.....	σελ 117
Βιβλιογραφία.....	σελ 122

Εισαγωγή.

Τα παιδιά αναπτύσσονται, μέσα από μια διαρκή συναλλαγή με το περιβάλλον τους, που περιλαμβάνει τόσο τους άλλους, όσο και τα άψυχα αντικείμενα. Αναζητούν ερεθίσματα και επαφή, επειδή από τη φύση τους είναι όντα κοινωνικά, γεμάτα ενέργεια και δράση. Ταυτόχρονα, ανάλογα με το επίπεδο της γνωστικής τους λειτουργίας, προσπαθούν να κατανοήσουν τον κόσμο γύρω τους και να τον προσεγγίσουν. Επηρεάζονται από το περιβάλλον τους, αλλά και το επηρεάζουν, σε μία σχέση που λειτουργεί αμφίδρομα. Ο αποδοτικότερος τρόπος να καταλάβουμε τα παιδιά, αλλά και τους ενήλικες, είναι η παρατήρηση των σχέσεων τους με τους άλλους. Από τις σχέσεις αυτές, προκύπτουν οι σημαντικότερες εμπειρίες ανάπτυξης.

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο παιδί και τους άλλους, εξαρτάται από την ποιότητα της μεταξύ τους σχέσης και από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο συναλλάσσονται.(Χουντουμάδη,1994,σελ.13-14).

Τα πιο πολλά παιδιά, σε όλη τη γη, έχουν αδέρφια. Ο χρόνος που περνούν μαζί, κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής είναι πολύ περισσότερος συνήθως, από πού περνούν μαζί με τις μητέρες τους ή τους πατέρες τους.(Dunn,1988,σελ.12).

Είναι πολύ πιθανό, ότι τα παιδιά αλληλοεπηρεάζονται με τρόπους που πολλαπλασιάζουν τις διαφορές τους. Ένα παιδί μπορεί να νοιώθει έχθρα για την αδελφή του και να εκνευρίζεται μαζί της, να ζηλεύει τις σχέσεις της με τους γονείς τους, να εξοργίζεται από την προσωπικότητα της και τις συνήθειες της. Αντίθετα η αδελφή του μπορεί να είναι ευτυχισμένη και να μην την ενδιαφέρει, να ανταγωνιστεί, για την αγάπη των γονιών της. Επίσης μπορεί να θαυμάζει τις ικανότητες του αδελφού της πρόθυμη να τον βοηθήσει, μολονότι προσκρούεται όταν το προσπαθεί.(Dunn,1988,σελ.13).

Η Σάλι, 6 χρονών, μιλάει για την αδελφή της Άννι, 3 χρονών : «Είναι καλή...πότε καλή. Είναι ωραίο να έχεις μια αδελφή, επειδή μπορείς να παίζεις μαζί της...Αυτό το μέρος της ζωής μου μόνο μου αρέσει, όταν παίζω μαζί της. Έχω πάρα πολλές φίλες, αλλά η πιο καλή μου φίλη είναι η Άννι».

Η Ραχήλ τηλεφωνεί στην γιαγιά της. Της αναγγέλλει ότι γράφει την αυτοβιογραφία της και ζητάει την βοήθεια της για την στίξη. Η βιογραφία αρχίζει με τις συμπάθειες και τις αντιπάθειες της. Ο κατάλογος με τις αντιπάθειες είναι απλός : « Βία, αγκινάρες και ο αδελφός μου».

Αυτά τα δύο παιδιά έχουν εντελώς διαφορετικές απόψεις, για τα αδέρφια τους. Για την Σάλι και την Ραχήλ η συνύπαρξη με έναν αδελφό ή με μία αδελφή, σημαίνει πολύ διαφορετικές εμπειρίες και η ένταση αυτών των εμπειριών είναι φανερή.(Dunn,1988,σελ.9)

Οι γονείς τρέφουν ειλικρινή αγάπης για τα παιδιά τους και έχουν την καλή διάθεση να κάνουν ό,τι μπορούν για να καλυτερέψουν τις σχέσεις τους. Συχνά όμως, χωρίς να το θέλουν διδάσκουν τα παιδιά τους να γίνονται προβληματικά.(Πασχάλης,1990,σελ.12)

Η παρούσα εργασία, έχει ως σκοπό την εμβάθυνση στην αδελφική σχέση, και κυρίως στο φαινόμενο της επιθετικότητας μεταξύ των αδελφών, μέσα από τον εντοπισμό των αιτιών της δημιουργίας της συμπεριφοράς αυτής. Ταυτόχρονα θα μελετηθεί σχέση κάθε αδελφού και αδελφή με την μητέρα και τον πατέρα αλλά και των γονέων μεταξύ τους και το κατά πόσο οι τελευταίοι συμβάλλουν στην εμφάνιση ή την εξάλειψη του φαινομένου.

Στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η ανάλυση των εννοιών που θα μας απασχολήσουν περισσότερο, με βάση το θέμα της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναφέρονται οι σημαντικότερες θεωρίες για την ερμηνεία της επιθετικότητας, από την ψυχαναλυτική θεωρία, την θεωρία των ορμών και των ενστίκτων έως και την θεωρία της ματαίωσης και αυτή της μάθησης.

Στο τρίτο κεφάλαιο, εξετάζονται τα αίτια της επιθετικότητας, δηλαδή οι εξωτερικοί παράγοντες, όπως το σχολείο, η τηλεόραση κ.α. που ευνοούν της επιθετική συμπεριφορά. Στις εσωτερικές μεταβλητές κατατάσσονται, όσες έχουν σχέση με το κεντρικό νευρικό σύστημα, τις ενδοκρινικές λειτουργίες και με τις γενετικές μεταβολές. Στις εσωτερικές μεταβλητές συμπεριλαμβάνονται η οικογένεια και το ευρύτερο περιβάλλον.

Η εξέλιξη της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού σκιαγραφείται στο τέταρτο κεφάλαιο. Μετά από μια συνοπτική παρουσίαση της παιδικής ηλικίας και των φάσεων ανάπτυξης του ατόμου, θα δούμε πως δημιουργούνται σε αυτό, τα πρώτα εχθρικά συναισθήματα και πως αυτά καλλιεργούνται και εκδηλώνονται σε κάθε ηλικιακή του φάση.

Στη συνέχεια, στο κεφάλαιο πέντε, θα γίνει μια προσπάθεια να εντοπιστούν οι παράγοντες που επηρεάζουν την αδελφική σχέση σύμφωνα με το φύλο των παιδιών, την διαφορά ηλικίας και την σειρά γέννησης τους και που οδηγούν, στην εκδήλωση της μεταξύ τους επιθετικότητας. Επίσης θα μελετηθεί η επίδραση του ερχομού του / της αδελφού / ής, στη συμπεριφορά του πρωτότοκου, αλλά και τα χαρακτηριστικά του παιδιού σύμφωνα με την ιεραρχία τους στην οικογένεια.

Στο κεφάλαιο έξι, θα συναντήσουμε, τα σχήματα επίδρασης του κάθε γονέα ξεχωριστά με τα αδέλφια και κυρίως τους τρόπους που αντιμετωπίζουν οι μητέρες και οι πατέρες την επιθετικότητα των παιδιών τους, μέσα από την επιβολή της πειθαρχίας με οποιονδήποτε τρόπο.

Η εργασία ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο επτά και την έρευνα, μέσα από την οποία θα γίνει μία προσπάθεια, διερεύνησης της επιθετικότητας μεταξύ των αδελφών και της αντιμετώπισης από τους γονείς τους.

Διατύπωση του Προβλήματος

Τα μικρά αδέλφια αγαπούν και μισούν, παίζουν και μαλώνουν, πειράζουν και κοροϊδεύουν το ένα το άλλο, χωρίς να έχουν καθόλου αναστολές. Μερικά μαλώνουν και διαπληκτίζονται συνεχώς, άλλα είναι αχώριστοι και στοργικοί σύντροφοι, άλλα πότε συνεργάζονται ευτυχισμένα στο παιχνίδι και άλλα πότε παρουσιάζουν μian άγρια επιθετικότητα. Γιατί μερικά αδέλφια τα πηγαίνουν τόσο καλά, ενώ άλλα μαλώνουν και φιλονικούν με τέτοια εχθρότητα; Και γιατί οι αδελφοί και οι αδελφές διαφέρουν τόσο μεταξύ τους;

Συχνά τα βιβλία που απευθύνονται στους γονείς υποδηλώνουν ότι οι σχέσεις των αδελφών είναι αποτέλεσμα του τρόπου που έχουν αναθρέψει οι ίδιοι τα παιδιά τους.

Το γεγονός ότι τα αδέλφια σε μια οικογένεια διαφέρουν τόσο πολύ το ένα από το άλλο, προβληματίζει αναμφισβήτητα γονείς και ψυχολόγους. Τα αδέλφια διαφέρουν πράγματι πολύ ως προς την προσωπικότητα, όσο σχεδόν διαφέρουν άσχετα παιδιά, που αναθρέφονται σε διαφορετικές οικογένειες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

6.1 Σκοπός μελέτης

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μια αύξηση του βαθμού της βίαιης συμπεριφοράς και της επιθετικότητας στην κοινωνία μας. Όταν κάτι τέτοιο εντοπίζεται σε νέους ανθρώπους και ειδικότερα σε παιδιά του δημοτικού σχολείου ο φόβος και η ανησυχία, για τις επιδημικές διαστάσεις του φαινομένου εντείνονται και ενισχύεται η άποψη, ότι η εγκληματικότητα αυξάνεται.

Σκοπός λοιπόν αυτής της μελέτης είναι να εμβαθύνουμε στο φαινόμενο της επιθετικότητας και στο κατά πόσο η οικογένεια συμβάλει στην εμφάνιση της από τη στιγμή της γέννησης του παιδιού έως το τέλος της παιδικής του ηλικίας.

6.2 Στόχοι μελέτης

Στόχοι της μελέτης μας είναι:

- 1) Να επισημανθούν οι διαστάσεις που μπορεί να πάρει η παιδική επιθετικότητα και κυρίως μεταξύ των αδελφών.
- 2) Να εντοπιστούν τα αίτια των αδελφικών καβγάδων.
- 3) Να διερευνηθεί η επίδραση της οικογένειας στην εμφάνιση της επιθετικότητας ανάμεσα στα αδέρφια, και τέλος,
- 4) Να διαπιστωθούν οι τρόποι που χρησιμοποιούν οι γονείς για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

1.3. ΟΡΙΣΜΟΙ ΕΝΝΟΙΩΝ

Επιθετικότητα: Ο πιο ευρέως αποδεκτός ορισμός είναι αυτός του Herbert M. (1989), σύμφωνα με τον οποίο, η επιθετικότητα είναι η συμπεριφορά που περιλαμβάνει όλες τις μορφές διεκδικητικής – ανταγωνιστικής προσπάθειας και όλες τις ενέργειες που αποσκοπούν στην άσκηση ελέγχου πάνω στο περιβάλλον του ατόμου που την εκφράζει, όχι μόνο στοιχεία καταστροφικά – αρνητικά, αλλά και ιδιότητες που είναι όμως απαραίτητες για την επιβίωση του ατόμου. (Herbert, 1989, σελ 23)

Αδελφός – αδελφή: είναι το άτομο που έχει και τους δύο γονείς ή μόνο τον έναν κοινό με κάποιο άλλο άτομο. (Το μεγάλο λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας, 1980)

Αντιμετώπιση: είναι η απόκρουση ενός αντικειμένου ή ενός προσώπου ή τέλος μιας κατάστασης. (Το μεγάλο λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας, 1980)

Γονείς: (πατέρας – μητέρα) είναι τα πρόσωπα που έχουν αποκτήσει παιδιά και έχουν αναλάβει την ανατροφή και διαπαιδαγώγησή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

2.1 Η ψυχαναλυτική θεωρία του Freud

Ο S. Freud επηρεασμένος από την θεωρία του Δαρβίνου υποστήριξε πως ο άνθρωπος ενεργεί με βάση τα ένστικτα του όπως ακριβώς και τα ζώα. Έτσι η συμπεριφορά του είναι σκόπιμη και αποβλέπει στην ορμή της ηδονής, της libido. Ακόμη και το βρέφος, σύμφωνα με τον Freud, έχει σεξουαλικές επιθυμίες. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του το άτομο προσπαθεί να βρει αποδεκτούς τρόπους για να ικανοποιήσει την libido του και να εξισορροπήσει τις ορμές του με αυτό που είναι κοινωνικά αποδεκτό.

Δέχεται ότι η ανθρώπινη ψυχή αποτελείται από τρία μέρη: α) **το εγώ** (ego), όπου είναι το συνειδητό μέρος του ανθρώπου και περιλαμβάνει τις ψυχικές λειτουργίες με τις οποίες το άτομο αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα σκέφτεται και ενεργεί. Λειτουργεί δηλαδή με βάση την «αρχή της πραγματικότητας» και παίζει ρυθμιστικό ρόλο ανάμεσα στις ορμές και στις απαγορεύσεις που επιβάλλει η κοινωνία και κατά συνέπεια ανάμεσα στο εκείνο και το υπερεγώ. β) **Το υπερεγώ** (superego), το οποίο περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων συμπεριφοράς που επιβάλλει η κοινωνία και γ) **το εκείνο** (id), όπου είναι το ασυνείδητο μέρος του ανθρώπου και περιλαμβάνει τα βιολογικά ένστικτα και λειτουργεί με βάση την «αρχή της ευχαρίστησης».

Επίσης περιγράφει πέντε στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης όπου το κάθε στάδιο αναφέρεται σε μια περίοδο της ζωής του ατόμου κατά την οποία επιλέγεται για την ικανοποίηση της libido και τη μείωση της ψυχικής έντασης, με διαφορετική περιοχή του σώματος κάθε φορά. Τα στάδια αυτά είναι:

α) **Το στοματικό στάδιο (1^ο έτος)**, με κύρια πηγή ευχαρίστησης το θηλασμό.

β) **Το πρωκτικό στάδιο (2^ο- 3^ο έτος)**, όπου το παιδί αποκτά τον έλεγχο των σφικτήρων.

γ) **Το φαλλικό στάδιο (3^ο-7^ο έτος)**, όπου το παιδί αρχίζει να καταλαβαίνει τη διαφορά στα γεννητικά όργανα, ανάμεσα στα δύο φύλα και προσκολλάται με τον γονέα του αντίθετου φύλου.

δ) **Το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7^ο-11^ο έτος)**, όπου το παιδί στρέφεται προς τα πρόσωπα του ευρύτερου περιβάλλοντος και αρχίζει να ενισχύεται το υπερεγώ του και

ε) **Το στάδιο της ετερόφυλης σεξουαλικότητας**, όπου το άτομο πλέον στρέφεται προς το αντίθετο φύλο για να εκδηλώσει την αγάπη του και να αναπαραχθεί.

Σε περίπτωση που το παιδί σε κάποιο στάδιο δεν ικανοποιήσει επαρκώς την βιολογική του ορμή, παρουσιάζει μειωμένη προσαρμογή στα επόμενα στάδια με αποτέλεσμα, είτε να καθιλώνεται σε κάποιο από τα στάδια είτε να παλινδρομεί σε μορφές συμπεριφοράς μικρότερης ηλικίας. Για παράδειγμα η καθήλωση στο πρωκτικό στάδιο εκδηλώνεται με πείσμα, επιθετικότητα, καταπιεστική συμπεριφορά, τσιγγουνιά κ.α.

Δίνει έμφαση στις σχέσεις του παιδιού με το υπόλοιπο περιβάλλον του και ιδιαίτερα στις σχέσεις του παιδιού με την μητέρα του.

Στην αρχή της θεωρίας του, ο Freud, θεώρησε πως υπάρχει μια μόνο ενστικτώδης ορμή, η ορμή του «**έρωτα**». Στην διάρκεια όμως του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βλέποντας τον απάνθρωπο θάνατο κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι υπάρχει και άλλη ενστικτώδης ορμή, η ορμή του «**θανάτου**». Καθώς περιγράφει την λειτουργία αυτής της ορμής, υποστηρίζει πως η εκδήλωσή της καταλήγει στην επιθετικότητα, ενώ το αντίθετο στην κατάθλιψη. Παρομοίωσε την λειτουργία του ενστίκτου της επιθετικότητας, σαν «μια χύτρα, γεμάτη νερό, σκεπασμένη με καπάκι, επάνω σε μια εστία. Η ενέργεια της φωτιάς μεταδίδεται στο νερό, δημιουργεί ατμό και πίεση μέσα στην κλειστή χύτρα. Για να μην εκραγεί η χύτρα, πρέπει να υπάρχει μια βαλβίδα ώστε να απελευθερώνεται ο ατμός» (Γεώργας, 1995, σελ. 234).

Τελειώνοντας, ο στόχος των γονιών και της ψυχανάλυσης είναι να μάθουν τα παιδιά να εκδηλώνουν την επιθετικότητά τους σε στόχους όσο το δυνατόν πιο ανώδυνους για το άτομο και την κοινωνία.

1.3 Η θεωρία της ματαίωσης

Η σύγχρονη μορφή της θεωρίας της ματαίωσης σε σχέση με την επιθετικότητα, αναπτύχθηκε από μια ομάδα ερευνητών στο πανεπιστήμιο του Yale, στις ΗΠΑ. Η θεωρία αυτή βασίστηκε στην υπόθεση του Freud, ότι η «επιθετικότητα είναι μια συνέπεια της άρνησης της ηδονικής αρχής και διαπιστώνει μια καθολική αιτιώδη σχέση στις ενδοανθρώπινες σχέσεις, μεταξύ επιθετικότητας και ματαίωσης».

Οι J. Dollart, N. E. Miller, L. M. Doob κ.α. ορίζουν την ματαίωση σαν «μια επαλληλία με την αντίδραση που προκαλείται από κάποιο υποκινητή κατά τη στιγμή της εμφάνισής της, στην πορεία της συμπεριφοράς». Για να γίνει κατανοητός αυτός ο ορισμός, ας φανταστούμε ότι ένα κίνητρο προκάλεσε την ένταση μιας ανάγκης, η οποία δεν ικανοποιήθηκε, αλλά αντίθετα διακόπηκε ή παρεμποδίστηκε.

Διαβάζοντας τον ορισμό παρατηρούμε ότι χρησιμοποιείται η λέξη «υποκινητής». Υποκινητές είναι τα κίνητρα, τα οποία μπορεί να είναι παραστάσεις που μεταδίδονται προφορικά ή οι ερεθισμοί, οι οποίοι μπορεί να είναι οπτικοί ή αισθητηριακοί, που προκαλούν μια μορφή συμπεριφοράς και η οποία οδηγεί σε μια ορισμένη αντίδραση. Πολλές φορές στην αντίδραση επιδρά ένα σύνολο υποκινητών.

Ο βαθμός της έντασης που γίνεται αντιληπτή η ματαίωση εξαρτάται από ορισμένες μεταβλητές. Οι μεταβλητές αυτές είναι:

- Από την ισχύ της προηγούμενης υποκίνησης
- Από τον βαθμό της επαλληλίας με την αντίδραση
- Από την δυνατότητα για σχηματισμό ανακουφιστικών υποκαταστάσεων αντίδρασης, και
- Από την δραστηριότητα των υποκαταστάσεων των αντιδράσεων να μειώσουν την ισχύ της πρωταρχικής υποκίνησης. (Βουϊδάσκης, 1987, σελ 44)

Με βάση τα παραπάνω, όσο μεγαλύτερη είναι η ανάγκη και η τάση για την ικανοποίησή της, τόσο μεγαλύτερος θα είναι και ο βαθμός της επιθετικότητας και το αντίστροφο.

Σύμφωνα με τον Dollard κ.α., ο άνθρωπος αναγκάζεται να προσαρμοστεί σε κάποιους κανόνες και να πειθαρχήσει την επιθετικότητα του, που προκαλείται μετά από ένα βίωμα μιας ματαίωσης, εξαιτίας κάποιων εμποδίων, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, με αποτέλεσμα πολλές μικρές αναστολές τις επιθετικότητας, από προηγούμενες ματαιώσεις να συσσωρεύονται και να δημιουργούν μια πολύ ισχυρή επιθετικότητα.

Ο άνθρωπος καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του βιώνει ματαιώσεις, οι οποίες καταλήγουν σε επιθετική συμπεριφορά. Για να επιβιώσει, πρέπει να αγωνιστεί και πολλές φορές μέσα σε αυτόν τον αγώνα κρύβονται συναισθήματα φόβου, υποταγής και ματαίωσης, που εκδηλώνονται με επιθετικότητα εναντίων των άλλων.

Η πρώτη ματαίωση που υφίσταται το άτομο είναι κατά την γέννηση του, η οποία κατά τον Ο. Ρανκ, είναι από μόνη της ένα τραύμα για το παιδί, αφού αφήνει ένα περιβάλλον γεμάτο σιγουριά, για να βρεθεί σε ένα άλλο δυσανάλογο. Η αμέσως επόμενη ματαίωση για το βρέφος είναι ο απογαλακτισμός και το καθάρισμα ή αλλιώς ο έλεγχος των σφικτήρων του. μεγαλώνοντας τα παιδιά και όντας νέοι πλέον, βιώνουν τις ματαιώσεις μέσα και έξω από την οικογένεια, εφόσον έρχονται σε σύγκρουση με τις ανάγκες τους, για να προσαρμοστούν σε εκείνους τους τρόπους συμπεριφοράς που επιβάλλει η κοινωνία που ζουν. Φτάνοντας στον ενήλικο άνθρωπο η μεγαλύτερη ματαίωση που βιώνει είναι η σκέψη του θανάτου, η οποία προκαλεί αισθήματα δυσαρέσκειας.

Με όσα ειπώθηκαν παραπάνω, πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν, πως η αγωγή χωρίς ματαίωση μειώνει την επιθετικότητα. Ο W. Schmidbauer όμως, υποστηρίζει το αντίθετο. Δηλαδή η συμπεριφορά των παιδιών που δεν έχουν βιώσει την ματαίωση, είναι αντιδραστική. Υποστηρίζει ότι έτσι βιώνουν συνεχώς την ματαίωση και χωρίς να παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά της επιθετικότητας, γίνονται αυθάδη και αφόρητα.

Οι ψυχολογικές έρευνες κατέληξαν στο συμπέρασμα πως το παιδί, δεν θα αντιδράσει επιθετικά στην ματαίωση της επιθυμίας του, αν καταλάβει πως οι περιστάσεις είναι τέτοιες, που δεν επιτρέπουν την εκπλήρωση όλων των επιθυμιών του. (Βουϊδάσκης, 1987, σελ 46)

1.4 Η θεωρία της μάθησως

Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της θεωρίας της επιθετικότητας προερχόμενη από την μάθηση είναι οι A. Bandura και ο R. Walters, οι οποίοι με την πραγματοποίηση πολλών πειραμάτων σε παιδιά προσπάθησαν να αποδείξουν, πόσο σπουδαίο ρόλο παίζει το πρότυπο για την μάθηση διαφόρων τρόπων συμπεριφοράς. Υποστήριξαν ακόμη, ότι το παιδί μαθαίνει και υιοθετεί έναν συγκεκριμένο τρόπο

συμπεριφοράς, είτε με την «μίμηση» ενός προτύπου, είτε με την «παρατήρηση», είτε με την «ταύτιση».

Έπειτα από πειράματα που έκαναν σε παιδιά, έφθασαν στο συμπέρασμα πως θα εμφανισθούν τρεις διαφορετικές επιδράσεις στον παρατηρητή ενός προτύπου συμπεριφοράς και διακρίνονται μεταξύ τους ανάλογα με τον αριθμό, την ποικιλία και την ένταση που έχουν οι επιθετικές αντιδράσεις:

- Ο παρατηρητής θα αποκτήσει εντελώς νέα πρότυπα συμπεριφοράς, αποτέλεσμα προτύπου, «modell effect»
- Ενισχύονται ή από-αναστέλλονται στον παρατηρητή πρότυπα συμπεριφοράς που προϋπήρχαν ή είχαν ανασταλεί, απελευθερωμένο από αναστολή αποτέλεσμα, «hemmungs – und enthemmungs effect»
- Οι παρατηρήσεις επαναφέρουν παρόμοια αντίδραση που είχε μαθευτεί προηγουμένως, προκαλούμενο αποτέλεσμα, «eliciting effect». (Βουϊδάσκης, σελ 49 – 50)

Επίσης στις έρευνες τους, εξέτασαν τις επιρροές που ασκεί το οικογενειακό περιβάλλον και ποιες είναι οι αλληλεπιδράσεις μέσα σε αυτό, χωρίς όμως να λάβουν υπόψη τους κοινωνιολογικούς παράγοντες.

Στην έρευνά τους υπέθεσαν ότι η επιθετικότητα είναι μια εκδήλωση κινήτρων, τα οποία κατά την διάρκεια της αλληλεπίδρασης των γονέων και άλλων προσώπων, έχουν μαθευτεί. Έτσι κατέληξαν στο συμπέρασμα, πως η αιτία για την ανάπτυξη της επιθετικής συμπεριφοράς, εξαρτάται από το πώς οι γονείς συμπεριφέρονται στα παιδιά τους και μάλιστα αυτό είναι καθοριστικό στα πρώτα χρόνια της ζωής τους.

Η θεωρία των A. Bandura και R. Walters, δέχθηκαν κριτική διότι δεν εξέτασαν, α) κατά πόσο η επίδραση από την προβολή επιθετικών σκηνών είναι προσωρινή ή όχι και β) πιο είναι το πραγματικό μέγεθος του αποτελέσματος της μάθησης της επιθετικής συμπεριφοράς σε πραγματικές συνθήκες.

Παρόλα αυτά βοήθησαν αρκετά στο να βγουν κάποια συμπεράσματα, για την προέλευση της επιθετικής συμπεριφοράς. Τα συμπεράσματα αυτά είναι:

- Η επιθετικότητα είναι καθαρά αντιδραστική συμπεριφορά που μαθαίνεται
- Η επιθετικότητα δεν είναι ενδογενής συμπεριφορά που καθορίζεται από την ορμή ή το ένστικτο, όπως υποστηρίζουν οι K. Lorenz, S. Freud, κ.α. και
- Η επιθετικότητα δεν είναι αναγκαία συνέπεια της ματαίωσης, όπως ισχυρίζεται ο J. Dollrd κ.α. (Βουϊδάσκης, σελ 56)

2.4 Θεωρία Adler

Ο Adler, μέσα από το άρθρο του "Der Aggressionstrieb im Leben und in der Neyrose", (Η επιθετική ορμή στη ζωή και στη νεύρωση, 1908), πήρε θέση υπέρ της ψυχολογίας του βάρους για την οποία έγινε γνωστός. Το άτομο λοιπόν, για εκείνον στη προσπάθειά του να κατακτήσει και να επιβληθεί θα πρέπει να έρθει αντιμέτωπο με την ίδια τη ζωή και τα προβλήματα της κίνηση επιθετικού χαρακτήρα.

Από την στιγμή, της γέννησης του ο άνθρωπος, παρατηρεί ο Adler, εκδηλώνει στοιχεία εχθρικής συμπεριφοράς στην προσπάθεια του να ικανοποιήσει τις ορμές του. Αγωνίζεται διαρκώς, με κλάματα, φωνές, σπαραγμούς, πτώση στο έδαφος, δαγκώματα, κ.α. Πρόκειται για την ορμική επιθετικότητα στο παιδί, η οποία άλλοτε εκδηλώνεται καθαρά, με δαγκώματα, χτυπήματα, τσακωμούς ή μέσα από τον αθλητισμό, συναγωνισμό, επιθυμία για κυριαρχία άλλοτε εκδηλώνεται ως δουλοπρέπεια κ.α. και άλλοτε ως διαστροφή στο αντίθετο όπως π.χ. συμπόνια στη δυστυχία των άλλων, ευσπλαχνία κ.α.

Η κληρονομική μεταβίβαση της επιθετικής συμπεριφοράς δεν έχει αποδειχθεί. Ο άνθρωπος δεν γεννιέται με έμφυτα τα γνωρίσματα του χαρακτήρα του, αλλά τα αποκτά στην πορεία της ζωής του, σύμφωνα με το «σχέδιο-ζωής», (στυλ-ζωής) όπως ονομάστηκαν από τον Adler, όσα αποκτώνται στα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής. Έτσι λοιπόν όπως κανένα από τα γνωρίσματα του χαρακτήρα του ατόμου δεν είναι κληρονομικά, έτσι και η επιθετικότητα.

Η συμπεριφορά αυτή έχει τις ρίζες της στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, σύμφωνα πάντοτε τον Adler. Δυσάρεστες και τραυματικές καταστάσεις που βίωσε το άτομο σ' αυτό το διάστημα, μέσα από συνεχείς τρόπους συμπεριφοράς, του δημιούργησαν μόνιμες και καταστρεπτικές εντυπώσεις, φέρνοντας το αντιμέτωπο είτε με τους γονείς του, είτε εκείνους μεταξύ τους, εξαιτίας του. Αυτό γίνεται όταν το παιδί βρίσκεται στον ανταγωνισμό των γονέων, οπότε και παρακινεί τον έναν ενάντια του άλλου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την άνιση μεταχείριση του από αυτούς, σε σχέση με τα αδέρφια του, γεγονός με ολέθριες συνέπειες για την εξέλιξη του χαρακτήρα του.

Ο Adler, στη θεωρία του ορίζει, το παραχάιδεμα από την μία και την σκληρότητα από την άλλη, ως δύο συμπεριφορές οι οποίες βοηθούν τους γονείς να διαπαιδαγωγούν τα παιδιά τους υποταγμένα στο θέλημα τους. Χαρακτηρίζει, ως βαρύ σφάλμα, το παραχάιδεμα, αφού ο παραχαϊδόμενος, γίνεται άπληστος, αναζητώντας υπηρετές των προσδοκιών τους, αδύνατους, δέκτες θυμού και επιθετικότητας στην μη ικανοποίηση αυτών. Η σκληρότητα από την άλλη συνοδεύεται από βία. Η μία συμπεριφορά αναιρεί την άλλη, μιας και η πρώτη απομακρύνει την πειθαρχία που προκαλεί η δεύτερη στην σχέση σκληρότητα-παραχάιδεμα.

Αποτέλεσμα αυτού είναι η γένεση νευρωτικών τρόπων συμπεριφοράς. Επιθετικότητα, αυτοαμφιβολία, αγωνία, αρνητισμός κ.α.. Τις περισσότερες φορές μάλιστα αυτές οι συμπεριφορές περιέχουν στοιχεία έκδηλης ή λανθάνουσας επιθετικότητας με αποδέκτη το ίδιο το άτομο. Η στάση αυτή κατά τους H.L. Ansbacher και R.Ansbacher, εξυπηρετεί το αίσθημα της φαινομενικής ανασφάλειας που βιώνει κρατώντας τους άλλους σε απόσταση, κάτω από αυτήν την ανασφάλεια που νιώθει.

Η Ατομική ψυχολογία, σχετικά με την θεραπεία των καταστάσεων που δημιουργούν την επιθετική συμπεριφορά «θέτει ως ιδεώδες την κατάργηση του ανταγωνισμού μεταξύ των σεξουαλικών συντρόφων, καθώς και μεταξύ κοινωνικών τάξεων και των μελών της οικογένειας».

Ανακεφαλαιώνοντας, την θεωρία του Adler, διαπιστώνεται ότι ο θεωρητικός παρουσιάζει την επιθετικότητα, ως μία ενεργητική δύναμη που σκοπό έχει την αυτοδιάσωση του οργανισμού. Πρόκειται για αντίδραση του ατόμου, η

οποία αποκτάται κατά την εξέλιξη του. Οι ρίζες, της βρίσκονται στην παιδική ηλικία και είναι προϊόν τραυματικών εμπειριών, οι οποίες έχουν δημιουργήσει ψυχικές ανωμαλίες στο άτομο, που εκδηλώνει, μέσα από αυτή. (Βουϊδάσκη, 1987, σελ 26-28)

2.5 Θεωρία Lorenz

Ένας από τους ιδιαίτερα γνωστούς ηθολόγους είναι και ο Lorenz, που όπως και ο Adler, στήριξε την θεωρία του περί επιθετικότητας, σε ένα ειδικό ένστικτο ή ορμή. Συγκεκριμένα, γράφει ότι : «Η αυθορμησία του ενστίκτου(επιθετικού) είναι που το κάνει τόσο επικίνδυνο. Αν ήταν μόνο μια αντίδραση σε ορισμένες εξωτερικές συνθήκες, όπως υποθέτουν πολλοί κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι τότε θα ήταν η κατάσταση της ανθρωπότητας τόσο επικίνδυνη όσο και στην πραγματικότητα. Τότε θα μπορούσε κανείς κατ' αρχήν να ερευνήσει και να απομονώσει τους παράγοντες που προκαλούν την αντίδραση.»

Αναλυτικότερα, ο Lorenz, υποστήριξε πως οι άνθρωποι και τα ζώα, διαθέτουν πάντοτε επιθετική ενέργεια, η οποία παράγεται, στοιβάζεται, εκτονώνεται όταν την προκαλέσει κάποιο εξωτερικό ερέθισμα και έπειτα αναπαράγεται και εξακολουθεί να υπάρχει έως την επανεκτόνωσή της. Η επιθετικότητα για εκείνον είναι σαν τις ορμές αποστέρησης. Δηλαδή δεν είναι μία τυχαία αντίδραση, αλλά το αποτέλεσμα μη έκφρασης της, για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η αποστέρηση αυτή, προκύπτει από το γεγονός ότι το άτομο δεν δύναται να επιτεθεί εξαιτίας έλλειψης, της ευκαιρίας για τέτοια αντίδραση.

Σε αυτό το σημείο, ο γνωστός ηθολόγος, παραθέτει ένα παράδειγμα, αποστέρησης, με τις χρωματιστές πέρκες των ενυδρείων. Παρατηρεί λοιπόν, ότι όταν τα ψάρια δεν έχουν γείτονες, δεν μπορούν να επιτεθούν για την διεκδίκηση του ζωτικού τους χώρου, σε κάποιον οπότε και η επιθετική τους ενέργεια δεν εκτονώνεται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα ψάρια να σκοτώνουν τους συντρόφους τους. Πρόκειται για το φαινόμενο της υποκατάστασης αντικειμένων επιθετικότητας, το οποίο κατά τους Brown και Hemstein δεν στηρίζει την θεωρία της αποστέρησης, μιας και αν η όρεξη για επιθετική συμπεριφορά αυξάνει κατά το πέρασμα του χρόνου, από την τελευταία επίθεση τότε θα πρέπει να εμφανίζονται οι επιθετικές του πράξεις τουλάχιστον κατά προσέγγιση κυκλικά ή περιοδικά, όπως με την πρόσληψη τροφής και νερού με τον ύπνο και την σεξουαλικότητα.(Ζάχαρης, 1994, σελ 79).

2.6. Τυπολογία Της Επιθετικότητας

Σύμφωνα με τον Βουϊδάσκη (σελ 22-23), οι σπουδαιότερες μορφές της ανθρώπινης επιθετικότητας είναι οι εξής:

- Έκδηλη – Λανθάνουσα: Έκδηλη μορφή επιθετικότητας είναι εκείνη που μεταβάλλεται σε συμπεριφορά και είναι δυνατόν να παρατηρηθεί. Λανθάνουσα είναι εκείνη η μορφή που εμφανίζεται μόνο στην περιοχή του ασυνείδητου. Μπορεί δηλαδή, η επιθετικότητα να είναι «ορατή». «έκδηλη» αλλά και «αόρατη», «λανθάνουσα».
- Άμεση – Έμμεση: Η διαφορά μεταξύ άμεσης και έμμεσης μορφής επιθετικότητας βρίσκεται στο αντικείμενο προς το οποίο κατευθύνεται η επιθετική ενέργεια. Η άμεση επιθετικότητα στρέφεται κατευθείαν εναντίον του αντικειμένου που σκοπεύει να βλάψει, ενώ η έμμεση μετατοπίζεται από το αρχικό της αντικείμενο σε ένα υποκατάστατο.
- Εξωστρεφής – Εσωστρεφής: Η εξωστρεφής κατευθύνεται προς τον έξω κόσμο, «εξωποινική», η εσωστρεφής εναντίον του ίδιου του προσώπου από το οποίο προέρχεται σαν «αυτοεπιθετικότητα» ή «ενδοποινική».
- Φυσική – Ψυχική: Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο, αναφέρεται στη μορφή εκδήλωσης της επιθετικής συμπεριφοράς. Η φυσική επιθετικότητα εκδηλώνεται σε πράξη που βασίζεται στην πρόθεση να προξενήσει σωματική βλάβη σε ένα πρόσωπο ή ζώο, ενώ η ψυχική εμφανίζεται με συμβολική και μεσολαβητική μορφή.
- Εκφραστική – Συντελεστική: Η εκφραστική επιθετική πράξη γίνεται η ίδια αυτοσκοπός (επιθετικότητα για την επιθετικότητα) και συνοδεύεται άμεσα με οξυθυμικές διεργασίες. Η συντελεστική μορφή, αντίθετα υπηρετεί μόνο σαν μέσο για την πραγματοποίηση ενός συγκεκριμένου σκοπού έξω από την πραγματική ενέργεια.
- Κοινωνική – Αντικοινωνική: Κοινωνικές επιθέσεις είναι οι μορφές εχθρικών πράξεων που γίνονται αποδεκτές μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμό στο πλαίσιο των κοινωνικών κανόνων και αξιών. Στις αντικοινωνικές επιθετικότητας συμπεριλαμβάνονται όλες εκείνες οι πράξεις που γίνονται ταμπού και καθιερώνονται αρνητικά με νόμιμους και ηθικούς κανόνες του κοινωνικού συστήματος.

Η επιθετικότητα κατά την παιδική ηλικία λαμβάνει διάφορες μορφές. Κατά τον Herbert M. (1989), και την Άννα Φρόιντ (1991) οι κυριότερες μορφές επιθετικότητες είναι:

- Εκρήξεις οργής: Τα ξεσπάσματα αυτά είναι από τις πιο έντονες και φοβερές κρίσεις θυμού που εκδηλώνονται στα παιδιά. Στις εκρήξεις αυτές, το παιδί φορτίζεται σε σημείο που γίνεται έξαλλο. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές το παιδί φαίνεται να αποστρακίζει την επιθετικότητά του, βλάπτοντας τον ίδιο του τον εαυτό και όχι τον γονέα του. Κατά κάποιο παράδοξο τρόπο, εκφράζει την αγάπη του για τον γονέα του, αναστέλλοντας την επίθεση που θα μπορούσε να του έχει.
- Το μίσος: το συναίσθημα του μίσους περιέχει πάντα ένα στοιχείο εκδίκησης. Μπορεί να εκδηλώνεται με εκφοβισμούς προς έναν ήδη καταβεβλημένο αντίπαλο ή έναν φανερά αδύναμο ανταγωνιστή. Ορισμένοι ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι το μίσος είναι παράγωγο των συγκρούσεων που συνδέονται με την επιθετικότητα.
- Η παρανοϊκή εχθρότητα: Το ψυχολογικό φαινόμενο κατά το οποίο συναισθήματα που δημιουργούνται από ενδοψυχικές συγκρούσεις μέσα στο

ίδιο το παιδί, αποδίδονται αδικαιολόγητα στους άλλους, ονομάζεται προβολή. Το παιδί που έχει παρανοϊκές τάσεις χρησιμοποιεί την προβολή σε πολύ μεγάλο βαθμό και πιστεύει ότι όλοι είναι εχθρικοί απέναντί του. μια τέτοια κατάσταση μπορεί να καταλήγει ακόμη και σε παραληρήματα καταδίωξης. Τέτοιες παρανοϊκές τάσεις και άλλα αρνητικά συναισθήματα, μπορεί να δημιουργήσουν στο παιδί μια ακατανίκητη επιθυμία να προκαλεί πόνο και βλάβη στους άλλους ανθρώπους και στα ζώα.

- Άσχημη γλώσσα: Η λεκτική επιθετικότητα, η πρόκληση ψυχικής οδύνης με την βοήθεια του λόγου, αποτελεί την πιο διαδεδομένη μορφή με την οποία εκδηλώνεται η επιθετική συμπεριφορά. Η πρόκληση για έναρξη εχθροπραξιών όπως ύβρεις, ο σαρκασμός, η περιφρόνηση, η ειρωνεία αλλά και τα υπονοούμενα ή οι ψευδείς διαδόσεις, αποτελούν μερικές από τις πιο γνωστές μορφές λεκτικής επιθετικότητας, ενώ το αθώο πείραγμα ή το ανώδυνο επιφανειακά χιούμορ ερμηνεύονται από τις ψυχαναλυτικές μελέτες ως μεταμφιεσμένες μορφές επιθετικότητας. Πιστεύεται ότι η λεκτική μορφή επιθετικότητας είναι η ηπιότερη έκφραση της επιθετικής συμπεριφοράς .
- Τα πειράγματα και οι ψευτοπαλικαρισμοί: Τα ενοχλητικά πειράγματα και ψευτοπαλικαρισμοί, είναι αρκετά συνηθισμένα προβλήματα στην παιδική ηλικία. Ωστόσο, οι ενέργειες αυτές παρότι συνήθεις, σε μερικά παιδιά συχνά λαμβάνουν μια ανησυχητική σαδιστική μορφή. Είναι, συνήθως μια μορφή λεκτικής επιθετικότητας που αποβλέπει στο να δημιουργηθούν διαπληκτισμοί με το άτομο στο οποίο κατευθύνεται. Τα θύματα είναι συνήθως παιδιά που δεν είναι αποτελεσματικά στην αντεκδίκηση
- Αυτοεπιθετικότητα: Στην παιδική ηλικία, παράλληλα με τις αυτοερωτικές δραστηριότητες του παιδιού, συναντάμε και αυτοεπιθετικές δυνατότητες εκτόνωσης. Ένα παράδειγμα για την περίπτωση αυτή είναι το χτύπημα του κεφαλιού του παιδιού από το ίδιο καθώς και το ξερίζωμα από το παιδί των δικών του μαλλιών.

Σε περιπτώσεις στέρξης, δυσφορίας ή ματαίωσης, το παιδί εκδηλώνει την επιθετικότητα με κλάματα, κραυγές, κλωτσιές κ.λ.π. Έμμεση επιθετικότητα αποτελούν οι εκδηλώσεις πείσματος, η άρνηση φαγητού ή ύπνου κ.α. Η έμμεση συγκρατημένη επιθετικότητα γίνεται φανερή ανάλογα με την ηλικία σαν χρόνια αντίθεση, ψευδολογία, δημιουργία σκανδάλων κλπ. Άμεσα εκδηλώνεται στους καβγάδες των παιδιών, στον βασανισμό μικρότερων ή και ζώων, μέχρι την σωματική βλάβη ή τους βανδαλισμούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Τα αίτια της επιθετικότητας

3.1. Οικογενειακά αίτια της επιθετικότητας.

3.1.1. Η βία μέσα στην οικογένεια.

Η οικογένεια αποτελεί έναν δυναμικό χώρο κοινωνικοποίησης και αγωγής, ο οποίος όμως παράλληλα αποτελεί πρόσφορο και ευαίσθητο έδαφος για την εμφάνιση συγκρούσεων μεταξύ των μελών της. (Βουϊδάσκη, 1983,σελ.116). Η επιθετικότητα μέσα στην οικογένεια, εκδηλώνεται ως βία μεταξύ των συζύγων ή μεταξύ των αδελφών, ως κακομεταχείριση των παιδιών από τους γονείς τους, αλλά και ως επιθετικότητα των παιδιών απέναντι στους γονείς τους.

Ο Goldstein, ανάγει τα αίτια της επιθετικότητας στο ίδιο το πρόσωπο του κάθε συζύγου, στις εμπειρίες τους από τις οικογένειες καταγωγής τους, αλλά και στην επίδραση των κοινωνικών αξιών και κανόνων.

Αίτια που ανάγονται στο πρόσωπο και μπορεί να ωθήσουν το άτομο στην χρήση βίας, μπορεί να είναι μια ασθένεια, αλλά και κάποιο ασταθές αυτοσυναίσθημα, όταν το άτομο βρίσκεται κάτω από μία έντονη ψυχολογική επιβάρυνση. Η σωματική τιμωρία, των παιδιών από τους γονείς τους και γενικά η χρήση βίας εκ μέρους τους συνδέεται με την γονική αγάπη παρά το γεγονός ότι οι συνέπειες στην ψυχολογία του παιδιού είναι ολέθριες.

Εκτός από το μειωμένο αυτοσυναίσθημα, αποδίδονται στους άνδρες, ορισμένες κλίσεις βίας. Η κλίσεις αυτές μπορεί να σχετίζονται με βίαιες οικογενειακές εμπειρίες. Οι άνδρες εκείνοι οι οποίοι έζησαν σε οικογένειες που κυριαρχούσε η βιαιοπραγία έχουν περισσότερες πιθανότητες να κακομεταχειρίζονται την σύζυγο ή τα παιδιά τους σε αντίθεση με εκείνους που έχουν μεγαλώσει σε ειρηνικές οικογένειες. Ό, τι βιώνει και μαθαίνει κανείς στην πατρική οικογένεια το συνεχίζει στην οικογένεια εναντίον της ορισμένα χαρακτηριστικά όπως, το μειωμένο αυτοσυναίσθημα, το έντονο συναίσθημα εξάρτησης, τα έντονα συναισθήματα ενοχής, η έντονη κατάθλιψη και η πατροπαράδοτη αντίληψη του ρόλου της γυναίκας ευνοούν την χρήση βίας των ανδρών στις σχέσεις τους με την γυναίκα. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ευθύνονται για των κακοποίηση των συζύγων.

Μια δεύτερη μορφή επιθετικότητας στην οικογένεια είναι η κακοποίηση των παιδιών, φυσική ή ψυχική, από τους γονείς τους. Ως κακοποίηση θεωρείται και η 'παραμέληση' και η σεξουαλική κακοποίηση. Μια τέτοια συμπεριφορά από την πλευρά των γονέων προς τα παιδιά τους, περιλαμβάνει επιθετικής πράξεις που έχουν ως σκοπό να βλάψουν. Βία, όμως από τους γονείς προς τα παιδιά τους, είναι και η ανθυγιεινή διατροφή, η υπερβολική χρήση ή χορήγηση φαρμάκων ή ουσιών με τις επιζήμιες εντυπώσεις στις οποίες εκτίθενται, επίσης η παρακώλυση της μόρφωσης, οι υπερβολικές απαιτήσεις, όπως για παράδειγμα φιλοδοξίες για άριστη συμμετοχή στην εκπαίδευση ή υπερβολικές αθλητικές επιδόσεις. Αποτελέσματα της κακοποίησης των παιδιών είναι απόπειρες αυτοκτονίας παιδιών και εφήβων. Στη Δυτική Γερμανία γίνονται κάθε χρόνο περίπου 14.000 απόπειρες

αυτοκτονίας από παιδιά κάτω των 14 ετών και 400 έφηβοι ηλικίας 15 ετών αυτοκτονούν, 20.000 παιδιά εγκαταλείπουν το σπίτι τους.

Τα επακόλουθα της κακοποίησης είναι φυσικά και ψυχικά. Όταν η κακομεταχείριση είναι βαριά σωματική οδηγεί σε σωματικούς τραυματισμούς η οποίοι επιτρέπουν συμπεράσματα περί σκόπιμης χρήσης. Παιδιά τα οποία υφίστανται κακοποίηση εμποδίζονται και στη γνωστική, κοινωνική και συναισθηματική τους εξέλιξη. Οι τραυματισμοί του σώματος δεν επηρεάζουν τόσο την ψυχική κατάσταση του παιδιού. Το περιβάλλον στο οποίο συμβαίνει η κακοποίηση, είναι περισσότερο επιβαρυντικό για την ψυχολογία του παιδιού. Το περιβάλλον αυτό χαρακτηρίζεται από έλλειψη φροντίδας αλλά και από άλλες πολλές και πολύ σημαντικές οικογενειακές επιβαρύνσεις. (Ζάχαρης, 1994, σελ. 68-71)

Αρκετές εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει, έχουν αποδείξει ότι η επιθετικότητα των γονέων ή του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος του παιδιού, επιδρούν στο ίδιο το παιδί με αποτέλεσμα να παρουσιάσει και αυτό επιθετική συμπεριφορά. Αντίστοιχα, όταν το παιδί βλέπει φιλική συμπεριφορά από τους γονείς ή γενικότερα από μεγαλύτερους ανθρώπους, του κοινωνικού του κύκλου, αποκτά συγχρόνως κοινωνική συμπεριφορά κατά το παρατηρούμενο πρότυπο. Αυτό εξηγείται σύμφωνα με την θεωρία της μάθησης, η οποία μας πληροφορεί ότι, η συμπεριφορά ενός ατόμου μεταβάλλεται ανάλογα με το άτομο που παρατηρεί, δηλαδή ο τρόπος αυτός διαφοροποίησης της συμπεριφοράς ονομάζεται 'μάθηση από παρατήρηση ή μίμηση'.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πειράματα του Bandura, σχετικά με το κατά πόσο η παρατήρηση της επιθετικότητας οδηγεί τον παρατηρητή σε μεγαλύτερη συχνότητα επιθετικής συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, ο Bandura, απέδειξε πως τα παιδιά έχουν μεγάλη ικανότητα να μιμούνται την κοινωνική συμπεριφορά των γονιών τους, αλλά και των άλλων προτύπων του περιβάλλοντος τους, ανεξάρτητα εάν αυτή είναι επιθετική ή οποιαδήποτε άλλη. Από πολύ νωρίς το άτομο μπορεί να αντιληφθεί και να πάρει τα χαρακτηριστικά της έξαψης του πατέρα και της μητέρας του. Οι εκπρόσωποι της ψυχανάλυσης μας πληροφορούν, πως οι παρορμήσεις του παιδιού καταπιέζονται σημαντικά από την επιθετική συμπεριφορά και την επιβολή των γονιών τους. Η καταπίεση αυτή οδηγεί το παιδί σε αίσθημα εσωτερικής έντασης και διαμάχης, με απώτερο αποτέλεσμα την εκδήλωση οποιασδήποτε διαστροφής. Επί παραδείγματι, όσο το παιδί μεγαλώνει και κυρίως κατά τη νεανική του ηλικία μπορεί να καταφύγει στην χρήση ναρκωτικών, ώστε να ζήσει έστω και λίγες στιγμές χωρίς επιθετικότητα ή ακόμη και για να εκδικηθούν με αυτόν τον τρόπο τους γονείς τους.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν τα αποτελέσματα έρευνας του M. Montel (1975), σχετικά με την επιθετικότητα των παιδιών σε συνάρτηση με την επιθετικότητα των γονιών τους. Η έρευνα λοιπόν απέδειξε, ότι οι περισσότεροι από τους εθελοντές αμερικάνους στρατιώτες οι οποίοι μάλιστα άνηκαν στην ειδική ομάδα 'Green Baretts', και οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από μαχητικό, αλλά και χωρίς τύψεις εξόντωση του εχθρού, προέρχονταν από οικογένειες, όπου οι γονείς ήταν πολύ αυστηροί, επιθετικοί και βίαιοι. Μάλιστα το 68% των γονιών αυτών, χτυπούσαν τα παιδιά τους με ζώνες, μαστίγια και λουριά.

Όλες οι παραπάνω συμπεριφορές εκ μέρους των γονέων οδηγούν στην ηθική κατάπτωση του παιδιού και την απώλεια της θετικής εικόνας του εαυτού του, αλλά και κάθε μελλοντικού οραματισμού για την ζωή του. (Βουϊδάσκη,1983,σελ.126-128).

Επίσης επεισόδια επιθετικότητας μεταξύ των αδελφών της οικογένειας μπορεί να προκληθούν από την ανάμειξη των γονέων σε υποθέσεις των παιδιών τους, όπως για παράδειγμα, οι επιδόσεις στο σχολείο, οι φίλοι, τα προγράμματα στην τηλεόραση, αλλά και πολλοί άλλοι παράγοντες που αναλύονται σε παρακάτω κεφάλαια.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως πέρα από όσα αναφέρονται πιο πάνω, εξωτερικά αίτια ή ατομικά προβλήματα, όπως η επαγγελματική ικανοποίηση των γονιών, οι διάφορες ψυχικές ασθένειες, ο ανεπιθύμητος ερχομός ενός παιδιού, εξαιτίας τυχαίας εγκυμοσύνης κ.α. μπορούν να προκαλέσουν επιθετικότητα στο παιδί το οποίο πληρώνει τις συνέπειες όλων αυτών και της φιλονικίας των γονέων, όντας το αντικείμενο της εκτόνωσης τους. Ακόμη υπάρχουν πολλές περιπτώσεις, στις οποίες το παιδί γίνεται ο 'αποδιοπομπαίος τράγος' της μητέρας ή του πατέρα, οι οποίοι επιρρίπτουν όλα όσα δυσανεχτούν τους ίδιους από το έτερον τους ήμισυ. Η συνεχής προσπάθεια των γονιών να επιβληθούν στα παιδιά τους με κάθε μέσο οδηγεί στην εκδήλωση επιθετικότητας των τελευταίων προς τους πρώτους, εκφράζοντας έτσι την ανάγκη τους για άμυνα και μάλιστα μέσα από μία σχέση εξάρτησης και μειονεκτικότητας. (Βουϊδάσκη,1983,σελ.117).

Επίσης ένα βασικό αίτιο που οδηγεί στο ξέσπασμα έντασης και επιθετικότητας του παιδιού, είναι η προσπάθεια του να διεκδικήσει την θέση που του αξίζει ή τουλάχιστον που νομίζει ότι του αξίζει μέσα στην οικογένεια και κυρίως μεταξύ των αδελφών του. Χαρακτηριστικά ο Ντράικωρς, αναφέρει: 'ο νεότερος και επιτυχημένος αδερφός του, βοηθάει και αυτός στην καταρράκωση της αυτοπεποίθησης του. Η υπερβολική του φιλοδοξία έχει σαν βάση το συναίσθημα πως είναι παραγκωνισμένος από τον αδελφό του.' Αυτό ακριβώς το συναίσθημα είναι που μπορεί να προκαλέσει συγκρούσεις τόσο μεταξύ των αδελφών όσο και των παιδιών με τους γονείς τους. (Βουϊδάσκη,1983,σελ.116).

3.1.2. Η πολυτεκνία.

Σύμφωνα με πειράματα του Calhoun, ο υπερπληθυσμός οδηγεί σε έντονη επιθετικότητα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω της έλλειψης προσωπικού χώρου. (Ζάχαρης,1994,σελ.78).

Σε μια πολυμελή οικογένεια λοιπόν τα ψυχολογικά και κοινωνικά δεδομένα είναι διαφορετικά από ότι μία ολιγομελή. Πρώτα πρώτα η στενότητα χώρου κατοικίας της οικογένειας αυτής μπορεί να δώσει αφορμές για συγκρούσεις και επιθετικές εκδηλώσεις των μελών. Έχει διαπιστωθεί, ότι τα μέλη της οικογένειας απειλούνται σήμερα από τον κίνδυνο νευρώσεων, λόγω της στενότητας της κατοικίας, από την οποία δύσκολα μπορούν να βρουν ανακουφιστικές διεξόδους, όταν ξεσπούν συγκρούσεις.

Έτσι, τελικά οι γονείς γίνονται πιο αυταρχικοί, ώστε να αποφύγουν την ένταση και τους καβγάδες. Αυτή η αντίδραση όμως είναι εξίσου επιθετική. Τα παιδιά δεν έχουν παρά να την μιμηθούν και τελικά να χαρακτηριστούν ως προβληματικά.

Σε τέτοιες οικογένειες οι γονείς δεν έχουν χρόνο στην διάθεση τους για να ασχολούνται με το κάθε τους παιδί. Γενικότερα, είναι λιγότερο συμμετοχικοί στην αγωγή των παιδιών, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να κατανοήσουν, τα προβλήματα και τις ανάγκες τους και τελικά να γίνονται πιο αυταρχικοί. Συνεπώς η εκδήλωση της επιθετικότητας γίνεται ευκολότερα καθώς η οικογενειακή ατμόσφαιρα έχει διαμορφωθεί με αρνητικές προϋποθέσεις, με λιγότερες αλληλεπιδράσεις και συνεπώς μειωμένη επικοινωνία. (Βουϊδάσκη, 1983, σελ. 115).

1.3.1. Το Διαζύγιο

Το διαζύγιο είναι μια τραυματική εμπειρία για τα παιδιά και μπορεί να επηρεάσει σημαντικά τον ψυχολογικό τους κόσμο και την συμπεριφορά τους, αφήνοντας αρνητικά κατάλοιπα για όλη τους τη ζωή.

Οι γονείς πρέπει να είναι ενήμεροι και να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους, ότι η κατάσταση αυτή μπορεί να δημιουργήσει διάφορες θλιβερές συναισθηματικές καταστάσεις ανάλογα με την ηλικία του παιδιού. Τα μεγάλα παιδιά καταβάλλονται από αισθήματα μεγάλης λύπης και απώλειας. Η απόδοσή τους στο σχολείο μειώνεται και παρουσιάζουν προβλήματα συμπεριφοράς. Τα μικρότερα παιδιά μπορεί να γίνουν περισσότερο επιθετικά, να μην συνεργάζονται ή ακόμη να δείξουν σημεία οπισθοδρόμησης ή απομόνωσης.

Τα παιδιά νιώθουν φοβισμένα, είναι συγχυσμένα και αισθάνονται πολύ θυμωμένα. Πολύ συχνά πιστεύουν ότι αυτά είναι που προκάλεσαν τη διαμάχη μεταξύ του πατέρα και της μητέρας τους και νιώθουν την ανάγκη να αναλάβουν πρωτοβουλίες για να συνενώσουν ξανά τους γονείς τους. (www.medlook.net)

1.3. Κοινωνικά Αίτια Της Επιθετικότητας

Σύμφωνα με το Selg (1978), η κοινωνία ασκεί κοινωνικό έλεγχο με τις αξίες και τους κανόνες που επιβάλλει μέσω της αγωγής και της κοινωνικοποίησης. Κανόνες ρυθμίζουν και την επιθετική συμπεριφορά. Οι αξίες και οι κανόνες υπόκεινται σε μια συνεχή μεταβολή. Οι υποτιμήσεις των αξιών είναι ένα δοκιμασμένο μέσο για την διευκόλυνση της επιθετικότητας.

Επίσης οι καταστάσεις συναγωνισμού παροτρύνουν την επιθετική συμπεριφορά. Κάθε συναγωνισμός είναι και μια πηγή ματαίωσης, προκαλεί θυμό ή οργή και ευνοεί τις επιθέσεις, γιατί κάθε συναγωνισμός έχει και έναν ηττημένο.

Επιπροσθέτως, στα άτομα τα οποία ζουν στην ανωνυμία και δεν έχουν ατομικούς στόχους και "ταυτότητα", ευνοείται η επιθετικότητα. (Ζάχαρης, 1994, σελ 76 – 79)

1.3.1. Το Σχολείο

Το σχολείο είναι σήμερα ένας από τους σπουδαιότερους παιδαγωγικούς και μορφωτικούς παράγοντες που έχει επωμιστεί τις μεγαλύτερες ευθύνες για την αγωγή και την μόρφωση των παιδιών. Ωστόσο σημαντική είναι και η συμβολή του στην δημιουργία επιθετικής συμπεριφοράς.

Το σχολείο ως κοινωνικός θεσμός και βασικός φορέας κοινωνικοποίησης, επηρεάζει και καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τη διαδικασία δόμησης και εξέλιξης της προσωπικότητας του παιδιού. Στο δημοτικό σχολείο, οι δυσκολίες στη μάθηση και στην συμπεριφορά είναι συχνά συνδεδεμένες. Με το αυταρχικό συνήθως στυλ διαδικασίας, τις απαγορεύσεις και τους εξαναγκασμούς, ευνοεί σημαντικά την δημιουργία επιθετικού σχολικού κλίματος. Το παιδί που δεν μπορεί να παρακολουθήσει στο σχολείο και να επιτύχει στα μαθήματα, καταφεύγει τις περισσότερες φορές σε αρνητικές συμπεριφορές για να αμυνθεί αλλά και για να προσελκύσει με αυτόν τον τρόπο την προσοχή των άλλων.

Μια από τις συνέπειες του αναλφαριθμητισμού είναι και η επιθετικότητα. Ο αναλφάβητος νιώθοντας κατώτερος από τους άλλους, ανίσχυρος, εξευτελισμένος, αναζητά έναν άλλο ορισμό του εαυτού του. Πιστεύει ότι το σχολείο του δημιούργησε αυτήν τη επιθετικότητα. Τον εξευτελισμό που νιώθει επειδή δεν γνωρίζει γραφή, θέλει να τον υπερνικήσει με την επιθετικότητα.

Πολλές φορές μέσα στην σχολική τάξη παρατηρείτε η επιθετική συμπεριφορά του δασκάλου απέναντι σε έναν μαθητή. Αυταρχικό τρόπο, διαταγές, απειλές τιμωρίας κ.α., χαρακτηρίζουν την επιθετική συμπεριφορά του δασκάλου. Οι μορφές επιθετικής συμπεριφοράς των δασκάλων, από την πιο ήπια μέχρι την πιο σκληρή, αποτελούν αιτίες για την συσσώρευση επιθετικού δυναμικού στο παιδί. Έτσι ο μαθητής που αντιλαμβάνεται ότι ο παιδαγωγός του, τον απωθεί και τον ειρωνεύεται, κλείνεται στον εαυτό του απογοητευμένος ή ενισχύει την προκλητική του συμπεριφορά με επιθετικότητα. (Παπαδόπουλος Μ., 1997)

3.2.2. Η ομάδα των συνομηλίκων.

Οι περισσότερες θεωρίες της κοινωνικής ανέλιξης και της προσωπικότητας έχουν υπογραμμίσει τον κεντρικό ρόλο των συναλλαγών του παιδιού με τους γονείς τους. Εξίσου σημαντική θεωρείται πλέον και η ομάδα των συνομηλίκων, παρά το γεγονός ότι μέχρι πρόσφατα κάτι τέτοιο αμφισβητούνταν από πολλούς ψυχολόγους. Σε αντίθεση με την σχέση με τους γονείς, οι σχέσεις των παιδιών μεταξύ τους, θεωρούνται περισσότερο δημοκρατικές, μιας και πρόκειται για συναλλαγή μεταξύ ίσων από κάθε άποψη. Η σημασία της ομάδας των

συνομηλικών, κλιμακώνεται για τα παιδιά, γοργά και έντονα κατά την προσχολική ηλικία.

Οι ομήλικοι διαμορφώνουν την κοινωνική συμπεριφορά και αργότερα την στάση και τις αξίες των παιδιών. Τα παιδιά επηρεάζονται από άλλα παιδιά, των οποίων την συμπεριφορά επιλέγουν ως πρότυπο και ενεργούν με βάση την άμεση και έμμεση ενθάρρυνση που παίρνουν από αυτά. Η μεταξύ τους υποστήριξη επιταχύνει τον σταδιακό απογαλακτισμό από τους γονείς και την ανάπτυξη αυτοέλεγχου.

Από την ηλικία των έξι μηνών κιόλας, τα παιδιά αρχίζουν να δείχνουν θετικό ενδιαφέρον για τα άλλα βρέφη. Όσο μεγαλώνει το παιδί, τέτοιες συμπεριφορές γίνονται πολύ σαφέστερες. Γύρω στους δέκα μήνες, τα παιδιά αρέσκονται στο παιχνίδι με αντικείμενα. Παίζουν το καθένα ξεχωριστά και μόνον όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμα παιχνίδια, θα παίξουν μεταξύ τους. Στην ηλικία των 3-4 ετών συμμετέχουν όλο και περισσότερο σε ομαδικά και οργανωμένα παιχνίδια.

Τα παιδιά που επικοινωνούν καλύτερα, έχουν κοινά ενδιαφέροντα, παίζουν μαζί και γενικότερα δεν συγκρούονται, αλλά είναι φίλοι. Από την ηλικία των δύο ετών παρατηρούνται, οι πρώτες ενδείξεις σχηματισμού ατομικών προτιμήσεων και φιλίας. Μέσα από αυτές τις σχέσεις μαθαίνεται η αμοιβαιότητα και η οικειότητα αφού αναπτύσσεται η αμοιβαιότητα των συναισθημάτων και η τάση να μοιράζονται προσωπικές εμπειρίες και ανησυχίες.

Όσο το παιδί μεγαλώνει και ωριμάζει, αυξάνει τις προσδοκίες του απέναντι στους φίλους του. Έτσι αλλάζει και η άποψη τους για την φιλία.

Στην προσχολική ηλικία τα παιδιά δεν δείχνουν να ενδιαφέρονται για σχέσεις που διαρκούν. Οι φίλιες τους είναι εύθραυστες και παροδικές, ενώ βασίζονται περισσότερο στη γειννίαση και σε κοινά ενδιαφέροντα για το παιχνίδι. Αντίθετα τα μεγαλύτερα παιδιά σκέφτονται τις φίλιες ως σχέσεις βασισμένες σε βαθιά και ουσιαστικά συναισθήματα και όχι σαν ευκαιριακές επαφές. Από τα πέντε έτη, έως και την εφηβεία, οι αντιλήψεις των παιδιών για την φιλία εξελίσσονται μέσα από διάφορα στάδια. Ενώ λοιπόν αρχικά οι φίλοι είναι σύντροφοι του παιχνιδιού, έπειτα γίνονται άμεσοι συνεργάτες και τέλος κρίνονται με βάση την κατανόηση. Αυτοί αποτελούν μια σημαντική πηγή υποστήριξης για τα παιδιά. Η υποστήριξη αυτή παίρνει την μορφή συναισθηματικής στήριξης και επιβεβαίωσης και ανταποκρίνεται στις ανάγκες για αυτοεκτίμηση, για βοήθεια στην επίλυση των πρακτικών προβλημάτων και συντροφικότητα.

Η συμμετοχή των παιδιών που βασίζεται στην συνεργασία για την επίτευξη κοινών στόχων προωθεί τον σχηματισμό ομάδας. Ο ανταγωνισμός μπορεί να είναι μία έννοια που προάγει την συνεργασία. Μπορεί όμως να πυροδοτήσει την εχθρότητα και τη σύγκρουση ανάμεσα σε ομάδες, ή και ανάμεσα στα μέλη της ίδιας ομάδας.

Κάποιες φορές, οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών των ομάδων δεν εξελίσσονται υποστηρικτικά. Οι περιορισμένες ή και προβληματικές συναλλαγές μεταξύ τους συνεπάγονται μειωμένες ευκαιρίες για απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων, είτε αναφέρονται στο πως πλησιάζοντα οι άλλοι είτε αφορούν στην επίλυση διάφορων συγκρούσεων. Στην πρώτη παιδική ηλικία, οι κοινωνικές σχέσεις συμπεριφορές υπολείπονται κατά πολύ των εγωιστικών και επιθετικών

αντιδράσεων. Αργότερα, στα χρόνια του δημοτικού σχολείου, το μοίρασμα, η παροχή βοήθειας, η συμπάθεια και η ενσυναίσθηση αυξάνουν με γοργό ρυθμό.

Δεν είναι όμως όλες οι συναλλαγές των παιδιών θετικές. Είναι στοργικά μεταξύ τους, συνεργάζονται και βοηθούν το ένα το άλλο, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να γίνουν και εχθρικά. Τσακώνονται, φωνάζουν, πειράζονται, κριτικάρουν και μάλιστα πολύ αυστηρά, μαλώνουν και τσακώνονται κατά την διάρκεια του παιχνιδιού τους.

Όλα τα παιδιά εκφράζουν κάποια μορφή επιθετικότητας. Σε πολλές περιπτώσεις προκαλείται από ματαίωση, λόγω στέρησης, τιμωρίας, εμποδίων που παρουσιάζονται στην προσπάθεια επίτευξης στόχων και σε συναισθήματα άγχους ή απειλής της εκτίμησης. Βέβαια, η ματαίωση δεν οδηγεί πάντοτε στην επιθετικότητα, αλλά ούτε και το αντίθετο.

Η επιθετικότητα αλλάζει όσο το παιδί μεγαλώνει και παίρνει διάφορες μορφές αφού από εσωτερική, σιγά - σιγά εξωτερικεύεται μεταφέρεται σε αντικείμενα του εξωτερικού χώρου αλλά και πρόσωπα, ενώ η ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων φέρνει την λεκτική επιθετικότητα. Μεγαλύτερη έξαρση παρατηρείται στην ηλικία των τεσσάρων ετών.

Τα παιδιά έχουν την τάση να απορρίπτουν τους συνομήλικους τους που εμφανίζουν αυξημένη επιθετικότητα και μέσω αυτής προσπαθούν να λύσουν τις διαφορές τους, βλέποντας τα άλλα παιδιά ανταγωνιστικά. Τα δημοφιλή παιδιά είναι περισσότερο φιλικά και υποστηρικτικά. Αυτή τους η συμπεριφορά επιβραβεύεται, γιατί είναι ασφαλώς πιο εύκολο για ένα παιδί που απολαμβάνει δημοτικότητας να είναι φιλικό προς τα άλλα παιδιά. (Χουντουμάδη, 1994, σελ.347-352).

3.2.3. Η συμβολή της τηλεόρασης στην εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς.

Το αν η επιθετικότητα είναι έμφυτη ή όχι, παραμένει αμφιλεγόμενο. Ακόμη κι αν δεχτούμε ότι υπάρχει στον γενετικό μας κώδικα, το σίγουρο είναι πως για να αναπτυχθεί χρειάζεται πρόσφορο έδαφος. Η ανθρώπινη προσωπικότητα διαμορφώνεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο οικογενειακό και κοινωνικό-πολιτιστικό περιβάλλον, το οποίο κατακλύζει το άτομο με αξίες και πρότυπα τα οποία κάθε φορά τα ερμηνεύει και επιλέγει συμπεριφορές κατάλληλες για να τα εκφράσει. Μεταξύ των στοιχείων αυτών του περιβάλλοντος, είναι και η τηλεόραση.

Το γεγονός ότι η τηλεόραση, είναι ένα μέσο μαζικής χρήσης, φανερώνει την μεγάλη της σημασία. Έχει γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του παιδιού, αφού πλέον έχει ενσωματωθεί στο οικογενειακό περιβάλλον, τόσο ώστε να θεωρείται 'μέλος' της οικογένειας. Η οικειότητα αυτή αυξάνει την συναισθηματική σχέση του παιδιού, με τα όσα δείχνει η μικρή οθόνη.

Όσο το παιδί βρίσκεται σε μικρή ηλικία, η παρακολούθηση κατά κύριο λόγο είναι συμπτωματική. Δηλαδή, η χρήση της αποτελεί περισσότερο παιχνίδι, μιας και το άτομο στην ηλικία αυτή δυσκολεύεται να προσηλωθεί σε αυτή. Ενώ λοιπόν το πρόγραμμα προβάλλεται, μπορεί εκείνο να ασχολείται με τα παιχνίδια του ή να

συζητά με άλλα πρόσωπα, βλέποντας αποσπασματικά το περίεργο αυτό μηχανήμα με τις κινούμενες εικόνες, τους ήχους και τα χρώματα. Από τα 8 χρόνια του παιδιού και έπειτα μπορεί να επιλέξει τα αγαπημένα του προγράμματα και να τα παρακολουθήσει. Το οπτικό στοιχείο, ερεθίζει τις αισθήσεις και αιχμαλωτίζει το νου, επιτρέποντας σε ασυνείδητες επιθυμίες ή φόβους να εκφραστούν. Η ελεγκτική δύναμη της διακοπτικής λειτουργίας χάνεται και η προσοχή, διαχέεται στα αντικείμενα και τα πρόσωπα της ιστορίας. (Βρύζας,1997,σελ.82).

Οι σκηνές βίας στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, γενικά αλλά πιο συγκεκριμένα, κυρίως στην τηλεόραση, ασκούν μεγάλη επίδραση στην επιθετική συμπεριφορά. Βεβαίως οι σκηνές της επιθετικότητας, δεν οδηγούν σε απλή μίμηση, ούτε μπορούν από μόνες τους, να προκαλέσουν την επιθετικότητα του σύγχρονου κόσμου, ωστόσο τα μαθησιακά αποτελέσματα στον παρατηρητή είναι σημαντικά. (Ζάχαρης,1994,σελ.79-80).

Το ίδιο συμβαίνει και με την προσωπικότητα του παιδιού, η οποία είναι αρκετά πολύπλοκη, για να μπορέσει να ισχυριστεί κανείς ότι η τηλεόραση, από μόνη της μπορεί να κατευθύνει την συμπεριφορά του. Το κάθε παιδί αντιλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο την βία που προβάλλεται από την τηλεόραση. Αυτό εξαρτάται από την ηλικία του παιδιού αλλά πολύ περισσότερο από τα βιώματα αυτού και τα κοινωνικό-πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Ανάλογα με τις ανάγκες και τις προσδοκίες του γίνεται και η αφομοίωση των μηνυμάτων που μεταδίδονται. Η καλλιέργεια της επιθετικότητας δεν γίνεται μέσα από την τηλεόραση. Σίγουρα όμως η συχνή παρακολούθηση αυτής οδηγεί σε ένα είδος συμβιβασμού με αυτήν. Δηλαδή όταν βία, συμμετέχει όλο και περισσότερο στην καθημερινότητα του παιδιού, αυτό αποκτά οικειότητα προς το φαινόμενο. Κατά συνέπεια, μειώνεται η φυσική συμπάθεια για τα θύματα και προκαλείται περιφρόνηση των ηθικών επιταγών με άμεση συνέπεια την απάθεια και την αδιαφορία. (Βρύζας,1997,σελ.84).

Αυτό λοιπόν έχουν καταφέρει τα Μ.Μ.Ε., την μεταβολή της στάσης απέναντι στην βία. Έτσι πλέον η βία, δεν προκαλεί μόνο λιγότερο τρόμο, αλλά έγινε και διασκεδαστική. Τα πορνογραφήματα περιέχουν πληροφορίες, ότι κάθε γυναίκα, θέλει στην ουσία να υποστεί βιασμό, ο βιασμός μετά από αρχική άμυνα, προκαλεί στις γυναίκες την πιο μεγάλη ηδονή, ότι καμιά γυναίκα δεν υφίσταται βιασμό παρά την θέληση της.

Γενικώς η βία που παρουσιάζει η τηλεόραση, είναι μία κρυφή διαφήμιση της βίας. Μία διαφήμιση άκρως επιτυχημένη και ιδιαίτερα στα μικρά παιδιά. Επειδή όμως στα μεγαλύτερα παιδιά, δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί η επαφή με τα Μ.Μ.Ε., προβάλλει η αναγκαιότητα της Παιδαγωγικής των Μ.Μ.Ε. (Ζάχαρης,1994,σελ.80)

1.3 Ψυχοπαθολογικά αίτια της επιθετικότητας

Όταν η ανυπάκουη συμπεριφορά του παιδιού ξεφύγει από κάθε έλεγχο, τότε υπάρχει πραγματική διαταραχή. Για να υπάρξει όμως διαταραχή πρέπει το

πρόβλημα του παιδιού να επαναλαμβάνεται συστηματικά και σε μεγάλο χρονικό διάστημα.

Θεωρείτε ότι η υγιής ανάπτυξη του παιδιού και η φυσιολογική του προσαρμογή εξαρτώνται από τα πρώιμα στάδια της ζωής του, των ικανοποιητικών σχέσεων με τους γονείς του, που του προσφέρουν αγάπη και ασφάλεια. (Μάνος, 1997, σελ 129)

3.3.1. Παιδικές ψυχώσεις.

α) Σχιζοφρένεια

Ο όρος σχιζοφρένεια προτάθηκε από τον Eugene Bleuler, το 1911, για να περιγράψει το σύνδρομο που νωρίτερα (1860) ο Benedict Augustin Morel είχε ονομάσει πρώιμη άνοια και που με το όνομα αυτό ο Emil Kraepelin, το διέδωσε σε όλο τον κόσμο. (Μάνος, 1997, σελ 132)

Η πρώτη όμως περιγραφή παιδικής ψύχωσης, που να αντιστοιχεί στην σχιζοφρένεια των ενηλίκων, έγινε από τον De Sanctis, το 1908 και ονομάστηκε πρωιμότατη άνοια. Οι ασθενείς, ενώ είχαν αναπτυχθεί φυσιολογικά ή με κάποια καθυστέρηση, κατά το 4^ο ή 5^ο έτος παρουσίαζαν απότομα διαταραχές, όπως συναισθηματική άμβλυση, ευερεθιστότητα και εκρήξεις οργής ή αρνητισμό. Τα κατατονικά συμπτώματα επικρατούσαν και κυρίως ιδιόμορφες κινήσεις, στάσεις και ηχολαλία. (Ιεροδιάκονος, 2002, σελ 275, 282)

Η σχιζοφρένεια στην παιδική ηλικία, παρουσιάζεται μετά το 7^ο – 8^ο έτος. Ονομάζεται και όψιμη Παιδική Ψύχωση, και έχουν προηγηθεί τα προηγούμενα χρόνια ιδιορρυθμίες στη συμπεριφορά. Η συχνότητά της είναι αρκετά μικρότερη από εκείνη του αυτισμού και η αναλογία αγοριών – κοριτσιών ίση. Οι γονείς είναι μέσου ή χαμηλού επιπέδου και ανάμεσα τους βρίσκεται σημαντικό ποσοστό σχιζοφρενών.

Σήμερα θεωρούμε την σχιζοφρένεια σαν ένα σύνδρομο που χαρακτηρίζεται από έντονη αλλοίωση της εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας, στην οποία το άτομο απαντά με τρόπους που βλάπτουν τη ζωή του. Αυτή η αλλοίωση ή παραμόρφωση της πραγματικότητας παρουσιάζεται με διαταραχές – συμπτώματα στην αντίληψη, στη σκέψη, στο συναίσθημα, στην ομιλία και στην ψυχοκινητικότητα. Οι κλινικές εικόνες παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ποικιλία, από την έντονη διέγερση ως την απάθεια και την απόσυρση, και από την απλή εκκεντρικότητα ως την πιο αλλόκοτη συμπεριφορά.

Η σχιζοφρένεια είναι μια διαταραχή που προσβάλλει πολλές ψυχικές λειτουργίες. Χαρακτηριστικά ψυχικά συμπτώματα προέρχονται από διαταραχή της σκέψης, της αντίληψης, του συναισθήματος, της αίσθησης του εαυτού, της

βούλησης, της διαπροσωπικής λειτουργικότητας και σχέσης με τον εξωτερικό κόσμο, της ψυχοκινητικότητας κ.α.

Στη σχιζοφρένεια, η σκέψη επηρεάζεται από διάφορες μορφές παραληρητικών ιδεών. Όσο πιο παράξενες οι παραληρητικές ιδέες, τόσο πιθανότερο να είναι σχιζοφρενικής προέλευσης.

Στην αντίληψη, οι πιο χαρακτηριστικές διαταραχές είναι οι ψευδαισθήσεις και ιδιαίτερα οι ακουστικές. Οι ακουστικές ψευδαισθήσεις μπορεί να είναι διάφοροι ήχοι, χαρακτηριστικές όμως θεωρούνται οι φωνές που ακούει ο ασθενής να προέρχονται μέσα από το κεφάλι του ή από έξω και που είτε τον σχολιάζουν, είτε εφόσον είναι περισσότερες από μια, συζητούν μεταξύ τους ή του δίνουν εντολές. Οι τελευταίες είναι πολύ επικίνδυνες διότι μπορεί να τον διατάξουν να κάνει κακό στον εαυτόν του ή σε άλλους. (Μάνος, 1997, σελ 134-135)

Όσον αφορά το συναίσθημα, συχνά παρατηρείται αμβλύ ή επίπεδο συναίσθημα ή απρόσφορο συναίσθημα. Η διαταραχή του συναίσθηματος, εκτός από τις περιπτώσεις που είναι παρούσα σε υπερβολικό βαθμό, δεν είναι από τα πιο χρήσιμα διαγνωστικά στοιχεία, καθώς είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ακριβώς.

Σχετικά με την αίσθηση του εαυτού που δίνει στο φυσιολογικό άτομο ένα αίσθημα ατομικότητας, μοναδικότητας και αυτοκατεύθυνσης συχνά διαταράζεται. Έτσι μιλάμε για απώλεια των ορίων του εγώ που εκδηλώνεται με σύγχυση ταυτότητας, παραληρητικές ιδέες εξωτερικού ελέγχου κ.λ.π.

Στη βούληση, σχεδόν πάντα υπάρχει κάποιου βαθμού διαταραχή στην αυτόνομη, πρωτοβουλιακή, στοχοκατευθυνόμενη δραστηριότητα, γεγονός που παραβλάπτει σε έντονο βαθμό την παραγωγική λειτουργία. Διαταραχή της βούλησης αποτελεί και η αμφιβουλησία, αμφιθυμία, που παρατηρείται συχνά στην σχιζοφρένεια και που εκδηλώνεται ως δυσκολία ή αδυναμία επιλογής ανάμεσα σε εναλλακτικές πορείες δράσης. (Μάνος, 1997, σελ 135-136)

Όσον αφορά την διαπροσωπική λειτουργικότητα και τη σχέση με τον εξωτερικό κόσμο, υπάρχει δυσκολία τις περισσότερες φορές. Συχνή είναι η απόσυρση του ασθενούς από τον εξωτερικό κόσμο με ταυτόχρονη υπέρμετρη προσήλωση και ενασχόληση με εγωκεντρικές και παράλογες ιδέες και φαντασίες, όπου η αντικειμενικότητα έχει χαθεί. Αυτή η κατάσταση, ιδιαίτερα όταν είναι έντονη έχει αναφερθεί σαν «αυτισμός».

Σχετικά με την ψυχοκινητικότητα, μια ποικιλία διαταραχών την χαρακτηρίζει, ιδιαίτερα του βαριά χρόνιου ή σε έντονα οξεία φάση, η διαταραχή της ψυχοκινητικότητας μπορεί να εμφανιστεί σαν αντίσταση σε εντολές ή προσπάθειες μετακίνησης – κατατονικός αρνητισμός, σαν κατατονικό stupor, σαν κατατονική διέγερση ή σαν ανάληψη απρόσφορων ή παράδοξων κατατονικών στάσεων. (Μάνος, 1997, σελ 136)

β) Σχιζοφρένεια παρανοειδούς τύπου.

Άγχος, θυμός, λεκτική και σωματική επιθετικότητα, καχυποψία και υπερευαισθησία στη διαπροσωπική επαφή, συχνά χαρακτηρίζουν αυτόν τον τύπο. Το γεγονός ότι τα άτομα με σχιζοφρένεια παρανοειδούς τύπου μπορούν να λειτουργούν άριστα όσον αφορά τις πλευρές της συμπεριφοράς τους, που δεν επηρεάζονται από τις παραληρητικές ιδέες και τις ψευδαισθήσεις τους, τα καθιστά ικανά να προμελετήσουν και να οργανώσουν μεθοδικά κάποια επιθετική ενέργεια. (Μάνος, 1997, σελ 142)

Μεγάλη προσοχή απαιτεί το γεγονός ότι τα συμπτώματα της επιθετικής συμπεριφοράς, μπορούν να εξαφανιστούν πλήρως με τα νευροληπτικά φάρμακα, αυτό να οδηγήσει την απόλυση του ασθενούς από την ψυχιατρική κλινική και ο ασθενής να διακόψει απότομα τα φάρμακά του από μόνος του. Η επάνοδος των σχιζοφρενών συμπτωμάτων συχνά επαναφέρει και την επιθετική συμπεριφορά, όταν ο ασθενής ήταν επιθετικός και στο προηγούμενο επεισόδιο. (Νέστορος, 1992, σελ 188-189)

γ) Κατατονικός Τύπος.

Η σχιζοφρένεια κατατονικού τύπου εμφανίζεται ως κατατονική εμβροντησία (stupor), όπου ο ασθενής είναι σε πλήρη ή σχεδόν σε πλήρη ακινησία με βωβότητα και κηρώδη ευκαμψία, ή ως κατατονική διέγερση, όπου χωρίς καμία πρόκληση γίνεται φοβερά επιθετικός προς τα αντικείμενα και τους ανθρώπους, θέτοντας σε μεγάλο κίνδυνο τόσο τους άλλους, όσο και τον εαυτό του, διότι μπορεί να αυτοτραυματιστεί ή να οδηγηθεί ακόμη και σε θάνατο από υπερκόπωση. (Νέστορος, 1992, σελ 193)

δ) Μανία.

Κατά την μανιακή διέγερση η επιθετικότητα μπορεί να είναι, όπως και στη σχιζοφρένεια παρανοειδούς τύπου, προϊόν των παραληρητικών ιδεών και των ψευδαισθήσεων. Συνήθως όμως, η επιθετική συμπεριφορά του μανιακού εκδηλώνεται όταν κάποιος προσπαθήσει να εμποδίσει την αυξημένη κοινωνική δραστηριότητά του, οπότε η ευφορία του μετατρέπεται σε θυμό. Ο μανιακός γίνεται επιθετικός μόνο όταν προσπαθήσει κάποιος να εμποδίσει τις δραστηριότητές του, οι οποίες βέβαια μπορεί να έχουν οδυνηρές συνέπειες για αυτόν ή τους άλλους. (Μάνος, 1997, σελ 293)

ε) Ψυχωσική Κατάθλιψη.

Η μανιο-καταθλιπτική ψύχωση στη μελαγχολική της φάση διακρίνεται για τις έντονες ιδέες αναξιότητας και αυτομομφής από τις οποίες διακατέχεται ο ασθενής, την εγκατάλειψη του εαυτού του γιατί τίποτα δεν του δίνει ευχαρίστηση, την ψυχοκινητική αναστολή και την βραδύτητα της σκέψης και συγκέντρωσης. Η νευρωτική και αντιδραστική κατάθλιψη εκδηλώνεται συνήθως ύστερα από στρεσογόνο εκλυτικό αίτιο, δεν συνοδεύεται από ιδέες αναξιότητας ή αναστολή αλλά από άγχος. Η προσωπικότητα είναι νευρωτική, αντί της εξωστρεφούς, κυκλοθυμικής των μανιο-καταθλιπτικών.

Οι περισσότερες έρευνες αναγνωρίζουν ως έναν από τους κυριότερους παράγοντες κινδύνου την ψυχική νόσο. Πολλές φορές το άτομο, ιδιαίτερα στην ψυχωσική κατάθλιψη, μπορεί να σκοτώσει και μέλη της οικογένειάς του. (Νέστορος, 1992, σελ 195-196)

1.3.1 Διαταραχές της προσωπικότητας.

- Άτομα με παρανοειδή διαταραχή της προσωπικότητας, λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης και της καχυποψίας που τα χαρακτηρίζει, έχουν την τάση να παρερμηνεύουν την συμπεριφορά των άλλων και να θίγονται εύκολα αντιδρώντας συχνά με θυμό.
- Άτομα με ναρκισσιστική διαταραχή της προσωπικότητας, έχουν συχνά αυτοκαταστροφική συμπεριφορά ή είναι επιθετικά απέναντι σε άλλους διότι χαρακτηρίζονται από παρορμητικότητα και έχουν προβλήματα με τον εαυτό τους. Τα άτομα με αυτήν τη διαταραχή χαρακτηρίζονται επίσης από το γεγονός ότι προκαλούν διαχωρισμούς και συγκρούσεις μεταξύ των μελών της ομάδας στην οποία ανήκουν. Απαιτούν ιδιαίτερα δικαιώματα και αδικαιολόγητα ευνοϊκή μεταχείριση από τους άλλους, απαιτούν συνεχή προσοχή και θαυμασμό και φθονούν υπερβολικά τους άλλους. (Νέστορος, 1992, σελ 196-197)
- Τα άτομα με αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας, χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι οι αντικοινωνικές επιθετικές τους πράξεις δεν συνοδεύονται από ενοχές ή τύψεις. Υπάρχουν στοιχεία ότι η κληρονομικότητα παίζει ρόλο στην αντικοινωνική συμπεριφορά. Ένας άλλος παράγοντας που μελετήθηκε, είναι το άγχος. Φαίνεται ότι τα άτομα που εκδηλώνουν αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας δείχνουν λιγότερο άγχος σε σχέση με άλλα άτομα. Σύμφωνα με τους γνωσιακούς, η αντικοινωνική προσωπικότητα ξεκινάει στην ηλικία των 7 έως 11 ετών, διότι σε αυτήν την ηλικία τα παιδιά μπορούν να αντιληφθούν αν κάποιος τους φέρεται άδικα. Αν τους έχουν συμπεριφερθεί άδικα στο παρελθόν, όταν βρουν την ευκαιρία θα

προσπαθήσουν να εκδικηθούν για την σκληρότητα που έχουν βιώσει χωρίς να ενδιαφέρονται για τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς τους στους άλλους. Υπάρχουν επίσης στοιχεία ότι η παιδική κακοποίηση ή παραμέληση μπορεί να οδηγήσουν στην αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας. (www.care.gr)

- Τα άτομα με ψυχαναγκαστική καταναγκαστική διαταραχή της προσωπικότητας, συχνά φοβούνται ότι θα χάσουν τον έλεγχο τους και θα προβούν σε βίαιες ενέργειες. Η συνηθισμένη ηλικία εμφάνισης της ψυχαναγκαστικής αυτής νεύρωσης, είναι στα 8 – 11 έτη και εκδηλώνεται εξίσου στα αγόρια και στα κορίτσια. Το ψυχαναγκαστικό παιδί υιοθετεί μια στάση παντοδυναμίας με εγωισμό και απαιτητικότητα. Οι επιθετικές ενορμήσεις είναι ιδιαίτερα ισχυρές στους ψυχαναγκαστού και στρέφονται όχι μόνο κατά των άλλων, αλλά γίνονται τιμωρητικές και για τον ασθενή. (Ιεροδιάκονος, 2002, σελ 244-246)

1.3.2 Διανοητική Καθυστέρηση.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της διανοητικής καθυστέρησης είναι ότι η γενική διανοητική λειτουργία του ατόμου είναι σημαντικά κάτω από τον μέσο όρο, υπάρχουν σημαντικές ανεπάρκειες στην προσαρμοστική λειτουργικότητα και η έναρξη της είναι πριν από το 18^ο έτος της ηλικίας.

Η γενική διανοητική λειτουργία προσδιορίζεται από το Διανοητικό Πηλίκο (IQ), που είναι ο δείκτης νοημοσύνης. Το διανοητικά καθυστερημένο άτομο στις σταθμισμένες δοκιμασίες νοημοσύνης, παρουσιάζει ΔΠ περίπου ή μικρότερο από το 70, ενώ ο μέσος όρος είναι το 100. ανάλογα με τον βαθμό βαρύτητας που αντανακλά το επίπεδο της διανοητικής βλάβης, υπάρχουν διάφορες μορφές καθυστέρησης. Αυτές είναι οι εξής: α) Ελαφρά (ήπια) διανοητική καθυστέρηση, β) Μέτρια διανοητική καθυστέρηση, γ) Βαριά (σοβαρή) διανοητική καθυστέρηση και δ) Απροσδιόριστης βαρύτητας διανοητική καθυστέρηση. (Μάνος, 1997, σελ 587-589)

Τα άτομα με διανοητική καθυστέρηση μπορεί να είναι είτε παθητικά και εξαρτημένα, είτε επιθετικά και παρορμητικά.

Ο επιθετικός χαρακτήρας ορισμένων καθυστερημένων οφείλεται γεγονός ότι οι ενστικτώδεις ορμές παραμένουν αχαλίνωτες εξαιτίας ελαττωμένης κρίσης και κακών ενδοοικογενειακών σχέσεων, που δεν δίνουν ευκαιρία ανάπτυξης ηθικών αναστολών και αντίληψης των συνεπειών μιας αδιοπραγίας. Σε μερικούς ελαφρά καθυστερημένους η επιθετικότητα μπορεί να αποτελεί αντίδραση στη συναίσθηση της κατωτερότητας. Σε κάποια ηλικία ο διανοητικά καθυστερημένος λόγω απότομης σωματικής ανάπτυξης, μπορεί να αποκτήσει θρασύτητα βασιζόμενος στη μυϊκή του δύναμη και να γίνει επιθετικός προς τα μικρότερα παιδιά. (Ιεροδιάκονος, 2002, σελ 122-125)

1.3.3 Αγχώδεις Διαταραχές.

Οι αγχώδεις διαταραχές περιλαμβάνουν την διαταραχή πανικού, την κοινωνική ή άλλες ειδικές φοβίες, τη γενικευμένη αγχώδη διαταραχή και την μετατραυματική από στρες διαταραχή.

Συμπτώματα έντονου άγχους περιλαμβάνουν υποκειμενικά συναισθήματα τάσης και εκνευρισμού, υπερβολικής λύπης, ευερεθιστότητας, νευρικότητας, δυσκολίας στη συγκέντρωση, διαταραχές ύπνου, και σωματικά συμπτώματα, όπως ζάλη, τρόμος δύσπνοια, κ.α. (Γιωτάκος, 2002, σελ 1-2)

Τα παιδιά με αγχώδεις διαταραχές, τείνουν να ανησυχούν για την απόδοση και τους βαθμούς τους στο σχολείο, τη σύγκριση με άλλα παιδιά, την ακρίβεια των πράξεών τους και την καταστροφολογική τους ερμηνεία. Κατά την πορεία ο εστιασμός της ανησυχίας μπορεί να στρέφεται από ένα αντικείμενο στο άλλο. Η έναρξή της συμβαίνει συχνά κατά την παιδική ηλικία. (Γιωτάκος, 2002, σελ 3)

Οι αγχώδεις διαταραχές, φαίνεται να εκδηλώνονται περισσότερο στα πρώτα παιδιά της οικογένειας, που επωμίζονται το βάρος των φιλοδοξιών της. Δεν έχει αποδειχθεί κληρονομική επιβάρυνση, ωστόσο στην οικογένεια βρίσκονται συνήθως και άλλα αγχώδη άτομα. Οι σχέσεις των γονέων χαρακτηρίζονται από ένταση και ανασφάλεια σε ποσοστό 85%, όπως έδειξε συγκεκριμένη μελέτη. (Ιεροδιάκονος, 2002, σελ 227)

1.3.4 Διαταραχές Ελαττωμένης Προσοχής Και Διασπαστικής Συμπεριφοράς.

α. Διαταραχή ελαττωμένης προσοχής – υπερκινητικότητα

Τα άτομα με αυτήν τη διαταραχή, συχνά εμφανίζουν εκρήξεις θυμού, ανυπομονησία, ισχυρογνωμοσύνη, έντονη απαιτητικότητα, ευμετάβλητο συναίσθημα κ.α. Οι συγκρούσεις των ατόμων αυτών με γονείς και δασκάλους για την απρόσεκτη, διασπαστική και «ανεύθυνη» συμπεριφορά τους, δημιουργούν συχνά μια χνώδη κατάσταση. Είναι γνωστό ότι η διαταραχή αυτή φαίνεται να είναι πιο συχνή στους βιολογικούς συγγενείς πρώτου βαθμού παιδιών αυτών.

Ο επιπολασμός αυτής της διαταραχής υπολογίζεται στο 3% ως 5% στα παιδιά της σχολικής ηλικίας και είναι πιο συχνή στους άρρενες. Η υπερκινητικότητα και η διάσπαση της προσοχής, συνοδεύονται συχνά και από ορισμένες άλλες διαταραχές, συνήθως στη μάθηση και στην συμπεριφορά. (Μάνος, 1997, σελ 618)

β. Διαταραχή Της Διαγωγής.

Η διαταραχή της διαγωγής χαρακτηρίζεται από συμπεριφορά που παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων. Η διαταραχή αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως προοίμιο της Αντικοινωνική Διαταραχής της Προσωπικότητας των ενηλίκων, γιατί χαρακτηρίζεται από παρόμοια αντικοινωνική συμπεριφορά. Όμως κάθε παιδί με την διαταραχή αυτή δεν αναπτύσσει Αντικοινωνική Διαταραχή της Προσωπικότητας όταν μεγαλώσει και σε αυτό μπορεί να βοηθήσει η έγκαιρη θεραπευτική αντιμετώπιση. (Μάνος, 1997, σελ 620-621)

Η συμπεριφορά των ατόμων αυτών ομαδοποιείται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες: α) Επιθετικότητα προς τους ανθρώπους και τα ζώα, β) Καταστροφή της περιουσίας, γ) Απάτες ή κλοπές, και δ) Σοβαρές παραβιάσεις κανόνων. Ο τύπος της διαταραχής της διαγωγής που έχει ως έναρξη την παιδική ηλικία, όπου τα άτομα είναι συνήθως αγόρια, συχνά παρουσιάζουν επιθετικότητα, και έχουν προβληματικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους. (Μάνος, 1997, σελ 621-622)

Η αιτιολογία της διαταραχής της διαγωγής, αν και βασικά είναι άγνωστη, οπωσδήποτε είναι πολυπαραγοντική. Μελέτες έχουν δείξει ότι παράγοντες που προδιαθέτουν την εμφάνιση της διαταραχής είναι η προβληματική ιδιοσυγκρασία του παιδιού, η σωματική ή σεξουαλική κακοποίηση, η απώρριψη, η εγκατάλειψη ή η παραμέληση από τους γονείς, η έλλειψη της γονεϊκής επίβλεψης ή η σκληρή διαπαιδαγώγηση, το μεγάλο μέγεθος της οικογένειας, τα πρώτα χρόνια της ζωής σε ίδρυμα, ο χωρισμός ή το διαζύγιο των γονέων κ.α. (Μάνος, 1997, σελ 623)

γ. Εναντιωτική Προκλητική Διαταραχή.

Το βασικό χαρακτηριστικό της διαταραχής αυτής είναι μια συμπεριφορά που επανειλημμένα την χαρακτηρίζει η ανυπακοή, η αρνητική στάση, η προκλητικότητα, η εναντίωση και η εχθρότητα. Το άτομο με την διαταραχή αυτή παρουσιάζεται ισχυρόγνωνμον, ενοχλείται εύκολα, δεν δέχεται συμβουλές και οδηγίες, δεν θέλει να υποχωρήσει και να συμβιβαστεί, προκαλεί, δοκιμάζει τα όρια της υπομονής των άλλων, συχνά θυμώνει ή χάνει την ψυχραιμία του. η διαταραχή είναι συχνή σε αγόρια στην σχολική ηλικία. Συνήθως η εμφάνισή της γίνεται πριν την ηλικία των 8 ετών, στην αρχή στο σπίτι και στη συνέχεια άλλου. (Μάνος, 1997, σελ 625)

1.4 Βιολογικά Αίτια Της Επιθετικότητας.

Για την διαλεύκανση του άγνωστου εσωτερικού κόσμου, έγιναν διάφορες έρευνες, για να διαπιστωθεί ο τρόπος ενέργειας των εγκεφαλικών, νευρολογικών

και ενδοκρινολογικών παραγόντων και η επίδρασή τους στην ανάπτυξη της επιθετικής συμπεριφοράς.

3.4.1. Εγκεφαλικά και γενετικά αίτια της επιθετικότητας.

Η εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς συνοδεύεται με ενεργοποιήσεις του εγκεφαλικού στελέχους και του υποθαλάμου. Ο υποθάλαμος είναι η εγκεφαλική περιοχή στην οποία διαμορφώνονται σε ακριβή πρότυπα συμπεριφοράς τα διάφορα στοιχεία της επιθετικής συμπεριφοράς.

Ηλεκτρικοί ερεθισμοί περιοχών του υποθαλάμου, έδειξαν ότι ο υποθάλαμος είναι μια σημαντική δομή για την υποκίνηση και τον συντονισμό αυτόνομων και ενδοκρινικών φαινομένων, τα οποία παρατηρούνται στην επιθετική συμπεριφορά.

Λειτουργίες ελέγχου έχει και ο μετωπικός λοβός, ο τραυματισμός του οποίου στις γάτες συνδέεται με αυξημένη επιθετικότητα. Επίσης ηλεκτρικοί ερεθισμοί του αμυγδαλοειδή πυρήνα κατευθύνουν ή καταπιέζουν την επιθετική συμπεριφορά, η οποία προκαλείτε από τον ταυτόχρονο ερεθισμό του υποθαλάμου. Στον αμυγδαλοειδή πυρήνα διακρίνεται η ζώνη, η οποία είναι υπεύθυνη για την συμπεριφορά φυγής και εκείνη που είναι υπεύθυνη για την συμπεριφορά της πάλης. Ο υποθάλαμος μπορεί να θεωρηθεί ως ο συντονιστής των αντιδράσεων θυμού και επίθεσης που διαθέτει το άτομο. Αμφισβητείτε όμως η ειδικότητα λειτουργίας των παραπάνω νεύρων, γιατί διαπιστώθηκε ότι ο ερεθισμός της ίδιας περιοχής μπορεί να προκαλέσει διάφορες μορφές συμπεριφοράς. (Ζάχαρης, 1994, σελ 51-53)

1.4.1 Ανδρογόνα και επιθετική συμπεριφορά στα παιδιά.

Πολλές μελέτες, έχουν δείξει ότι οι ορμόνες παίζουν σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη και διαμόρφωση της επιθετικής συμπεριφοράς.

Οι Olweus et al, το 1984, επικεντρώθηκαν στη συσχέτιση γονιδίων, ανδρογόνων και επιθετικότητας. Τα επίπεδα τεστοστερόνης, βρέθηκε να ποικίλουν και η ανοχή στη ματαίωση βρέθηκε να σχετίζεται αρκετά με τα επίπεδα τεστοστερόνης. Τα άτομα με υψηλή τεστοστερόνη, έδειξαν υψηλά επίπεδα ευερεθιστότητας, αλλά η παρορμητική επιθετική συμπεριφορά δεν έδειξε να σχετίζεται με τις συγκεντρώσεις ανδρογόνων.

Οι Van Goozen et al, το 1998, μελέτησαν τον ρόλο ανδρογόνων σε 15 αγόρια με διαταραχή διαγωγής και 25 αγόρια σαν δείγμα ελέγχου. Βρήκαν ότι στα αγόρια με διαταραχή διαγωγής, η διϋδροεπιανδοστερόνη, ήταν σημαντικά αυξημένη, ενώ η τεστοστερόνη δεν παρουσίαζε διαφορά σε σχέση με την ομάδα ελέγχου. Επιπλέον η διϋδροεπιανδοστερόνη, σχετιζόταν σημαντικά με την επιθετικότητα και

την παραπτωματικότητα, όπως βαθμολογήθηκε από τους γονείς και τους δασκάλους των παιδιών. (Γιωτάκος, 2002, σελ 1-7)

1.4.2 Κληρονομικότητα και επιθετικότητα.

Ο Bovee, ανέφερε ότι κανένας ερευνητής δεν κατέληξε ότι η επιθετικότητα και η εγκληματικότητα είναι δυνατόν να κληρονομείτε σαν ιδιαίτερη ιδιότητα. Τα άτομα δεν κληρονομούν καθορισμένους τύπους αντικοινωνικής συμπεριφοράς, αλλά γενικότερες ιδιότητες και τάσεις του χαρακτήρα, οι οποίες προδιαθέτουν προς αντικοινωνικές πράξεις. (Ιεροδιάκονος, 2002, σελ 121)

Οι ψυχαναλυτικές απόψεις είναι βασικά όμοιες, διότι η πείρα των ψυχαναλυτών έχει δείξει ότι υπάρχουν διαφορές όσων αφορά στην έκφραση των ενστίκτων, ώστε οι υπερβολικές απαιτήσεις ορισμένων παιδιών να προσκρούουν στην αντίθεση του περιβάλλοντος, αυτό να δημιουργεί μεγαλύτερη αντίδραση του παιδιού κ.ο.κ. Η Friedlander, δέχεται ότι η έκταση στην οποία ένα άτομο είναι δυνατόν να εξαυλώσει και να διοχετεύσει κατάλληλα τις ενστικτώδεις ορμές, εξαρτάται σε ένα μεγάλο βαθμό από ιδιοσυστατικούς και κληρονομικούς παράγοντες. Είναι όμως πάντα δύσκολο να πει κανείς ότι μια συγκεκριμένη εκδήλωση έχει τις ρίζες της σε ιδιοσυστατικούς ή περιβαλλοντικούς παράγοντες, γιατί αυτά βρίσκονται σε διαρκή μεταξύ τους αλληλεπίδραση.

3.4.4. Γονίδιο υπεύθυνο για την επιθετική συμπεριφορά;

Την ύπαρξη ενός γονιδίου που κατέχει σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς, ανακάλυψαν Αμερικανοί επιστήμονες στον οργανισμό πειραματόζωων, σύμφωνα με άρθρο που δημοσιεύθηκε στο επιστημονικό έντυπο Neuron.

Πρόκειται για το γονίδιο Pet -1, του οποίου η ύπαρξη απαιτείται για την δημιουργία των κυττάρων που θα παράγουν στην συνέχεια την ουσία σεροτονίνη, τα μειωμένα επίπεδα της οποίας ενοχοποιούνται για την εκδήλωση κατάθλιψης στον άνθρωπο.

Όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές από το πανεπιστήμιο Case Western Reserve στο Κλιβελαντ, η τεχνική έλλειψη του Pet - 1 σε πειραματόζωα οδήγησε στην ελάττωση της παραγωγής σεροτονίνης, με αποτέλεσμα την εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς.

Συγκεκριμένα, τα πειραματόζωα ήταν ιδιαίτερα επιθετικά σε σχέση με όσα διέθεταν το πιο πάνω γονίδιο και απέφευγαν τις περιοχές των κλουβιών τους που τα άφηναν περισσότερο εκτεθειμένα στους συγκατοίκους τους. Η εν λόγω συμπεριφορά, όπως τονίζουν οι ερευνητές, είναι ενδεικτική του έντονου άγχους και της εγρήγορσης.

Ο ίδιος τύπος γονιδίου υπάρχει και στον άνθρωπο και ο ρόλος του όσον αφορά την επιθετικότητα αποκαλύπτεται για πρώτη φορά.

Οι ερευνητές χαρακτήρισαν επιτυχία την ανακάλυψη και τόνισαν ότι απαιτείτε περαιτέρω έρευνα, προκειμένου να παρασκευαστεί στο μέλλον ένα φάρμακο που να βοηθά τον έλεγχο της βίαιης ανθρώπινης συμπεριφοράς. (www.health.in.gr)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η επιθετική συμπεριφορά σε διάφορες φάσεις ανάπτυξης του παιδιού

4.1 Ιστορική αναδρομή της παιδικής ηλικίας

Το πώς έβλεπαν και αντιμετώπιζαν οι ενήλικοι το παιδί, αλλάζει από εποχή σε εποχή. Μια ιστορική προσέγγιση αποκαλύπτει ότι η πορεία της ανθρωπίνης εξέλιξης δεν είναι οικουμενική, αλλά καθορίζεται από τις επικρατούσες οικονομικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες και ότι η ατομική εξέλιξη συνδέεται με την συλλογική εξέλιξη της οικογενειακής ομάδας. (Χουντουμάδη 1994, σελ 144)

Τον 16^ο αιώνα θεωρούσαν ότι το παιδί διαφέρει μόνο ποσοτικά από τους μεγάλους, ότι είναι ενήλικας σε μικρογραφία (homunculus). Φυσικά καταλάβαιναν ότι το βρέφος χρήζει κάποια ιδιαίτερη φροντίδα, όμως μόλις άρχιζε να αποκτά λίγες δεξιότητες αυτοεξυπηρέτησης, γινόταν ένας μικρόσωμος ενήλικας. Έτσι, καθοριζόταν και ο τρόπος ζωής του παιδιού. Δούλευαν μόλις ήταν σε θέση και συμμετείχαν πλήρως στη ζωή των μεγάλων. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 19).

Τον 17^ο αιώνα αλλάζουν οι αντιλήψεις των ενηλίκων για το παιδί και την συμπεριφορά του. Θεολόγοι και ανθρωπιστές παρότρυναν τους γονείς, να χωρίζουν τα παιδιά από τους ενήλικους και να ενδιαφερθούν για την ηθική διαπαιδαγώγησή τους. Σε αυτό βοήθησαν τρεις διαφορετικές απόψεις. Η πρώτη ήταν ότι το παιδί είναι «φύση κακό», όπου η αφετηρία αυτής της άποψης βρίσκεται στη βιβλική μαρτυρία για το προπατορικό αμάρτημα. Η δεύτερη άποψη είναι ότι το παιδί είναι «φύση καλό», την οποία εισήγαγε ο Rousseau τον 18^ο αιώνα. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη το παιδί έπρεπε να μείνει μακριά από τις παρεμβάσεις των γονέων του και τις επιδράσεις της κοινωνίας, έτσι ώστε να μην αλλοιωθεί η φυσική πορεία του παιδιού προς την ωριμότητα αλλά να αναπτυχθεί ελεύθερα με τον δικό του ρυθμό. Τέλος, η τρίτη άποψη είναι αυτή του Locke, η οποία δέχεται ότι το παιδί δεν είναι ούτε «φύση καλό», ούτε «φύση κακό» αλλά γεννιέται «άγραφο χαρτί», (tabula rasa) έτοιμο να γραφτεί από τις εμπειρίες του. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 20).

Παρόλα αυτά όμως, το παιδί συνεχίζει να χρησιμοποιείται για οικονομικό όφελος. Αναλαμβάνει και εκτελεί εργασίες στο σπίτι, έτσι ώστε οι γονείς να μπορούν να δουλεύουν περισσότερο. Παρά το γεγονός ότι τον 18^ο αιώνα ιδρύθηκαν πολλά σχολεία, οι συνθήκες ζωής για τα παιδιά εξακολουθούσαν να είναι κακές και ελάχιστη σημασία δίνονταν στα κορίτσια. Τα φτωχά και εξώγαμα παιδιά δεν θανατώνονταν πλέον, όπως γινόταν τον 17^ο αιώνα, αλλά στέλνονταν σε άσυλο.

Τον 19^ο αιώνα, με την βιομηχανική επανάσταση, αρχίζει να δίνεται περισσότερο βάρος και να έχει μεγάλη σημασία η επιβίωση, δηλαδή η σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού, με αποτέλεσμα να μειωθεί κατά πολύ η παιδική θνησιμότητα. (Χουντουμάδη, 1994, σελ 145)

Φτάνοντας στον 20^ο αιώνα, παρατηρεί κανείς, πως είναι ο αιώνας του παιδιού. Το παιδί βρίσκεται στο επίκεντρο της προσοχής και της φροντίδας των ενηλίκων. Παγιώνεται η άποψη, ότι διαφέρει από τους ενήλικες, όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, έχοντας ιδιαίτερες ανάγκες και φροντίδες καθ' όλη την πορεία της ανάπτυξης του. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 21)

2.2 Περίοδοι ανάπτυξης του παιδιού.

Η ανάπτυξη του ανθρώπου είναι μια συνεχής διαδικασία. Παρόλα αυτά όμως, χωρίζεται σε επιμέρους κύκλους – περιόδους. Η κάθε περίοδος έχει διαφορετικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, δηλαδή διαφορετικούς αναπτυξιακούς στόχους, κίνητρα, μορφές συμπεριφοράς κ.α.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι χωρισμού της πορείας που ακολουθεί η ανάπτυξη σε επιμέρους περιόδους. Η διαίρεση που χρησιμοποιούμε εμείς στην μελέτη μας, είναι αυτή που χρησιμοποιεί και ο Παρασκευόπουλος στο βιβλίο του «Εξελικτική Ψυχολογία: η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση» και είναι η εξής:

- α) Ενδομήτρια ή προγεννητική περίοδος – Εμβρυϊκή ηλικία (από τη σύλληψη ως τη γέννηση)
- β) Βρεφική ηλικία (από τη γέννηση ως το 2^ο έτος)
- γ) Πρώτη παιδική ή νηπιακή ή προσχολική ηλικία (από το 3^ο έτος ως το 6^ο έτος)
- δ) Δεύτερη παιδική ή σχολική ηλικία (από το 7^ο ως το 11^ο έτος) και
- ε) Εφηβική ηλικία (από το 12^ο ως το 20^ο έτος).

Οι περίοδοι ανάπτυξης που θα μας απασχολήσουν είναι η βρεφική ηλικία, η πρώτη παιδική ή νηπιακή ηλικία και η δεύτερη ή σχολική ηλικία.

Τα χρονικά όρια που θέτονται σε κάθε περίοδο είναι ενδεικτικά και πρέπει να θεωρηθούν ως γενικοί οδοδείκτες, διότι ο ρυθμός ανάπτυξης διαφέρει από άτομο σε άτομο και δεν φτάνουν όλα τα άτομα σε κάθε εξελικτική βαθμίδα στην ίδια χρονολογική ηλικία. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 120)

4.3 Βρεφική ηλικία: Τα χαρακτηριστικά του βρέφους.

Η βρεφική ηλικία ξεκινάει με την γέννηση και τελειώνει στο τέλος του 2^{ου} έτους. Εδώ υπάρχουν πολλές και εντυπωσιακές αλλαγές. Το μωρό έρχεται στον κόσμο ανίκανο να αυτοεξυπηρετηθεί και να κρατηθεί στη ζωή. Είναι απόλυτα εξαρτημένο από τους γονείς του. Στα δύο πρώτα χρόνια παρατηρείται μια ανεξαρτησία, κατορθώνει να ασκήσει έλεγχο πάνω στο σώμα του και να αποκτήσει σωματική ισχύ. Στέκεται όρθιο και περπατάει κατά βούληση, πιάνει αντικείμενα που υπάρχουν γύρω του και παίζει μαζί τους, αρχίζει σιγά – σιγά να τρώει στερεά τροφή, να χρησιμοποιεί μεμονωμένες λέξεις για να μιλήσει, να ελέγχει ικανοποιητικά τους σφικτήρες του, να συνδέεται συναισθηματικά με πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος του κ.α. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 128)

Στο σωματικό και κινητικό τομέα παρατηρούνται αλλαγές στην εξωτερική μορφή του σώματος και στις κινητικές του δεξιότητες. Νικά την βαρύτητα του

σώματός του, αποκτώντας σταθερότητα, στέκεται όρθιο και μπορεί να μετατοπιστεί στο χώρο. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 128)

Στο γνωστικό τομέα, το βρέφος αποκτά κάποιες αυτόματες στερεότυπες μορφές συμπεριφοράς, τα αντανάκλαστικά, διατηρεί πλέον μια σταθερή εικόνα των αντικειμένων και καταλαβαίνει ότι αυτά θα συνεχίσουν να υπάρχουν ακόμα και όταν δεν τα βλέπει. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 128)

Στο γλωσσικό τομέα, το βρέφος από το κλάμα και τους ήχους που βγάζει θα αρθρώσει την πρώτη του λέξη. Ο λόγος του όμως εξακολουθεί να είναι ελλειμματικός και τηλεγραφικός, και οι προτάσεις του μονολεκτικές. Παρόλα αυτά κατανοεί την γλώσσα των ενηλίκων, παρά το γεγονός ότι δεν μπορεί να την εκφράσει και εκτελεί πολύπλοκες οδηγίες που του γίνονται προφορικά. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 128)

Στον συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα, το βρέφος αποκτά όλες σχεδόν τις μορφές θετικών και αρνητικών συναισθημάτων, όπως αγάπη, μίσος, ζήλια, φόβο, θυμό κ.α. και τα συνδέει με διάφορα πρόσωπα και αντικείμενα του περιβάλλοντός του. Αρχίζει να προσκολλάται στη μητέρα του και αργότερα σε άλλα πρόσωπα που το περιβάλλουν και να αντιδράει ανάλογα όταν αυτά απομακρύνονται. (Παρασκευόπουλος, τόμος 1, σελ 128)

1.3. Προσχολική ηλικία: Τα χαρακτηριστικά της προσχολικής ηλικίας.

Η νηπιακή ηλικία αρχίζει από το 3^ο έτος και τελειώνει στο 5^ο ή 6^ο έτος, δηλαδή με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο. Σε αυτήν τη περίοδο πραγματοποιείται μια πλούσια εξέλιξη, έτσι ώστε το νήπιο είναι εντελώς διαφορετικό από το βρέφος. (Παρασκευόπουλος, τόμος 2, σελ 11)

Στο σωματικό τομέα η ανάπτυξη συνεχίζεται, δεν έχει όμως γοργό ρυθμό, η πρόοδος γίνεται με επιβράδυνση. Επίσης μεταβάλλονται οι αναλογίες του σώματος.

Στον κινητικό τομέα, το νήπιο αρχίζει να ασκεί έλεγχο και στο περιβάλλον του πλέον. Γίνονται παραλλαγές στην όρθια στάση και την βάδιση, όπως ελεγχόμενη επιτάχυνση ή επιβράδυνση της ταχύτητας, αλλαγή κατεύθυνσης, ανεβοκατέβασμα σε σκάλες κ.α. (Παρασκευόπουλος, τόμος 2, σελ 11)

Στο νοητικό τομέα εμφανίζεται η συμβολική λειτουργία και η χρήση της γλώσσας και αρχίζει να παράγει εσωτερικά σύμβολα τα οποία αντιπροσωπεύουν τα εξωτερικά αντικείμενα και τις μεταξύ τους σχέσεις. Έτσι μεταπλάθει τον εξωτερικό σε εσωτερικό – πνευματικό κόσμο. Σε αυτό το σημείο αρχίζει να κάνει ερωτήσεις στους γύρω του.

Στον συναισθηματικό τομέα υπάρχει μεγαλύτερη ενίσχυση του «εγώ», με τάση αυτονομίας. Το νήπιο έχει πείσμα, επιμονή, ανυπακοή, αρνητισμό, ανταγωνιστική διάθεση, ζήλια, εκρήξεις θυμού κ.α. (Παρασκευόπουλος, τόμος 2, σελ 12)

Στον κοινωνικό τομέα, το νήπιο διευρύνει τον κύκλο των δραστηριοτήτων και επαφών του, εγκαταλείπει το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον και εντάσσεται σε ομάδες συνομηλίκων. Αφιερώνει πολλές ώρες στο παιχνίδι, χωρίς τη συνειδητοποίηση καθηκόντων και υποχρεώσεων. (Παρασκευόπουλος, τόμος 2, σελ 12)

1.3 Σχολική ηλικία: Τα χαρακτηριστικά της σχολικής ηλικίας.

Η σχολική ηλικία αρχίζει από το 6^ο έτος, όταν δηλαδή εμφανίζονται τα πρώτα μόνιμα δόντια και ξεκινάει το σχολείο, και τελειώνει στο 11^ο έτος για τα κορίτσια, όταν δηλαδή εμφανίζεται η πρώτη έμμηνη ρύση, και στο 13^ο έτος για τα αγόρια, δηλαδή με την πρώτη εκσπερμάτωση. Σε αυτήν την ηλικία παρατηρεί κανείς μια σταθερότητα της υγείας, της γνώσης και της λογικής, της ομάδας των συνομηλίκων και της δράσης και της φιλοπονίας. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής κατά τομέα ανάπτυξης είναι δυνατόν να συνοψιστούν ως εξής:

Στο σωματικό και κινητικό τομέα, η μεταβολή είναι περισσότερο ποιοτική. Μειώνεται ο ρυθμός της σωματικής ανάπτυξης και πραγματοποιείται μεγαλύτερος έλεγχος και σκόπιμος προσδιορισμός στις παντός είδους βιοσωματικές και ψυχοκινητικές διεργασίες. Έτσι οι ψυχοκινητικές δεξιότητες στην περίοδο αυτή αποκτούν σταθερότητα και ισχύ.

Στο νοητικό τομέα, το παιδί από τον εγωκεντρισμό και την διαισθητική λογική της νηπιακής ηλικίας, περνάει πλέον στην αποκέντρωση της αντίληψης και στις αναστρέψιμες νοητικές πράξεις. Η σκέψη όμως ακόμη παρουσιάζει λειτουργικές αδυναμίες. Εξακολουθεί να παραμένει δέσμια της συγκεκριμένης πραγματικότητας και να μην μπορεί να χωρίσει αφηρημένες έννοιες και τυπικά λογικά σχήματα. Οι ατομικές διαφορές στη νοημοσύνη γίνονται πιο αισθητές και αντανακλώνται στην περίοδο του παιδιού στα σχολικά μαθήματα.

Στον συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα, το παιδί στρέφει το ενδιαφέρον του προς τους συνομηλίκους. Σχηματίζουν ομάδες στις οποίες οι ενήλικες δεν είναι ευπρόσδεκτοι και οι ομάδες αυτές αποτελούνται από παιδιά του ίδιου φύλου, τα οποία έχουν την δική τους κρυφή γλώσσα και τον δικό τους κώδικα συμπεριφοράς. Οι ενήλικοι είναι ακόμη σημαντικά πρόσωπα για το παιδί, όμως σε χωροχρονικά περιορισμένο πλαίσιο. Σε αυτήν την περίοδο το σχολείο γίνεται σημαντικός παράγοντας κοινωνικοποίησης του παιδιού. Στο σχολείο το παιδί αποκτά μεγαλύτερη αυτογνωσία και γίνεται παράγοντας ομαλοποίησης της μονόπλευρης μεταχείρισης των γονέων. Πέρα από την αίσθηση του «ΕΓΩ», το παιδί αποκτά πλέον και το «ΕΜΕΙΣ» και η αντίληψη του γεγονότος ότι εκτός των απαιτήσεων, που μπορεί να έχει, ταυτόχρονα αποκτά και υποχρεώσεις στις οποίες πρέπει να αντεπεξέλθει.

Στον τομέα της προσωπικότητας το ψυχικά υγιές παιδί που έχει επιτύχει ικανοποιητική βασική εμπιστοσύνη, αυτονομία και πρωτοβουλία, θα επιδοθεί στην φιλοπονία και την πραγματικότητα, και θα συνειδητοποιήσει την έννοια του καθήκοντος και την ανάγκη για επιτεύγματα. Αν όμως δεν κατορθώσει να

ικανοποιήσει την ανάγκη για την φιλοπονία και την πραγματικότητα θα του δημιουργηθούν συναισθήματα κατωτερότητας και ανεπάρκειας.

Στον ψυχοσεξουαλικό τομέα, το παιδί διέρχεται στο στάδιο της λανθάνουσα σεξουαλικότητας.

Στον ηθικό τομέα, εγκαταλείπει τον ηθικό ρεαλισμό που είχε πριν και δίνει έμφαση στην πρόθεση της πράξης και όχι στα αποτελέσματα της και στο πόσο ζημία θα προκαλέσει αυτή. (Παρασκευόπουλος, τόμος 3, σελ 11-14)

1.4 Διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στην επιθετικότητα.

Η μορφή, το ύφος, η συχνότητα και η ένταση των επιθετικών αντιδράσεων του παιδιού φαίνεται να εξαρτώνται κατά μεγάλο μέρος από τις εμπειρίες του.

Τα αγόρια από το δεύτερο κιόλας έτος της ζωής τους, είναι πιο επιθετικά από τα κορίτσια. Ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνουν τα κορίτσια την επιθετικότητά τους είναι κυρίως λεκτικός και συχνά στρέφουν αυτήν την επιθετικότητα στον εαυτό τους. Επίσης σε ακραίες περιπτώσεις προσπαθούν να αυτοκτονήσουν. Τα αγόρια πάλι εκδηλώνουν την επιθετικότητά τους μέσα από πράξεις βιαιοπραγίας και την στρέφουν σε άλλα άτομα.

Μετά το 3^ο έτος οι επιθετικές μορφές της συμπεριφοράς αρχίζουν να εμφανίζονται όλο και λιγότερο και στα δύο φύλα. Στο 9^ο έτος παρουσιάζονται και πάλι εκρήξεις θυμού, αυτή τη φορά σε μεγαλύτερο ποσοστό στα αγόρια απ' ότι στα κορίτσια.

Μερικές από τις διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, ως προς την επιθετικότητα, μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι οι γονείς έχουν την τάση να αποδοκιμάζουν περισσότερο τα κορίτσια παρά τα αγόρια που παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά, επειδή στην κοινωνία μας υποτίθεται ότι τα κορίτσια ενσαρκώνουν τον ρόλο του υπάκουου και ευαίσθητου πλάσματος, που πρέπει σταθερά να προσφέρει αγάπη και στοργή. Ενώ τους άνδρες, η κοινωνία μας, τους θέλει απαιτητικούς διεκδικητές. Εκεί οι γονείς έχουν την τάση να επιδοκιμάζουν την επιθετική συμπεριφορά των αρσενικών παιδιών και να την θεωρούν στοιχείο «ανδροπρέπειας». Τις περισσότερες φορές οι γονείς δεν έχουν επίγνωση της «ενισχυτικής» τους αυτής συμπεριφοράς. (Herbert, 1989. σελ 32)

Το οικογενειακό περιβάλλον όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι αποκλειστικά υπεύθυνο για όλες αυτές τις διαφορές, παρόλο που ο τρόπος ανατροφής του παιδιού παίζει σημαντικό διαφοροποιητικό ρόλο. Από ότι φαίνεται υπάρχουν και ενδογενείς διαφορές οι οποίες αφορούν τις ορμόνες και ίσως και τα χρωμοσώματα. Είναι γνωστό ότι η μεγαλύτερη επιθετικότητα των αγοριών πρέπει να οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στην διαφορετική αναλογία της ανδρογόνου ορμόνης. (Χριστοφορίδης, 1991, σελ 304)

4.7 Η παιδική επιθετικότητα σε διάφορες φάσεις ανάπτυξης.

Η επιθετικότητα είναι μια δύναμη, η οποία από την φύση της δεν είναι κακή, αφού είναι υπεύθυνη για την ώθηση και την ζωντάνια των πράξεων μας. Μας κάνει μάχιμους και αγωνιστές κάθε στιγμή της ζωής μας. Επιθετικός είναι ο γιατρός που πασχίζει να σώσει του ασθενή του από την αρρώστια, κι όμως αυτή η επιθετικότητα είναι τόσο υγιής, μιας και μόνο καλό μπορεί να φέρει.

Η ίδια αυτή δύναμη, δίνει την ώθηση για τη ανάπτυξη των παιδιών και την κυριαρχία τους στο περιβάλλον τους. Κινήσεις όπως, η αναζήτηση του φαγητού από το βρέφος, η προσπάθεια του νηπίου να βαδίσει, παρασύροντας στο πέρασμα του τα πάντα ή η άρνηση του παιδιού να φάει το φαγητό του, είναι πράξεις στις οποίες εμπεριέχεται η επιθετικότητα στην υγιή της μορφή.

Παραταύτα, υπάρχει και η άλλη πλευρά, αυτή της έχθρας και της καταστροφής.(Atkin,1979,σελ.10).

Καθετί δυσάρεστο για το παιδί, του προκαλεί οργή και θυμό και από τον πέμπτο, έκτο μήνα της ζωής κιάλας αντιδρά βίαια σε αυτό. Με την πάροδο του χρόνου η θυμική κατάσταση, κλιμακώνεται και εξειδικεύεται. Αλλάζουν τα ερεθίσματα του θυμού καθώς και οι αντιδράσεις που τον συνοδεύουν.

Αρχικά το παιδί κλαίει και ξεφωνίζει. Στο πρώτο έτος της ζωής του, στρέφει την επιθετικότητα που αισθάνεται στο ίδιο του, τον εαυτό. Τραβά τα μαλλιά του, χτυπά το πρόσωπό του, δαγκώνει τα δάχτυλά του, σε μια προσπάθεια εκτόνωσης του θυμού του. Στην πορεία αντιλαμβάνεται καλύτερα τον εξωτερικό του κόσμο και ωθεί την έχθρα που νιώθει σε αυτόν ή πιο συγκεκριμένα στα άτομα τα οποία είναι υπεύθυνα για την μη ικανοποίηση των προσδοκιών του. Στο σημείο αυτό, το παιδί τιμωρεί τον γονιό, τον αδερφό, τον φίλο ή οποιονδήποτε άλλον οδηγεί στην ματαίωση, με κλωτσιές, γροθιές, γκρίνιες κ.α., έχοντας αυτοσκοπό την πρόκληση πόνου, βλάβης, άγχους κ.α. στον 'θύτη'. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί πως η ακούσια επιθετικότητα, όσο καταστροφική και αν είναι δεν είναι επιλήψιμη, σε αντίθεση με την περίπτωση της πρόθεσης για πρόκληση ζημιάς, δηλαδή της σκόπιμης εχθρικής ενέργειας.

Κατά την προσχολική ηλικία το άτομο, εκφράζει την συντελεστική επιθετικότητα. Σύμφωνα με αυτήν το παιδί παρουσιάζει την τάση της απόκτησης αντικειμένων με σκοπό την πλήρη επιβολή του σε αυτά. Στοχεύει στην κυριαρχία του σε κάποια περιοχή ή την εξασφάλιση κάποιου δικαιώματος. Αυτή η μορφή είναι απρόσωπη. Όσο το άτομο μεγαλώνει προσωποποιεί την επιθετικότητα του και την απευθύνει σε κάθε πρόσωπο για το οποίο αισθάνεται έχθρα, αδέρφια, γονείς, συνομήλικοι, κ.α. Τότε η ενέργεια αυτή παίρνει την μορφή εχθρικής επιθετικότητας, κατά την οποία το παιδί στρέφεται πρώτα εναντίον των συνομηλίκων του.(Βουιδάσκης,1987,σελ.303).

4.8 Πως ξεκινά η εχθρότητα.

Οι θεωρίες περί επιθετικότητας, αποδίδουν τα αίτια αυτής, άλλοτε σε ψυχολογικούς, άλλοτε σε κοινωνικούς και άλλοτε σε βιολογικούς παράγοντες. Ανεξάρτητα όμως από τις αιτίες αυτές, βέβαιο είναι πως η εκδήλωση της συμπεριφοράς αυτής ακολουθεί ενός συναισθήματος έντονου θυμού και έχθρας που βιώνει το άτομο που επιτίθεται. Πώς όμως ξεκινά αυτή η εχθρότητα;

Υπάρχει σύνδεση του προβλήματος της επιθετικότητας με την διαπαιδαγώγηση του παιδιού στα πρώτα χρόνια της ζωής του. Ο τρόπος που θα επιχειρηθεί αυτή η διαπαιδαγώγηση μπορεί να αποβεί ο αποφασιστικός παράγοντας για τη μια ή για την άλλη κατεύθυνση που μπορούν να ακολουθήσουν οι φυσιολογικά επιθετικές τάσεις. Σε αυτή την φάση λοιπόν θα πρέπει να γίνουν οι σωστοί χειρισμοί για την πρόληψη πολλών προβλημάτων επιθετικότητας που θα εκδηλωθούν στο μέλλον.

Είναι γνωστό, ότι τα βρέφη είναι πλήρως απορροφημένα και υποταγμένα στις ορέξεις και τις επιθυμίες τους, οι οποίες μάλιστα, ζητούν να ικανοποιηθούν άμεσα. Πρόκειται, δηλαδή για ένα εγωκεντρικό πλάσμα, που πρέπει μεγαλώνοντας να μάθει να προσαρμόζεται ώσπου να μεταμορφωθεί σε ένα πλήρως κοινωνικά προσαρμοσμένο άτομο, ικανό να αντιμετωπίσει τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος που βρίσκονται σε αντίθεση με τις προσωπικές του επιθυμίες.

Αναλυτικότερα, στην αρχή το βρέφος, είναι ένας μικρός βασιλιάς, ο οποίος έχει στην διάθεση του τα πάντα και τους πάντες. Σταδιακά όμως και όσο μεγαλώνει του επιβάλλονται περιορισμοί μέχρι που τελικά η ζωή του γίνονται ένα μεγάλο 'ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ'. Πρέπει να σταματήσει το μπιμπερό και να πίνει το γάλα με το φλιτζάνι. Πρέπει να κάνει την τουαλέτα του σε ορισμένο χρόνο και τόπο. Δεν πρέπει να χτυπά, δεν πρέπει να παίρνει τα πράγματα των άλλων κ.α. Οι πρώτοι άνθρωποι θα του επιβάλλουν τους κανονισμούς είναι οι ίδιοι του οι γονείς και σ' αυτούς θα στραφεί ο θυμός και η δυσφορία του. Θα επαναστατήσει και θα αντιδράσει μα τότε η μητέρα του θα το αποκαλέσει 'άτακτο παιδί'. Θα το τιμωρήσει, θα το μαλώσει θα το απειλήσει ότι θα φύγει μακριά του. Τότε και το παιδί θα αισθανθεί έχθρα προς αυτήν, ακόμη και για τον πατέρα του. Στην περίπτωση δε που υπάρχει καινούργιο αδελφάκι, είναι σίγουρο πως θα είναι θυμωμένο και με τον αντίζηλό του, ο οποίος είναι γι' αυτόν παρείσακτος.

Τα παραπάνω συναισθήματα, τα οποία είναι πολύ φυσιολογικά, δημιουργούν φόβο στα μικρά παιδιά. Αισθάνονται τύψεις για την κακία που νιώθουν, η οποία φαντάζει στα μάτια τους σαν μια πολύ επικίνδυνη δύναμη που, στη σκέψη και μόνο αρκεί να πραγματοποιηθεί. Περιμένουν λοιπόν την τιμωρία για τις 'κακές' τους σκέψεις. Βιώνει τώρα το παιδί μια διλημματική κατάσταση. Από την μία πλευρά είναι θυμωμένο με τους γονείς του από την άλλη, νοιώθει την ανάγκη τους. Κυριαρχείται από άγχος και φόβο ότι θα το τιμωρήσουν ή ότι θα το εγκαταλείψουν, εξαιτίας της τόσης του 'κακίας'. Αν αυτή τη στιγμή οι γονείς του το φοβερίσουν, το άγχος του θα ενταθεί σε ανάλογη σχέση με τον θυμό του.

Τώρα το παιδί βρίσκεται σε πραγματικά δύσκολη θέση. Θέλει να χτυπήσει, αλλά επιθυμεί και την αγάπη των γονιών του. Σταδιακά, εξασφαλίζοντας την παντοτινή αγάπη και επιδοκιμασία τους. Επίσης για να μαλακώσει μέσα του η ανασφάλεια που νοιώθει και για να νοιώσει επιτέλους καλό παιδί αρχίζει να υποχωρεί και να δέχεται τα διδάγματα της μητέρας και του πατέρα και τα υιοθετεί. Γνωρίζει το σωστό, μιας και έχει πλέον 'συνείδηση' και αυτό επιλέγει. (Atkin, 1979,σελ.12-13).

Κεφάλαιο 5. Οι σχέσεις των αδελφών

5.1. Το πρωτότοκο παιδί.

Στην αρχή της ζωής τους όλα τα πρωτότοκα παιδιά είναι μοναχοπαιδιά. Όταν προστεθεί το αδελφάκι τότε βιώνουν το πλήγμα, το 'σοκ' της εκθρόνισης όπως ονομάζεται από τους ειδικούς. Αυτή η έκφραση δηλώνει με ενέργεια τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τα παιδιά την έλευση του αδελφού ή της αδελφής τους στην οικογένεια. Και πράγματι πρόκειται για μεγάλο όταν το πρωτότοκο παύει να είναι το κέντρο του ενδιαφέροντος του πατέρα και της μητέρας. Σαφώς και η αλήθεια δεν είναι αυτή, αλλά το ίδιο έτσι το αντιλαμβάνεται. Το πιο σημαντικό πρόσωπο της ζωής του, η μητέρα του, ασχολείται με το νεογέννητο σε τέτοιο βαθμό και γι' αυτό αρχίζει να νοιώθει παραμελημένο. (Vutz-Unzner, 1999,σελ.27).

Όσο τα χρόνια περνούν, οι γονείς αλλάζουν την συμπεριφορά τους αλλά κάτι τέτοιο δεν ισχύει και για τα συναισθήματα των πρωτότοκων. Υποστηρίζεται από πολλούς ότι οι γονείς είναι πιο ανέμελοι και άνετοι με τα δεύτερα παιδιά τους, γεγονός που δυσκολεύει την κατάσταση με τα πρώτα. Ο πατέρας και η μητέρα διαπιστώνουν πως οι λεπτομέρειες της ανατροφής δεν είναι αναγκαίες και μπορούν να απομακρυνθούν από αυτές χωρίς ιδιαίτερο κόστος. Η αλλαγή αφορά περισσότερο την ακαμψία σε ευελιξία, παρά την αυστηρότητα σε επιείκεια που νομίζουν τα μεγαλύτερα παιδιά.

Έχει παρατηρηθεί ότι στα υστερότοκα δίνονται περισσότερες ελευθερίες σε καθημερινές συνήθειες μέσα σε ένα κλίμα όπου προσφέρεται περισσότερος χρόνος, υπομονή και επιείκεια. Η πίεση αυτών σχετικά με τις ιδιοτροπίες στο φαγητό και την εκπαίδευση για την τουαλέτα είναι συχνά λιγότερο αυστηρή από ότι στα πρωτότοκα.

Τα ίδια τα παιδιά εκλαμβάνουν εντελώς διαφορετικά την κατάσταση. Συνειδητοποιούν πολύ τις διαφορές στο βαθμό της επιείκειας που δείχνουν οι γονείς τους. Το γεγονός αυτό τους προκαλεί συναισθήματα ζήλιας και ανταγωνισμού, τα οποία πολλές φορές είναι δικαιολογημένα. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι πολλές φορές οι μητέρες έχουν την τάση να υπερασπίζονται τα μικρότερα κατά την διάρκεια ενός αδελφικού καβγά. Είναι αποδεδειγμένο στατιστικά ότι σε καβγάδες παιδιών δεκαοχτώ μηνών ή δύο ετών με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, οι μητέρες έχουν τριπλάσιες πιθανότητες να εμποδίσουν ή να μαλώσουν το πρωτότοκο από το δευτερότοκο, παρά το γεγονός ότι οι πιθανότητες να ευθύνονται τα μωρά για τους καβγάδες αυτούς είναι τριπλάσιες.

Δεν είναι λίγοι οι γονείς που καταβάλουν φιλότιμες προσπάθειες να κρατήσουν τις ισορροπίες, στην φροντίδα των παιδιών τους. Παρόλαυτα τα μεγαλύτερα αδέρφια, ακόμα και σε μεγαλύτερες ηλικίες, όπως επτά ή οχτώ ετών, δεν παύουν να ενοχλούνται, θεωρώντας ότι τα μικρότερα αδέρφια τους απολαμβάνουν περισσότερα από ότι εκείνα.

Οι απόψεις, σχετικά με το αν οι μητέρες είναι περισσότερο εγκάρδιες με τα δευτερότοκα παιδιά τους, δίστανται. Για εκείνους που μέτρο σύγκρισης είναι ο χρόνος που καταναλώνουν οι μητέρες για να φροντίσουν τα μικρότερα σε σχέση με τα πρώτα, τα υστερότοκα φροντίζονται λιγότερο. Οι διαφορές αυτές ως προς

την φροντίδα, κατά τα πρώτα χρόνια συμβάλουν στις διαφορές των παιδιών, στις ηλικίες που μαθαίνουν να μιλούν και στην επιτυχία που παρουσιάζουν σε μερικά τεστ νοημοσύνης. Μερικές μελέτες συγκρίνουν την συμπεριφορά των γονιών όταν και τα δύο παιδιά είναι παρόντα και σε αυτές τις περιπτώσεις τα πρωτότοκα είναι εκείνα που δέχονται περισσότερη φροντίδα. Όταν οι μητέρα βρίσκεται μόνη της με το ένα εκ των δύο αδελφών, εκείνο που απολαμβάνει περισσότερη φροντίδα είναι το μεγαλύτερο, το οποίο όμως δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι χάνει μεγάλο μέρος από την ενασχόληση των γονιών, με την γέννηση του αδελφού ή της αδελφής του. Παρόλο που αυτή η μεγάλη μείωση της φροντίδας του πρώτου παιδιού δεν κρατά μεγάλο χρονικό διάστημα, παρά μόνο μέχρι την νηπιακή ηλικία του αδελφού του, ποτέ τα πράγματα γι' αυτό δεν θα είναι ίδια.

Ένα άλλο πρόβλημα για το πρωτότοκο είναι η ξαφνική πίεση που βιώνει για να 'μεγαλώσει', να αυτονομηθεί και να ανεξαρτητοποιηθεί, επειδή τώρα υπάρχει ένα μωρό. Είναι εμφανές λοιπόν πως οι γονείς, και κυρίως οι μητέρες είναι αυτές που επηρεάζουν, άθελα τους, την σχέση των παιδιών τους, με την συμπεριφορά τους. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι σημαντικά χαρακτηριστικά της 'στάσης' της μητέρας προς τα παιδιά της μεταφέρονται από το ένα παιδί στο επόμενο. (Dunn, 1988, σελ.85-89).

5.2. Το δευτερότοκο παιδί, το μεσαίο και το στερνοπαίδι.

Το δεύτερο παιδί, μεγαλώνει με το δεδομένο ότι δεν ζει μόνο του με τους με τους γονείς του. από την στιγμή της γέννησης του, συμβιώνει, πέρα από τον πατέρα και την μητέρα και με ένα άλλο μεγαλύτερο παιδάκι, το αδελφάκι του, το οποίο αποτελεί γι αυτό παράδειγμα. Μεγάλο πλεονέκτημα, για τα δεύτερα παιδιά είναι ότι τα πρώτα κάνουν γι' αυτά πολύ περισσότερα πράγματα και άμεσα, από ότι οι γονείς γι' αυτά. Για παράδειγμα ενώ η μητέρα προσπαθεί να εξηγήσει στο μικρό το πώς κινείται το ποδηλατάκι του., ταυτόχρονα το μεγαλύτερο τρέχει επάνω στο ποδήλατο και αναπαριστά στο αδελφάκι του αυτά που του περιγράφονται από την μαμά τους. Έτσι τα υστερότοκα μαθαίνουν μιμούμενα τα αδελφάκια τους. Τα παιδιά με την ειλικρίνεια που διακατέχονται, αντιδρούν χωρίς ενδοιασμούς. Διορθώνουν την προφορά των μικρότερων την στιγμή που οι γονείς ψάχνουν, έμμεσες λύσεις για να βελτιώσουν την ομιλία του παιδιού χωρίς να προσβάλουν. Η μεγάλη και συνεχής συναισθηματική τους επαφή, φαίνεται πως τα κάνει να αντιμετωπίζουν μαζί τον κόσμο να αλληλοεπηρεάζονται άμεσα, βιώνοντας τον ταυτόχρονα, το καθένα ατομικά.

Αυτό αποτελεί μεγάλη βοήθεια για το δεύτερο παιδί, γι' αυτό άλλωστε αυτά τα παιδιά συνήθως μαθαίνουν νωρίτερα αλλά και γρηγορότερα από ότι τα πρωτότοκα. Παρόλαυτα όσο και να προσπαθούν, δεν πρόκειται να βρεθούν στο ίδιο σκαλοπάτι εξέλιξης με τα πρωτότοκα και πάντοτε θα βασανίζονται, βλέποντας τον / την μεγαλύτερο / η αδελφό / ή τους να επιτυγχάνει περισσότερα

δημιουργώντας τους έτσι αίσθημα κατωτερότητας. Αυτό ενισχύεται όταν οι γονείς επιλέγουν τα πρωτότοκα παιδιά τους για το λόγο ότι τα καταφέρνουν καλύτερα. Έτσι τα δευτερότοκα έχουν λόγο να ζηλεύουν τα μεγαλύτερα παιδιά της οικογένειας, έχοντας συνεχώς το άγχος ότι αγαπούν περισσότερο τα αδέρφια τους εξαιτίας των ικανοτήτων τους. Από την άλλη τα πρώτα ανησυχούν για την αγάπη των γονιών του, θεωρώντας ότι τα αδέρφια τους την κερδίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό λόγω της ανημποριάς τους. Η σύγκυση αυτή των αδελφών λήγει μόνον όταν αυτοί ενηλικιωθούν, ενώ πολλές φορές και στην ενήλικη ζωή διακρίνονται κατάλοιπα αυτής της παλιάς αυτής της παλιάς ζήλιας, στην σχέση τους.

Το μεσαίο παιδί, ή αλλιώς το 'παιδί σάντουιτς', θεωρήθηκε για πολλά χρόνια ως το προβληματικό παιδί, μιας και δεν απολάμβανε ούτε την εκτίμηση με την οποία αντιμετωπιζόταν το μεγαλύτερο αδέρφι του, αλλά ούτε και την προστασία και την φροντίδα με την οποία περιβάλλονταν το μικρότερο. Στο πέρασμα του χρόνου, διαπιστώθηκε με έρευνες της Ψυχολογίας, ότι τελικά η θέση των μεσαίων παιδιών δεν ήταν και τόσο κακή. Το γεγονός ότι οι γονείς δεν δίνουν πολύ σημασία στα μεσαία παιδιά τους σε σχέση με τα άλλα τους αδέρφια τους δίνει την δυνατότητα να απολαμβάνουν μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων και λιγότερους περιορισμούς. Όσο αφορά την κοινωνική τους θέση μαθαίνει από νωρίς την ύπαρξη ενός μεγαλύτερου, και καλύτερου, και ενός μικρότερου που όλοι τον προστατεύουν, και καταφέρνει σε αυτό το σχήμα να επιβληθεί, πολλές φορές και σωματικά. Η προσπάθεια των παιδιών αυτών να αποκρύψουν στα μικρότερα αδέρφια τους το αίσθημα κατωτερότητας που νιώθουν για τα μεγαλύτερα είναι η μεγαλύτερη πρόκληση γι' αυτά. Όταν λοιπόν ένα μεγαλύτερο παιδί εκδηλώνει επιθετικότητα για ένα μικρότερο, οι γονείς θα πρέπει να αναρωτηθούν το γιατί. Ίσως ευθύνονται οι πολλαπλές απογοητεύσεις που έχουν συσσωρευτεί σε αυτό. Με μια ουδέτερη αντιμετώπιση, ωστόσο το πρόβλημα μπορεί να λυθεί. Αν οι γονείς βοηθήσουν το παιδί μέσα από την συζήτηση να ερευνήσει το τι του συμβαίνει και το πώς αλλιώς θα μπορούσε να εκτονώσει την επιθετικότητά του, χωρίς να ζημιωθεί κανείς, θα πετύχουν πολύ περισσότερα από ότι αν θυμώσουν μαζί του ή αν του 'επιπεθούν' με τιμωρίες. Έτσι θα μάθει ότι υπάρχουν και άλλοι τρόποι εκτός από την επιθετικότητα για να εκτονωθεί κάποιος.

Συχνά λέγεται πως το στερνοπαιδί είναι και κακομαθημένο. Πολλές οικογένειες έχουν την τακτική να μεταβιβάζουν παιχνίδια ή ρούχα των μεγαλύτερων στα μικρότερα παιδιά, γεγονός που τα κάνει να μεγαλώνουν σε πληρότητα αγαθών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να έχουν και αντίστοιχες απαιτήσεις. Όλο και κάποιος θα βρεθεί να σπεύσει για την ικανοποίηση των αναγκών τους μέσα σε τόσα άτομα που ζουν στο σπίτι. Από την άλλη πλευρά οι γονείς δεν δείχνουν τόσο ενθουσιασμένοι μεγαλώνοντας το τελευταίο τους παιδί. Για παράδειγμα, η συναισθηματική φόρτιση που ακολουθεί το πρώτο βήμα του πρωτότοκου, δεν είναι ίδια με αυτή, στο πρώτο βήμα του παιδιού αυτού. Η μητέρα και ο πατέρας, έχουν νοιώσει με τόση ακρίβεια από το πρωτότοκο, τις ανάγκες ενός μωρού, ώστε στο τελευταίο τους ήδη γνωρίζουν αρκετά. Έτσι υπάρχει κίνδυνος να παραγνωριστούν οι ιδιαίτερες ανάγκες, του συγκεκριμένου παιδιού. Δυστυχώς πολλές φορές το στερνοπαιδί γίνεται η οικογενειακή κούκλα που ικανοποιεί τις ανάγκες των μελών και του συγγενικού περιβάλλοντος παραμελώντας έτσι τις ανάγκες και τις επιθυμίες του. Τελικά το παιδί αυτό είναι ένα

παραμελημένο συναισθηματικό άτομο, παρά κακομαθημένο. (Baum,2003,σελ.14-16).

5.3. Τα δίδυμα.

Οι περιπτώσεις των διδύμων, μας δίνουν περισσότερο στοιχεία για την γενετική επίδραση στην ανάπτυξη. Τα δίδυμα, δεν αποτελούν σπάνιες περιπτώσεις. Στις περισσότερες χώρες του κόσμου μεταξύ 85 γεννήσεων, η μία είναι διδύμων, αν η αναλογία αυτών και ιδιαίτερα των διζυγωτικών, επηρεάζεται από παράγοντες όπως η ηλικία της μητέρας και τα χάπια γονιμότητας. Υπάρχουν δύο είδη διδύμων. Τα διζυγωτικά, δηλαδή αδέρφια που γεννιούνται την ίδια ώρα και είναι χωριστά γονιμοποιημένα αβγά και τα μονοζυγωτικά, δηλαδή εκείνα που προέρχονται από ένα αβγό που χωρίζεται σε δύο 'κλώνους'. Το 1/3 περίπου των συλλήψεων που παράγουν τα δίδυμα είναι αντίθετου φύλου διζυγωτικά, το 1/3 του ίδιου φύλου διζυγωτικά και το υπόλοιπο 1/3 μονοζυγωτικά. Από γενετική άποψη τα μονοζυγωτικά, είναι ολόγεια το ένα με το άλλο ενώ τα διζυγωτικά, όπως και τα άλλα αδέρφια είναι κατά μέσο όρο, 50% όμοια. Και οι δύο τύποι, έχουν την ίδια ηλικία, μεγαλώνουν στην ίδια οικογένεια, γεννιούνται από την ίδια μήτρα και είναι του ίδιου φύλου στις μελέτες που χρησιμοποιήσαμε. Ως προς τα χαρακτηριστικά της εξωτερικής εμφάνισης τα μονοζυγωτικά είναι πανομοιότυπα ενώ τα διζυγωτικά είναι περίπου 50% όμοια.

Τα σωματικά χαρακτηριστικά, όπως το χρώμα των ματιών και το ύψος μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να προσδιοριστεί το είδος των διδύμων. Οι μαιευτήρες πετυχαίνουν την διάγνωση, για το αν είναι διζυγωτές ή μονοζυγωτές από τύχη με βάση το είδος του πλακούντα. Αυτό συμβαίνει διότι το 1/3 των μονοζυγωτικών έχουν ξεχωριστά χόρια και αμνία. Αντιθέτως η διάγνωση της διζυγωτίας των διδύμων επιτυγχάνεται με ακρίβεια μεγαλύτερη από 90%.

Όπως στην εξωτερική τους εμφάνιση, έτσι και ως προς την προσωπικότητα τους τα μονοζυγωτικά δίδυμα μοιάζουν περισσότερο από τα διζυγωτικά, παρόλο που αυτά τα χαρακτηριστικά δεν επηρεάζονται τόσο σημαντικά από γενετικούς παράγοντες όσο τα σωματικά. Κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής, έχει παρατηρηθεί πως τα μονοζυγωτικά μοιάζουν περισσότερο από τα άλλα δίδυμα διαφορές στην ενεργητικότητα κατά τον πρώτο χρόνο. Κατά τον δεύτερο και τρίτο χρόνο όμως αυξάνει η ομοιότητα τους.

Οι γονείς των αδελφών αυτών αλλά και τα ίδια, συγκρίνονται μεταξύ τους ως προς την προσωπικότητα, μεγεθύνοντας τις διαφορές μεταξύ τους. Τα μονοζυγωτικά δίδυμα που έχουν μεγαλώσει χωριστά μοιάζουν πράγματι περισσότερο ως προς την προσωπικότητα από ότι εκείνα που μεγάλωσαν μαζί. Αυτά τα αποτελέσματα παρουσιάζονται και σε μελέτες όπου οι γονείς περιγράφουν τα δίδυμα παιδιά τους. Αυτές πολύ συχνά παρέχουν αρνητικούς συσχετισμούς ανάμεσα στις εκτιμήσεις των γονιών για τα διζυγωτικά δίδυμα τους υπονοώντας, λόγου χάρη ότι το ένα από τα δύο παιδιά χαρακτηρίζονται ως 'ενεργητικό' και το άλλο ως 'κοιμισμένο', παρόλο που τα αδέρφια αυτά σε σχέση με άλλα είναι αρκετά

όμοια ως προς την ενεργητικότητα. Ο ψυχολόγος Klaus Minde, που μελετάει τις σχέσεις των μητέρων και των διδύμων τους, διαπιστώνει ότι συνηθίζεται πολύ οι μητέρες να δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση του ενός από τα δύο δίδυμα παιδιά τους δηλαδή ανταποκρίνεται διαφορετικά στο καθένα με αποτέλεσμα αυτό να έχει βλαβερή επίδραση στο σύνδεσμο που αναπτύσσεται μεταξύ της μητέρας και των παιδιών της. (Dunn,1988,σελ.135-137)

5.4. Παράγοντες που επηρεάζουν την σχέση των αδελφών.

Συχνά έχει αναφερθεί στην βιβλιογραφία, όπου μελετώνται τα θέματα των αδελφών, πως υπεύθυνοι για την ζήλια και τους καβγάδες αυτών, είναι οι γονείς τους. Από την άλλη, πολλές μαρτυρίες, επιβεβαιώνουν την άποψη, που θέλει υπεύθυνους πολλούς παράγοντες, όπως η σειρά γέννησης, το φύλο και την διαφορά ηλικίας. (Dunn,1988,σελ.65-66)

5.4.1. Η σειρά γέννησης.

Ανεξάρτητα από την σειρά γέννησης του παιδιού, στην οικογένεια , έχει να αντιμετωπίσει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που προκύπτουν από την θέση του στη σειρά αυτή. Δεν υπάρχει οικογένεια, της οποίας το παιδί δεν έχει επιβαρυνθεί από την σειρά της γέννησης του. Ο πρωτότοκος, διακατέχεται από άγχος και θυμό, εξαιτίας της "εισβολής", του μικρού του αδερφού στην οικογένεια. Ανάλογα με την ηλικία του οι λειτουργίες αυτές γίνονται άλλοτε ασυνείδητα, άλλοτε υποσυνείδητα και άλλοτε συνειδητά. Ο ερχομός του δεύτερου κάνει τον πρώτο, να αναρωτιέται, γιατί οι γονείς θέλουν και άλλο παιδί. Πιστεύει πως ίσως εκείνος έχει κάτι κακό πάνω του. Στη συνέχεια, αγχώνεται για το μίρασμα της αγάπης, μήπως δηλαδή, το αδερφάκι του είναι περισσότερο αγαπητό από ότι αυτό. Όλα αυτά του "επιβεβαιώνονται", όταν η μητέρα του πηγαίνει στο μαιευτήριο και ο πατέρας του το αφήνει για να είναι κοντά της, αυτήν την σημαντική στιγμή της ζωής τους. (Baum,2003,σελ.11)

Τώρα η ζωή του αρχίζει να γεμίζει προβλήματα. Η μοναδικότητα του παύει. Ξαφνικά γίνεται "μεγάλο παιδί" και πρέπει να αντιμετωπίζει με σύνεση και κατανόηση το αδερφάκι του. Η εκθρόνιση του αποτελεί σοβαρό πλήγμα για το πρωτότοκο παιδί. Ταυτόχρονα οι γονείς, όντας υπεραπασχολημένοι με το νεογέννητο, δεν έχουν το κουράγιο για αντίστοιχες φροντίδες στον μεγαλύτερο. Η παραμέληση του αυτή συνδυάζεται στο μυαλούδάκι του με την γέννηση του αδερφού του.(Baum,2003,σελ.10).

Από το μαιευτήριο ακόμη οι γονείς, θα πρέπει για να θεμελιώσουν την σχέση των αδελφών, να τους δώσουν την δυνατότητα να γνωριστούν. Αυτό θα

γίνει, επιτρέποντας στον πρωτότοκο να επισκέπτεται το νεογέννητο και την μητέρα, και έτσι να μην νιώθει αποκομμένος. (Baum,2003,σελ.11—12)

Σύμφωνα με μελέτες, πολλοί γονείς, με την γέννηση του δεύτερου παιδιού τους, περιορίζουν την σωματική επαφή με τον πρώτο. Αυτό προκαλεί μεγάλη στέρηση, η οποία όπως έχει αποδειχθεί στατιστικά, είναι αποφασιστική για την μετέπειτα πνευματική του εξέλιξη. Κατά μέσο όρο μάλιστα, οι μητέρες δείχνουν να θεωρούν περισσότερο ικανές τις κόρες τους για τα αισθήματα υπευθυνότητας. Ίσως μεταδίδουν τις δικές τους εμπειρίες με τις δικές τους μητέρες. Αυτές οι έρευνες δείχνουν πόσο ισχυρά μπορούν να επηρεάσουν τις αδερφικές σχέσεις, οι διαφορετικοί παράγοντες που υπάρχουν ή διαμορφώνονται για κάθε παιδί ξεχωριστά.(Baum,2003 σελ.10).

Πάντοτε θα ζηλεύει ο μεγάλος αδερφός τον μικρό και αυτό είναι φυσιολογικό. Αυτή η ζήλια όμως δεν θα πρέπει να τον κάνει να αισθάνεται ενοχές και αυτό είναι κάτι που θα πρέπει να φροντίσουν να αποτρέψουν οι γονείς, με την ισότιμη απόδοση αγάπης στα δυο τους παιδιά, επισημαίνοντας στον μεγαλύτερο, πως η αγάπη τους για το νέο αδελφάκι είναι όση για αυτόν. (Baum,2003,σελ.11-12)

Οι συγκρούσεις και η επιθετικότητα, δεν απουσιάζουν. Ο πρωτότοκος ζηλεύει και εκνευρίζεται όταν η μητέρα θηλάζει το μωρό, αλλάζει τις πάνες του και παράλληλα του στερεί χρόνο και προσοχή που στο παρελθόν ήταν κατάδικός του. Πέρα όμως από την εχθρότητα που θα εκφράσει, μία άλλη συνηθισμένη αντίδραση είναι και η "παλινδρόμηση", οπισθοχώρηση δηλαδή, σε ένα προηγούμενο στάδιο παιδικής συμπεριφοράς. Ζητά την προσοχή θέλοντας να ξαναγίνει ο ίδιος μωρό.(Baum,2003,σελ.13)

Φαίνεται λογικό, τα πρωτότοκα παιδιά να νιώθουν περισσότερη έχθρα από τα υστερότοκα, μιας και είναι εκείνα που εκθρονίζονται, όπως αναφέρθηκε και πιο πριν. Έχει διαπιστωθεί, κατόπιν ερευνών, ότι, όταν τα παιδιά ρωτιούνται για την σχέση τους με τα αδέρφια τους, τα πρωτότοκα είναι εκείνα που εκφράζουν την μεγαλύτερη αμφιθυμία και έχθρα παρά το αντίστροφο. Και αυτά αλλά και τα υστερότοκα πιστεύουν ότι οι γονείς ευθυγραμμίζονται περισσότερο με τα μικρότερα παιδιά παρά με τα πρώτα.(Dunn,1988,σελ.66)

Συνήθως τα μεγαλύτερα αδέρφια, προτιμούν να παίζουν με άλλα παιδιά παρά με τα αδέρφια τους. Διακρίνονται από έντονο αυταρχισμό προς αυτά που γεννιούνται μετά. Καταφέρνουν να τα εξουσιάζουν και να τα αναγκάζουν να φέρονται όπως ακριβώς αυτά θέλουν. Ερευνητικά έχει αποδειχθεί, πως τα πρωτότοκα παιδιά, επιτίθενται, εκμεταλλεύονται και εξαγοράζουν, εξαιτίας της θέσης της οποίας βρίσκονται. Από την άλλη τα μικρότερα, κάνουν μούτρα, γκρινιάζουν, ικετεύουν και ζητούν την παρέμβαση των γονιών για να σωθούν. Η εξήγηση για τα παραπάνω μας δίνεται από τον Brian Sutton-Smith και τους συνεργάτες του. Σύμφωνα λοιπόν με τον Smith, η σειρά των πρωτότοκων είναι αυτή που τους ωθεί στην αυταρχικότητα και την υπεροχή, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα ισχυρά μέλη κάθε κοινωνικού συστήματος, εκείνους δηλαδή που είναι σημαντικότεροι και έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες. Τα υστερότοκα παιδιά, χαρακτηρίζουν τα αδύνατα μέλη των κοινωνικών ομάδων, και αυτό αποδεικνύεται από τις επικλήσεις τους προς τους γονείς για βοήθεια καθώς επίσης και από το

γεγονός του ότι ενθαρρύνονται από την μεγαλύτερη επιείκεια και άνεση που προσφέρουν οι τελευταίοι σ' αυτά. (Dunn, 1988, σελ.66-67)

Σύμφωνα με μελέτες, με την μέθοδο της συνέντευξης, τα υστερότοκα παιδιά, εκδηλώνουν μεγαλύτερη επιθετικότητα στα πρώτα χρόνια της ζωής τους. Μπορεί να μην είναι πιο εχθρικά, αλλά εκφράζουν την επιθετικότητα τους άμεσα με το σώμα τους, σε αντίθεση με τα αδέρφια τους που επιτίθενται τα λόγια, βρίζοντας και προσπαθώντας, να μειώσουν ή να προσβάλλουν τα μικρότερα. Σε πειραματικές έρευνες, διαπιστώθηκε ότι, στο παιχνίδι μεταξύ των αδελφών, ηλικίας 7 ή 8 ετών υπήρχαν μεγαλύτερες πιθανότητες, ο πρωτότοκος να διδάξει ή να επαινέσει τον αδελφό του, παρά το αντίθετο. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις, όπου, ο ανταγωνισμός ή η αυταρχικότητα προέρχονται από τα υστερότοκα, γεγονός το οποίο μπορεί να είναι ιδιαίτερα καταστρεπτικό για τον μεγαλύτερο.

Στις μεγάλες οικογένειες, πολύ συχνά τα πρωτότοκα παιδιά, παίζουν τον ρόλο του πειθαρχικού, του επιστάτη, του αρχηγού. Η υπερβολική ανάθεση ευθυνών, σε αυτά τα άτομα, δημιούργησε σημαντικές συνέπειες στην ανάπτυξή τους κάτι που φάνηκε στην ενήλικη ζωή τους.

Αντίθετα, στις μικρότερες οικογένειες, ενώ παρατηρούμε πως η επιθετικότητα, οι συγκρούσεις, η έχθρα, η δύναμη και η κυριαρχία, σχετίζονται με την σειρά γέννησης των παιδιών, άλλα χαρακτηριστικά της σχέσης, όπως, η εγκαρδιότητα, η στενότητα του δεσμού, η αγάπη, η υποστήριξη του ενός παιδιού για τον αδελφό του ή την αδελφή του, δεν συνδέονται φανερά με το πιο γεννήθηκε πρώτο, δεύτερο, κ.ο.κ. και αυτά είναι τα χαρακτηριστικά της σχέσης, που έχουν την μεγαλύτερη σημασία για την αλληλεπίδραση μεταξύ των αδελφών.

Όπως μας πληροφορεί ο Dunn, στο βιβλίο του "Αδέρφια", μελέτες με ερωτηματολόγιο και συνέντευξη σε παιδιά ηλικίας 6-12 ετών, αφήνουν να εννοηθεί, ότι το φύλο και η προσωπικότητα του πρωτότοκου επηρεάζουν περισσότερο το δευτερότοκο παρά το αντίστροφο, τουλάχιστον σε ότι αφορά το ρόλο του φύλου, τα ενδιαφέροντα και τις δραστηριότητες. Τα πρωτότοκα, επηρεάζονται περισσότερο από τους γονείς τους. Κάτι άλλο που έχει παρατηρηθεί, στις οικογένειες με πολύ μικρά παιδιά, είναι ότι, τα υστερότοκα μιμούνται τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, περισσότερο, από ότι το αντίστροφο. Επομένως, είναι πιθανό τα μικρότερα να ευθυγραμμίζονται με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους περισσότερο από ότι το αντίθετο. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι μπορεί και τα πρωτότοκα να επηρεάζονται από τα δευτερότοκα. Συνεπώς παρατηρούμε, πως υπάρχει ένα πολυσύνθετο σχήμα αμοιβαίων επιδράσεων μεταξύ των αδελφών και των γονιών τους. Η εξέλιξη της σχέσης, καθορίζεται από τα συναισθήματα του πρώτου παιδιού για τον / την αδελφό / ή του, καθώς και η συμπεριφορά του προς αυτό κατά τα πρώτα χρόνια. Στο ίδιο βιβλίο, αναφέρεται έρευνα στο Κέιμπριτζ, κατά την οποία παρακολουθήθηκαν παιδιά, πριν από την γέννηση του αδελφού ή της αδελφής τους. Διαπιστώθηκε, πως έδειξαν στοργικό ενδιαφέρον για το νεογέννητο, ενώ ένα χρόνο μετά, είχε πιθανότητες να είναι αρκετά φιλικό προς αυτό. Από την άλλη, οι διαφορές στις αντιδράσεις των πρωτότοκων, προς την γέννηση, προσδιορίζουν τις μετέπειτα σχέσεις τους.

Σε αυτό το σημείο τίθεται το ερώτημα, για το τι θα μπορούσε να ερμηνεύσει αυτές τις διαφορές των πρωτότοκων προς τα αδέρφια τους. Τρεις είναι, οι πιο βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις σχέσεις των αδελφών σε αυτή τη φάση.

Πρώτα πρώτα, η σχέση των γονιών με το πρώτο τους παιδί, προτού γεννηθεί το δεύτερο, αλλά και μετά. Ακόμη η ιδιοσυγκρασία του πρωτότοκου. Έχει παρατηρηθεί, για παράδειγμα φοβισμένα ή "συνεσταλμένα" άτομα αντιδρούν με μειωμένο ενδιαφέρον για το αδελφάκι τους. Ίσως να μην το αγαπούν κιόλας αρκετά. Ωστόσο η διαφορά ηλικίας ανάμεσα τους δεν δημιουργεί πάντα πρόβλημα στην σχέση τους. Άλλωστε διαπιστώθηκε κατόπιν έρευνας πως μερικά πολύ μικρά παιδιά έδειχναν περισσότερο ενδιαφέρον, καθώς επίσης και δεν υπήρχαν διαφορές στο δείγμα σχετικές με το φύλο ως προς το ενδιαφέρον για τα μικρά αδέρφια τους.(Dunn,1988,σελ.67-71)

Έρευνα στο Κέιμπριτζ, με την μέθοδο της παρατήρησης, απέδειξε, πως η εξέλιξη της σχέσης των αδελφών, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τα συναισθήματα του πρωτότοκου για το μωρό αδελφάκι του. Ωστόσο, είναι πιθανό διαφορές ως προς την συμπεριφορά των δευτερότοκων προς τους πρωτότοκους ακόμα και κατά τους πρώτους 18μηνές της ζωής, να επηρεάσουν επίσης τα συναισθήματα του πρώτου για το δεύτερο. Πάνω σε αυτό, ο Michael Lamb, διεξήγαγε μελέτη, σύμφωνα με την οποία, παρατήρησε ζεύγη αδελφών όταν τα υστερότοκα ήταν 12 μηνών αλλά και αργότερα όταν ήταν 18 μηνών. Διαπίστωσε λοιπόν, ότι η συμπεριφορά των πρωτότοκων προς τα αδέρφια τους ήταν περισσότερο προβλέψιμη από ότι αυτή των δευτερότοκων κατά τις πρώτες επισκέψεις. (Dunn,1988, σελ.71-72).

Στην περίπτωση όπου ο αριθμός των παιδιών, είναι μεγαλύτερος των δύο, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Οι προσδοκίες τους από τους γονείς τους, είναι λιγότερες αφού, ακόμη και αν οι τελευταίοι έχουν αυξημένο το αίσθημα της ευθύνης, δυσκολεύονται να μοιράσουν την αγάπη και το χρόνο τους στα πέντε τους παιδιά, επί παραδείγματι, παρά σε δύο ή τρία. Έτσι τα αδέρφια βρίσκουν καταφύγιο στη μεταξύ τους σχέση, εξισορροπώντας την απώλεια της αποκλειστικότητας, που παραταύτα, επιθυμούν από την μητέρα και τον πατέρα και αναπτύσσουν σχέσεις αλληλοϋποστήριξης αναλαμβάνοντας το ένα την ευθύνη του άλλου. Άρα όσο μεγαλύτερη είναι η οικογένεια τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα υποστήριξης των αδελφών.(Baum,2003,σελ.16)

5.4.1.α. Μεγάλες οικογένειες.

Η εμπειρία του να ζεις σε μια μεγάλη οικογένεια είναι πολύ διαφορετική. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα των James Bossard και Eleanor Boll, τη δεκαετία του 1950, σε τυπικές οικογένειες στη Δ. Ευρώπη και στις Η.Π.Α. Πήραν λοιπόν συνεντεύξεις και συγκέντρωσαν αυτοβιογραφίες από δείγμα 150 ατόμων, που προέρχονταν από μεγάλες οικογένειες. Εξετάστηκαν οι αναμνήσεις, οι σκέψεις και οι εμπειρίες της παιδικής τους ηλικίας. Δεν αποτέλεσε άμεση, επίσημη και συστηματική μελέτη των ίδιων των παιδιών, όμως οι γνώσεις που αποκομίζουμε, έχουν τέτοιο ενδιαφέρον και εξασφαλίζουν ισορροπία στην εικόνα για τα αδέρφια, σε σχέση με τις μελέτες σε μικρότερες οικογένειες.

Πρώτα πρώτα, οι αδελφές και οι αδελφοί σ' αυτές τις οικογένειες, αποτελούν από μόνοι τους, μια ομάδα παιχνιδιού, ένας κλειστός κόσμος, χωρίς τη συμμετοχή άλλων παιδιών η οποία άλλωστε δεν ήταν αναγκαία. Για πολλούς αυτό μπορεί να προκαλεί ένα αίσθημα αποκλεισμού της ικανότητας σύνδεσης με τους άλλους, της κοινωνικοποίησης τους. Ωστόσο, για τους περισσότερους η κατάσταση αυτή θεωρείται παραδεισένια. Καλλιεργούνται ωφέλιμες συνέπειες όπως συναίσθηση του να μοιράζεσαι, αυτοπειθαρχία και σεβασμός για τον άλλο. Αυτά τα χαρακτηριστικά όπως παρατηρήθηκαν από τους Bossard ή Boll, αναφέρθηκαν επανειλημμένως στη μελέτη τους. (Dunn, 1988,σελ.77-78)

Ένα δεύτερο σημείο, το οποίο, σπάνια παρατηρείται στις μικρότερες οικογένειες, είναι αυτό της μεταξύ των αδελφών πειθαρχίας. Πράγματι, όπως παρατηρήθηκε από την παραπάνω μελέτη, τα μεγαλύτερα αδέρφια παίζουν ειδικούς ρόλους, για να επιβάλλουν πειθαρχία στα μικρότερα αδέρφια τους.

Σε αυτή τη συμπεριφορά ωθούνται λόγω των ευθυνών που αναλαμβάνουν οι μεγαλύτεροι, αλλά το ερώτημα είναι πως νοιώθουν οι μικρότεροι, γι' αυτήν την πειθαρχία που τους επιβάλλεται. Σύμφωνα πάντοτε με την παραπάνω μελέτη, η αδελφική πειθαρχία, λειτουργεί ποικιλοτρόπως, κατά τις απόψεις των ίδιων των παιδιών. Πρώτον, ένιωθαν ότι το ένα καταλάβαινε το πρόβλημα του άλλου, καλύτερα απ' ότι οι γονείς τους. Έπειτα, θεωρούσαν πως η επιβολή της πειθαρχίας ήταν δικαιότερη και πιο λογική, στην περίπτωση που την επέβαλλαν τα αδέρφια τους, παρά οι γονείς τους. Τρίτον, μετά απ' όλα αυτά, τα αποτελέσματα ήταν καλύτερα από ότι αυτά που επέφερε η γονεϊκή πειθαρχία, μιας και η αποδοκιμασία των αδελφών είχε μεγαλύτερη σημασία από αυτή των ενηλίκων η άποψη των ερευνητών, σχετικά με αυτό είναι πως τα παιδιά, είναι αντικειμενικότεροι κριτές σε σχέση με τους γονείς, διότι διακρίνονται από ρεαλισμό αλλά και σκληρότητα, γνωρίζοντας κάθε φορά τι ενδιαφέρει και τι πονάει.

Παρόλο που η ψυχιατρική σχετίζει, την συναισθηματική ασφάλεια των παιδιών με την σχέση τους με τους γονείς τους, οι μαρτυρίες, αποδεικνύουν, ότι η ασφάλεια που νιώθουν τα αδέρφια, στις μεγάλες οικογένειες, έχει να κάνει με την μεταξύ τους σχέση. Αυτό συμβαίνει διότι, σε μια μεγάλη οικογένεια οι δυσκολίες με τις οποίες βρίσκονται αντιμέτωπα τα μέλη, καλλιεργούν την αξιοπιστία. Επίσης, μέσα στην μεγάλη αυτή ομάδα, δημιουργούνται δυάδες ή τριάδες, όπου τα άτομα είναι λίγο περισσότερο συναισθηματικά δεμένα μεταξύ τους, γεγονός που εξασφαλίζει μεγαλύτερη υποστήριξη. Αντίθετα, στις μικρότερες οικογένειες, αν το παιδί βρίσκεται σε διαμάχη με τον/την μοναδικό/η αδερφό/η του, θα είναι εντελώς μόνο του. Συνεπώς, έχοντας, καλύτερη σχέση με έναν αδερφό ή αδερφή σου γνωρίζεται καλύτερα, κάτι που αποτελεί κλειδί συναισθηματικής ασφάλειας για το παιδί. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μεγάλες οικογένειες γίνονται αιτία για να αναπτυχθούν ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των μελών, αφού μοιράζονται όλοι μαζί την ίδια κατάσταση, με συμπάρασταση και αλληλοβοήθεια και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις ανεπάρκειας της μητέρας ή του πατέρα ή ακόμη και των δυο.

Στην αντίπερα όχθη, υπάρχουν τα περιστατικά οικογενειών που διασπάστηκαν σε κλίκες ή φατρίες που δεν ήταν σταθερές, με αντιζηλίες και ανταγωνισμούς. Είναι πιθανό, τα άτομα που εξετάστηκαν στην παραπάνω έρευνα, να ανακαλούσαν στη μνήμη τους μόνο τις καλές στιγμές και όχι τους εκνευρισμούς,

ενώ τα παιδιά τα οποία δώσανε συνέντευξη, ενώ ζούσαν ακόμα στο σπίτι τους, δώσανε έμφαση πραγματικά στις συγκρούσεις και στις αντιζηλιές περισσότερο. (Dunn, 1988,σελ.77-82)

Δεν είναι ακόμη σαφές, το αν παιδιά ηλικίας μεγαλύτερης από την προσχολική, έχουν διαφορές ως προς την στοργική συμπεριφορά των πρωτότοκων και των μικρότερων αδελφών που να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσεται η σχέση τους. Αυτό οφείλεται στο ότι, οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται στο φύλο και στη διαφορά ηλικίας και όχι στις ατομικές τους διαφορές. Πράγματι έχει θεωρηθεί αυτονόητο πως το φύλο και η διαφορά ηλικίας των παιδιών έχουν πολύ μεγάλη σημασία. (Dunn, 1988,σελ.72)

5.4.2. Διαφορές ως προς το φύλο.

Έρευνες υποστηρίζουν την άποψη, ότι τα κορίτσια είναι πιο τρυφερά με τα μικρότερα αδέρφια τους σε σχέση με τα αγόρια. Αρέσκονται να φροντίζουν και να περιποιούνται τα αδελφάκια τους, αναλαμβάνοντας το ρόλο της "βοηθού" της μητέρας. Τα μεγαλύτερα αγόρια, από την άλλη ασχολούνται περισσότερο με την υποστήριξη των μικρότερων σε πρακτικές δεξιότητες, όπως για παράδειγμα η οδήγηση του ποδηλάτου ή να δίνουν επιστημονικές εξηγήσεις στα μικρότερα για τον κόσμο.

Η παραπάνω άποψη μας θυμίζει τους παραδοσιακούς ανδρικούς και γυναικίους ρόλους. Ρόλοι οι οποίοι όπως βλέπουμε εμφανίζονται πολύ νωρίς, ακόμη και στις πρώτες κοινωνικές επαφές, και αντικατοπτρίζουν τον τρόπο με τον οποίο συντελείται η κοινωνικοποίηση των παιδιών, μέσα από την οικογένεια, δηλαδή τους γονείς, αλλά και άλλα πρόσωπα που φροντίζουν για την ανατροφή τους. (Baum, 2003,σελ.66)

Πολλοί ισχυρίζονται πως όταν ένα αγόρι μεγαλώνει με αδελφές υιοθετεί «κοριτσίστικα» ενδιαφέροντα και «θηλυπρεπή» συμπεριφορά, όπως επίσης, αντίστροφα, όταν ένα κορίτσι μεγαλώνει με αρκετούς αδελφούς, ακολουθεί «ανδροπρεπή» συμπεριφορά, τα λεγόμενα «αγοροκόριτσα». Πολλοί ψυχολόγοι, στις δεκαετίες 1950 και 1960 θέλησαν να μελετήσουν, τη σχέση που υπάρχει μεταξύ «ανδροπρεπούς» ή «θηλυπρεπούς» συμπεριφοράς και ενδιαφερόντων με το αν αυτά τα παιδιά έχουν μεγαλώσει με αδελφούς ή αδελφές. Ωστόσο τα αποτελέσματα ήταν αντιφατικά. Διαπιστώθηκε, πως το μικρότερο παιδί με ένα αδελφί του ίδιου φύλου, παρουσίαζε τον πιο «στερεοτυπικό χαρακτήρα του φύλου του». Δηλαδή, ένα δευτερότοκο αγόρι με έναν μεγαλύτερο αδελφό, έχει πιθανότητες, σύμφωνα πάντοτε με τις έρευνες, να είναι πολύ «ανδροπρεπής» στα ενδιαφέροντα του και αντίστοιχα, το δευτερότοκο κορίτσι, με μια μεγαλύτερη αδελφή, είναι πιθανό να παρουσιάζει «θηλυπρεπή» συμπεριφορά στα ενδιαφέροντα του.

Κάποιες έρευνες, αποδεικνύουν, πως αγόρια που είχαν μεγαλύτερες αδελφές, έδειχναν αδιαφορία, για τα «κοριτσίστικα» παιχνίδια τους ή στο σχολείο είχαν την λιγότερη ανάμειξη με συμμαθήτριες τους σε σχέση με αγόρια που δεν

είχαν αδελφές. Αυτό έρχεται σε αντίθεση, με την άποψη που υποστηρίζει, ότι τα μικρότερα παιδιά μιμούνται τα πρωτότοκα αδέρφια τους και ευθυγραμμίζουν τη συμπεριφορά τους με αυτά. Στην προκειμένη περίπτωση λοιπόν τα υστερότοκα αντιδρούν και αναπτύσσουν διαφορετικά ενδιαφέροντα και αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς.

Σαφώς, μεγάλο ρόλο παίζει και ο συνδυασμός των προσωπικοτήτων και ενδιαφερόντων των αδελφών, μπορεί να σχετίζεται με την «ταύτιση» τους ή την «μη ταύτιση». Το φύλλο δεν είναι πάντοτε ο παράγοντας που συνάδει στην προσωπικότητα, του ατόμου, είτε γι' αυτό και είτε για τα αδέρφια του.

Οι διαφορές, στη συμπεριφορά των μικρών αγοριών ή των μικρών κοριτσιών προς τα αδέρφια τους δεν είναι ούτε ξεκάθαρη ούτε σταθερή. Όπως είδαμε και παραπάνω, στην ίδια ενότητα, οι μεγαλύτερες αδελφές, είναι συνήθως πιο προστατευτικές προς τα μικρότερα παιδιά της οικογένειας σε σχέση με τα πρωτότοκα αγόρια. Άλλωστε πολλές φορές χαρακτηρίζονται ως «μικρές μητέρες». Παρόλαυτα οι John και Bea Whiting, μας πληροφορούν ότι αγόρια και κορίτσια είχαν την ίδια τάση να φροντίσουν τα αδελφάκια τους αν και αυτά ήταν πιο πιθανό να ζητούσαν βοήθεια, φροντίδα, παρηγοριά ή ασφάλεια από τις μεγαλύτερες αδελφές τους.

Καθώς λέγεται, οι αδελφές είναι καλύτερες δασκάλες απ' ότι οι αδελφοί. Στην πραγματικότητα όμως, οι τρόποι διδασκαλίας που χρησιμοποιούν είναι διαφορετικοί. Πειραματικά, ο Rob Stewart απέδειξε ότι μεταξύ παιδιών 4-5 ετών που τους ζητήθηκε να διδάξουν τα δίχρονα αδέρφια πώς να χρησιμοποιούν μια φωτογραφική μηχανή, τα αγόρια ήταν καλύτεροι δάσκαλοι και ιδιαίτερα αυτοί με μικρότερους αδελφούς. Εν αντιθέσει αυτού, ο Victor Cicirelli, διαπίστωσε ότι τα κορίτσια μέσω της παραγωγικής μεθόδου είναι πιο αποτελεσματικές δασκάλες και προσέφεραν μεγαλύτερη βοήθεια η οποία και ήταν πιο πιθανό να γίνει αποδεκτή.

Επίσης έχει διαπιστωθεί πως παιδιά με ένα μεγαλύτερο αδελφό, προτιμούσαν και είχαν καλύτερες επιδόσεις όταν δούλευαν μόνα τους, σε αντίθεση με αυτά που είχαν μεγαλύτερη αδελφή. Σύμφωνα με τον Cicirelli, αυτό οφείλεται στο ότι ένα παιδί με μεγαλύτερο αδελφό, παρακινείται από την αντιζηλία και τον ανταγωνισμό, για να μάθει κάτι που δεν υφίσταται σε σχέση με αυτό που έχει μεγαλύτερη αδελφή.

Συχνά τα πολύ μικρά αδέρφια, διακρίνονται από πιο φιλική αντίδραση και μίμηση, όταν είναι ζευγάρια του ίδιου φύλου. Ο Rob Stewart, σε μελέτη μεταξύ ζευγαριών του ίδιου φύλου, κατά την διάρκεια ελεύθερου παιχνιδιού μέσα σε ένα δωμάτιο, διαπίστωσε, ότι στις οικογένειες με δυο αγόρια, υπήρχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να στηρίζουν και να παρηγορήσουν, ο ένας τον άλλο. Σε μεγαλύτερα παιδιά, παρατηρήθηκε επιθετικότητα και αυταρχισμός σε ζευγάρια του ίδιου φύλου. Επί παραδείγματι, μητέρες στο Κέιμπριτζ ανέφεραν ζήλια σε ζευγάρια του ίδιου φύλου. Εντούτοις, η Helen Koch, μέσα από συνεντεύξεις, βρήκε ότι παιδιά έξι ετών, προτιμούσαν να παίζουν με τα αδέρφια του ίδιου φύλου παρά με κάποιο φίλο τους ενώ σπάνια κάποιο δήλωσε ότι θα προτιμούσε να μην έχει αδελφό ή αδελφή.

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι οι αντιφάσεις ως προς το ρόλο του φύλου, στη σχέση των αδελφών, είναι πολλές. Εδώ λοιπόν γεννάται το ερώτημα, γιατί να υπάρχουν τόσο αντιφατικά αποτελέσματά; Αυτό συμβαίνει εξ' αιτίας των

διαφορετικών πολιτισμικών προελεύσεων των οικογενειών που μελετήθηκαν, οι διαφορετικές ηλικίες αλλά και οι διαφορές στον τρόπο που μελετήθηκαν τα παιδιά. Αναμφίβολα, οι διαφορές του φύλου σε μικρότερα ή μεγαλύτερα αδέρφια, δεν μπορούν να συνεχιστούν με τις διαφορές στον τρόπο που συνδέονται τα παιδιά μεταξύ τους. (Dunn,1988,σελ.72-75)

5.4.3. Η ηλικία.

Συγκρίνοντας τις διαφορές βάσει του φύλλου και τις διαφορές βάσει της ηλικίας των αδελφών, οι δεύτερες είναι αυτές που υπερισχύουν σπουδαιότητας σύμφωνα με την πλειοψηφία των απόψεων. Για κάποιους γονείς η μικρή διαφορά ηλικίας των παιδιών τους είναι αυτή που εξασφαλίζει εγκάρδια και φιλική διάθεση άρα και καλές μεταξύ τους σχέσεις. Έχουν κοινά ενδιαφέροντα και καλύτερη αποτελεσματικότητα στο παιχνίδι ως συμπαίκτης. (Dunn,1988,σελ.75).

Αυτή λοιπόν καθορίζει συχνά το πόσο στενή είναι η σχέση ανάμεσα στα αδέρφια. Άλλωστε όταν υπάρχει μικρή διαφορά ηλικίας, μοιράζονται συχνά πολύ χρόνο και χώρο, γεγονός που μπορεί όμως να γίνεται αφορμή για περισσότερους καβγάδες. Ο ισχυρός δεσμός τους, τους αναγκάζει να καθορίζουν και να τονίζουν τις ατομικές τους διαφορές. Όσο συχνά λοιπόν κατά την διάρκεια του κοινού παιχνιδιού τους αποδεικνύουν ότι 'έχουμε τα ίδια ενδιαφέροντα', τόσο περισσότερο πρέπει να δείχνουν ο ένας στον άλλον 'αλλά σε αυτό είμαστε διαφορετικοί'. Κάτι τέτοιο ισχύει περισσότερο για τα παιδιά του ίδιου φύλου και κυρίως για τα δίδυμα. Σε αυτόν τον τομέα έχουν μεγάλο πλεονέκτημα τα αδέρφια διαφορετικού φύλου, ακόμα κι αν έχουν ελάχιστη διαφορά ηλικίας μεταξύ τους. Η διαφορετικότητα του φύλου και μόνο αποτελεί παράγοντα καθορισμού της ατομικότητας για ο καθένα από αυτά.

Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά ηλικίας μεταξύ των αδελφών, τόσο λιγότερα κοινά έχουν μεταξύ τους αλλά και μικρότερο ανταγωνισμό. Επίσης προσφέρουν λιγότερη στήριξη το ένα προς το άλλο. Ιδιαίτερα τα μεγαλύτερα κορίτσια αντιμετωπίζονται από τα μικρότερα αδέρφια σαν δεύτερες μητέρες παρά σαν αδελφές. (Baum,2003,σελ.16-17).

Πολλοί γονείς πιστεύουν πως τα παιδιά τους τα πάνε καλά, επειδή έχουν μεγάλη διαφορά ηλικίας. Σε αυτό το συμπέρασμα τους οδηγεί η άποψη κατά την οποία το μεγαλύτερο παιδί δεν αισθάνεται τόσο εκθρονισμένο και επειδή είναι πιο ασφαλές συμπεριφέρεται πιο φιλικά στο μικρότερο.

Για τα παιδιά της προσχολική ηλικίας, η διαφορά της ηλικίας δεν φαίνεται να είναι τόσο σημαντική όσο υποθέτουν οι ειδικοί. Ανάλογα με την ηλικία, στην οποία βρίσκεται το πρωτότοκο κατά την άφιξη του αδελφού ή της αδελφής, ποικίλουν οι αντιδράσεις. Όταν για παράδειγμα, είναι 15 μηνών, αντιδρά δείχνοντας δυστυχισμένο και επίμονο ενώ όταν είναι τριών ή τεσσάρων, καταντά δύσκολο και απαιτητικό. Παρόλαυτα η διαφορά ηλικίας δεν επηρεάζει το θετικό ενδιαφέρον για το νεογέννητο, ούτε την συχνότητα έντονης εμφάνισης ανησυχίας, αλλά ούτε και την ποιότητα της σχέσης των αδελφών όσο μεγαλώνουν. Η αγάπη και η

συντροφικότητα εμφανίζονται στην σχέση των αδελφών όποια κι αν είναι η διαφορά της ηλικίας, από πολύ μικρή έως και πολύ μεγάλη. Το ίδιο όμως συμβαίνει και με την επιθετικότητα και την έχθρα.

Τα παιδιά ηλικίας έξι, εφτά και οχτώ ετών, αντιδρούν διαφορετικά. Η Helen Koch, μας πληροφορεί ότι η σχέση αδελφών με μεταξύ τους διαφορά από δύο έως και τέσσερα χρόνια, χαρακτηρίζονται από στοιχεία όπως ευθυγράμμιση, ανταγωνισμό αλλά και άμιλλα σε μεγάλο βαθμό. Μπορεί όταν η διαφορά ηλικίας είναι μεγάλη να παίζουν λιγότερο μαζί, ωστόσο τα μικρότερα είναι πιο πρόθυμα να δέχονται τις συμβουλές των μεγαλύτερων. Αν και τα ευρήματα των ερευνών είναι αντιφατικά, σίγουρα η διαφορά ηλικίας για τα παιδιά 6-8 χρονών δεν είναι σημαντική όσο για τα μικρότερα. Για παράδειγμα, κατά την διάρκεια μελέτης, ζητήθηκε από αδέρφια να συνεργαστούν στο περιτύλιγμα ενός μεγάλου κιβωτίου. Τα εφτάχρονα και τα οχτάχρονα που είχαν αδελφάκι μέχρι δύο χρόνια μικρότερο ήταν πιο επιθετικά ενώ είχαν λιγότερες πιθανότητες να δείξουν φιλική συμπεριφορά, σε αντίθεση με αυτά που η διαφορά τους ήταν τριών ή τεσσάρων ετών.

Από την άλλη, η Helen Koch, διαπίστωσε πως αδέρφια με διαφορά ηλικίας μεγαλύτερη από δύο χρόνια δημιουργούσαν πιο ανταγωνιστικές σχέσεις. Παρατηρούμε λοιπόν, στο κλείσιμο αυτής της ενότητας, πόσες αντιφάσεις έχουν προκύψει από διάφορες έρευνες-μελέτες για την σχέση των αδελφών. Γι' αυτό λοιπόν δεν είναι εύκολο να βγουν συμπεράσματα για την σημασία της διαφοράς ηλικίας ανάμεσα στις αδελφές και τους αδελφούς. (Dunn, 1988,σελ.75-77).

5.5. Η ζήλια μεταξύ των αδελφών.

Ο ρόλος των αδελφών, αποτελεί την προετοιμασία του ατόμου για την κοινωνική και σχολική του ζωή. Για τον λόγο αυτό τα μοναχοπαιδιά βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Τα αδέρφια, αποτελούν, μια ομάδα παιχνιδιού. Άλλωστε, οι συνθήκες στη ζωή των ανηλίκων, στις πόλεις, είναι τέτοιες που καθιστούν αδύνατο το ομαδικό παιχνίδι στο ύπαιθρο, γεγονός που κάνει περισσότερο αισθητή την απουσία των αδελφών. Για πολλά παιδιά, η οικογένεια τους φαντάζει σαν μια μικρή κοινωνία. Ο πρωτότοκος πολλές φορές λειτουργεί ως κηδεμόνας για τον μικρότερο, ο οποίος νιώθει προστατευμένος από τον αδερφό του και υπερήφανος για αυτόν. Ακόμη και οι αναπόφευκτοι καυγάδες προλειαίνουν το έδαφος της μελλοντικής προσαρμογής του παιδιού.

Η κοινωνική ένταξη του ατόμου, είναι μια σκληρή και δύσκολη διαδικασία, αφού ο ενήλικας στην προσπάθειά του για κοινωνικοποίηση, συναντά ανθρώπους που θα θελήσουν να του αρπάξουν ό,τι του ανήκει. Η οικογενειακή ζωή με τις ποικίλες εκφάνσεις θα προετοιμάσει το παιδί να συγκρουσθεί με επιτυχία μαζί τους. Από τις συγκρούσεις με τα αδέρφια του έχει μάθει να ζυγίζει τις δυνάμεις του και να γνωρίζει έως ποιο σημείο αντέχουν.

Δυστυχώς όμως, το ζιζάνιο της ζήλιας ευδοκιμεί σε αδελφικό έδαφος. Δεν υπάρχει οικογένεια με παιδιά που να μην έχει δοκιμάσει την αδελφική ζήλια.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Άβελ, του Ιακώβ και του Ιωσήφ, που αποτέλεσαν τα πρώτα θύματα του 'Συμπλέγματος του Κάιν'. Το νηπιακό μυαλό, σκέφτεται πως ένα άλλο άτομο έρχεται να μοιραστεί, να πάρει ένα μέρος της αγάπης και της στοργής των γονέων. Μια αγάπη de facto δική του. (Γιαννικόπουλος, 1991,σελ.254-255).

Νιώθει εξαπατημένο σε ό,τι αφορά την αγάπη και την αφοσίωση των γονιών του και γι' αυτό απωθεί το νέο αδελφάκι, το οποίο αποτελεί απειλή. Αντιδράσεις σε αυτό το συναίσθημα είναι ευχές, του εκθρονισμένου παιδιού για εξαφάνιση του μικρού, πτώση από το τραπέζι στο οποίο είναι ακουμπισμένο και δέχεται τις περιποιήσεις των γονιών, προσπάθεια να πάθει ασφυξία κάτω από την κουβέρτα του. Όλα αυτά φαντάζουν φοβερά. Κι όμως είναι 'φυσιολογικά'. Οι γονείς θα πρέπει να παρακολουθούν με σοβαρότητα τέτοιες αντιδράσεις των παιδιών τους χωρίς να προσπαθούν να τις καταπνίξουν. Θα πρέπει να δείχνουν και στα δυο παιδιά το ίδιο μερίδιο αγάπης και να συνδράμουν στην ανάπτυξη σχέσης στοργής του ενός αδελφού προς τον άλλο. (Nutz – Muzuer,1999,σελ.25).

Όσο όμως και να προσπαθήσουν οι γονείς, είναι σίγουρο πως δεν θα καταφέρουν την εξάλειψη αυτού του συναισθήματος από τα παιδιά τους. Είναι όμως πολύ σημαντικό να καταφέρουν να το ελαττώσουν. Η μόνη περίπτωση απουσίας της ζήλιας είναι η έλλειψη γονέων ή γενικότερα προσώπων που φροντίζουν τα αδελφία όπως επίσης και όταν τα παιδιά περάσουν την νηπιακή, παιδική ή ακόμη και εφηβική ηλικία. Μάλιστα, όσο πιο τρυφερές είναι οι σχέσεις γονέων και παιδιών, τόσο μεγαλύτερη είναι η ζήλια. (Γιαννικόπουλος,1991,σελ.255).

Συχνά, οι γονείς είναι υπεύθυνοι, για την ζήλια που τρέφουν τα παιδιά τους, το ένα για το άλλο. Χωρίς να το θέλουν τις περισσότερες φορές, κάνουν αυστηρότερη κριτική σε κάποιο από ότι στο άλλο. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, το μν να νοιώθει κατώτερο του δε. Από αυτό το σημείο μπορεί να ξεκινήσει μια κατάσταση εχθρότητας, η οποία είναι δυσβάσταχτη και για το παιδί την δέχεται αλλά και για το παιδί που την εκφράζει, το οποίο έχει να αντεπεξέλθει σε περίπλοκα συναισθήματα. Τρομοκρατείται όταν συνειδητοποιεί, ότι αισθάνεται μίσος και αντιπάθεια για το αδερφάκι του και για τους γονείς του. Σκέφτεται πως ίσως τον μισήσουν και οι άλλοι με τη σειρά τους. Σε αυτό το σημείο ο πατέρας και η μητέρα θα πρέπει να δείξουν ψυχραιμία και να δεχτούν αυτή την αμφιθυμία του παιδιού τους. Με αυτή τους την αποδοχή και μόνο θα καταφέρουν να οδηγήσουν τον γιο ή την κόρη τους να εκδηλώσει την αγάπη του/της για τον/την αδελφό/η του/της, την οποία αναμφισβήτητα νοιώθει. Στο μεταξύ βέβαια, μπορούν να το αποτρέψουν να βλάψει το βρέφος, κάτι που και το ίδιο θα θέλει πραγματικά. Οι απαγορεύσεις χρειάζονται της στοργής και την προσοχή, όπως και πριν τον ερχομό του μωρού. (Atkin, 1979,σελ.32).

Οι συνθήκες που επικρατούν στο σπίτι, αλλά και ο χαρακτήρας του παιδιού, καθορίζουν τον τρόπο εκδήλωσης της ζήλιας.

Η πιο συνηθισμένη μορφή έκφρασης της ζήλιας είναι η επιθετικότητα. Πρόκειται δηλαδή για επιθυμία του νηπίου να επιτεθεί κατά του αδερφού του, για να το βλάψει να το χτυπήσει ή να επιμένει, να το διώξουν από το σπίτι, απειλώντας ότι θα το πετάξει στα σκουπίδια κ.α. Ενδέχεται να κλαψουρίζει

διαρκώς, να έχει εκρήξεις οργής και να προσπαθεί να καταστρέψει οτιδήποτε ανήκει κυρίως στη μητέρα.

Υπάρχουν δε και παιδιά που ξαφνικά προσκολλούνται υπερβολικά στη μητέρα. Θέλουν να βρίσκονται συνέχεια μαζί της, να το κρατά στην αγκαλιά της, να δέχονται τις περιποιήσεις της και τα χάδια της.

Επιπροσθέτως, πολλά νήπια, παλινδρομούν σε παλαιότερες καταστάσεις. Βρέχουν το κρεβάτι τους, ζητούν ξανά μπιμπερό και τις κουδουνίστρες τους.

Μεγάλη προσοχή χρειάζεται, η περίπτωση της λανθάνουσας ζήλιας. Το παιδί σε αυτή την περίπτωση δείχνει μελαγχολικό και ανορεκτικό ενώ αδιαφορεί για το αδελφάκι του. Στην περίπτωση αυτή του παιδιού που νοιώθει αυτό το βασανιστικό συναίσθημα, μπορεί να προκαλέσει σοβαρή βλάβη στον/ην αδελφό/η του ενώ ταυτόχρονα θέτει σε κίνδυνο την δική του ψυχική υγεία. Αν το παιδί πηγαίνει σχολείο, ενδέχεται να δείξει σχολειοφοβία, τάση για απομόνωση και νευρικότητα. (Γιαννικόπουλος,1991,σελ.256).

Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά ορισμένες φορές αποκρύπτουν τη ζήλια τους και μιμούνται τη συμπεριφορά των γονιών τους. Είναι σίγουρο πως αγαπούν το αδερφάκι τους και ενδιαφέρονται γι' αυτό, ενώ παράλληλα έχουν κάποια συναισθήματα αντιπάθειας. (Atkin,1979,σελ.33).

Οι γονείς θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί για το πώς θα χειριστούν τη ζήλια των παιδιών τους. Με τους κατάλληλους χειρισμούς θα εξασφαλίσουν τη μείωση της και την διατήρηση σε χαμηλά και υγιή επίπεδα. Η ισότιμη μεταχείριση, και εκδήλωση αγάπης και φροντίδας, καθώς και η αποφυγή των συγκρούσεων και των διακρίσεων θα επιφέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα. (Γιαννικόπουλος,1991,σελ.255).

5.6. Αδελφική σχέση και επιθετικότητα.

Συστηματικές έρευνες πάνω στο θέμα των σχέσεων μεταξύ των αδελφών, αποδεικνύουν, την ύπαρξη τριών τύπων σχέσεων, ευδιάκριτων ακόμη και σε έναν απλό παρατηρητή. Συγκεκριμένα παρατηρήθηκαν σχέσεις όπου τα αδέλφια διακατέχονται από πολύ στοργικά συναισθήματα και διατηρούν εγκάρδια επαφή και επικοινωνία, όντας δυο πραγματικοί φίλοι. Έπειτα τα αδέλφια που διατηρούν μία ουδέτερη σχέση, απλά και μόνο εξαιτίας της βιολογικής και τέλος εκείνα που βρίσκονται σε διαρκή διαμάχη, που εκδηλώνεται με καβγάδες κ.α.

Εμείς θα επικεντρωθούμε στον τρίτο τύπο σχέσεων ο οποίος έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους ερευνητές και υπεύθυνοι θεωρούνται ένα πλήθος παραγόντων. Έχει διαπιστωθεί πως μία αιτία είναι η διαφορετικότητα των παιδιών, ως προς την ιδιοσυγκρασία και την προσωπικότητά τους καθώς και την αλληλεπίδρασή τους. Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος που πολλοί γονείς καταφεύγουν σε ειδικούς, αναζητώντας ανήσυχοι το δικό τους μερίδιο ευθύνης.

Οι επιστήμονες από την άλλη, αναζητούν απαντήσεις, για την έχθρα μεταξύ των αδελφών μέσα από τα πρότυπα των προσωπικών σχέσεων στην οικογένεια.

Επιπροσθέτως οι διαφορές μεταξύ των αδελφών επηρεάζονται είτε θετικά, είτε αρνητικά, ανάλογα με τις αναπτυξιακές αλλαγές των παιδιών.

Δανειζόμαστε το παράδειγμα του Dunh, από το βιβλίο του «Οι στενές προσωπικές σχέσεις των μικρών παιδιών.» όπου αναφέρεται ότι, κατά την περίοδο από 18 έως 36 μηνών, τα δευτερότοκα παιδιά αναλαμβάνουν όλο και περισσότερο ενεργό ρόλο στη σχέση με τον μεγαλύτερο αδερφό ή αδερφή. Εν συνεχεία, ο ίδιος μας πληροφορεί, σύμφωνα με μελέτη σε οικογένειες, στην περιοχή της Πενσυλβάνια, πως όσο τα δευτερότοκα παιδιά μεγαλώνουν, τόσο γεφυρώνεται το χάσμα, της επικοινωνίας με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, καθώς παίζουν και συζητούν περισσότερο. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως η σχέση η οποία, τώρα είναι καλή, θα παραμείνει ποιοτικά σταθερή και στο μέλλον.

Έχει παρατηρηθεί, πως αρμονικές και στενές σχέσεις που βιώνονται στην πρώιμη παιδική ηλικία δεν μπορούν να εξασφαλίσουν αντίστοιχες και στις μετέπειτα ηλικίες. Άλλωστε τα άτομα σε αυτήν την φάση, διαμορφώνουν ένα 'εσωτερικευμένο μοντέλο διεργασίας', γεγονός μεγάλης αναπτυξιακής σημασίας.

Ακόμη το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο μεγαλώνουν τα παιδιά, όπως και τα ιδιαίτερα γεγονότα της ζωής, είναι υπεύθυνα για διαφορές και καβγάδες, ενώ θετικά για αυξημένη ζεστασιά.

Τυπικά γεγονότα της ζωής, όπως η μετάβαση στο γυμνάσιο ή άλλες αλλαγές στο σχολείο, ασκούν επιρροή στις αδελφικές σχέσεις. Μάλιστα έχουν παρατηρηθεί περιπτώσεις, κατά τις οποίες, οι αναφορές των παιδιών σε νέες φίλιες ή σε επιτυχίες, δημιουργήσαν προβλήματα που πηγάζουν από ζήλια ανταγωνισμό κ.α.(Dunh, 1988, σελ 45)

Οι καβγάδες των παιδιών μέσα σε μια οικογένεια, είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο. Πότε όμως οι τσακωμοί αυτοί παίρνουν επικίνδυνες διαστάσεις, τόσο ώστε να μιλάμε για την πιο συχνή μορφή ενδοοικογενειακής βίας;

Αρχικά το παιδί θύμα, δέχεται μία ψυχολογική επίθεση, με τη μορφή λεκτικής επιθετικότητας, ώσπου να εκνευριστεί σε σημείο που να περάσει στην σωματική βία, προς τον αδερφό θύτη. Σπρωξίματα, δαγκώματα, χτυπήματα, τραβήγματα μαλλιών κ.α. είναι οι πιο συνηθισμένες αντιδράσεις επιθετικότητας μεταξύ αδελφών. Ο Freud μας πληροφορεί και για περισσότερο ακραία περιστατικά, τα οποία αγγίζουν τα όρια της κακοποίησης, με επιθέσεις με μαχαίρια και άλλα μεγάλης επικινδυνότητας αντικείμενα. Μάλιστα όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά ηλικίας μεταξύ τους τόσο τα επεισόδια της βίας που συμβαίνουν, πλησιάζουν ως προς τα αποτελέσματα, αυτών που εκτυλίσσονται ανάμεσα σε ενήλικους και παιδιά.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορεί να υποθέσει κανείς, πως πίσω από τις καταστάσεις αυτές κρύβονται συναισθήματα βαθύτατου μίσους. Ωστόσο αυτό δεν μας είναι σαφές. Το σίγουρο είναι πως αυτή η κακομεταχείριση είναι αποτέλεσμα έντονου ανταγωνισμού και ζήλιας, που τρέφουν το ένα παιδί προς το άλλο, καθώς και ένα άλλο πλήθος παραμέτρων που θα αναλυθούν στις επόμενες ενότητες και που εντοπίζονται μέσα στην αδελφική σχέση.(Herbert, 2000,σελ.41).

5.7. Αναπτυξιακές τάσεις της επιθετικότητας των αδελφών.

Σύμφωνα με τα όσα έχουν γραφτεί σχετικά με την επιθετικότητα, παρατηρούμε πως η συχνότητα και η ένταση της συμπεριφοράς αυτής μειώνεται με την πάροδο της ηλικίας. Φθάνει στο αποκορύφωμα της όταν το παιδί βρίσκεται στο δεύτερο έτος της ηλικίας του ενώ όταν είναι τριών ή τεσσάρων ετών παρατηρείται σημαντική κάμψη. Η τάση αυτή συνεχίζεται και τα επόμενα χρόνια. Η μείωση της επιθετικότητας του παιδιού ενόσω μεγαλώνει, ίσως να οφείλεται στην αυξανόμενη ευαισθησία του στις κοινωνικές πιέσεις και στην ικανότητα του για αυτοέλεγχο.

Επιπροσθέτως, έχει παρατηρηθεί ότι τα αγόρια είναι περισσότερο επιθετικά σε σχέση με τα κορίτσια. Αυτή η διαφορά δεν αυξάνεται όσο μεγαλώνει το παιδί. Οι λόγοι για την πλεονάζουσα επιθετικότητα του άρρενα είναι βιοχημικοί αλλά και κοινωνικοί. Βιοχημικοί, διότι είναι γνωστό πως η επιθετικότητα είναι περισσότερο αναπτυγμένοι στους άνδρες λόγο της ύπαρξης μεγαλύτερου ποσοστού ανδρογόνου ορμόνης στον οργανισμό τους και κοινωνικοί, λόγο του διαφορετικού τρόπου ανατροφής των δύο φύλων.

Όσο το παιδί μεγαλώνει, αλλάζει και τρόπος έκφρασης της επιθετικότητας. Ξεκινώντας την παρατήρηση μας από την βρεφική ηλικία του ατόμου βλέπουμε ότι το άτομο χρησιμοποιεί το κλάμα και τα ξεφωνητά. Κατά το πρώτο έτος, επιδίδεται σε τυχαίες ενέργειες αυτοκαταστροφικής κυρίως φύσεως. Εν συνεχεία, αντιλαμβάνεται καλύτερα τον εξωτερικό κόσμο και στρέφεται κυρίως εναντίον προσώπων και πραγμάτων αυτού. Στο δεύτερο και τρίτο έτος εναντιώνεται στους γονείς του, ενώ από το τρίτο και τέταρτο, στα αδέρφια του ή τους συνομήλικους. Στις μικρές ηλικίες όπου κυριαρχεί το παράλληλο παιχνίδι, υπάρχει μικρότερη αλληλεπίδραση, έναντι του ομαδικού στις μεγαλύτερες ηλικίες οπότε και οι συγκρούσεις είναι λιγότερες.

Με την πάροδο του χρόνου της ηλικίας η επιθετικότητα των παιδιών εμπεριέχει μεγαλύτερο βαθμό έχθρας και εκδικητικής διάθεσης σε αντίθεση με πριν, όταν ο σκοπός του ατόμου ήταν η κατάκτηση χώρου, αντικειμένου ή δικαιώματος.

Έχει παρατηρηθεί, πως τα αγόρια, διατηρούν την επιθετικότητα τους από την παιδική τους ηλικία, έως την ενήλικη ζωή του, σε υψηλό βαθμό. Κάτι τέτοιο δεν παρατηρείται στα κορίτσια. Ενώ δηλαδή ένα κορίτσι παρουσιάζει αυτή την συμπεριφορά ως νήπιο δεν είναι βέβαιο ότι θα την κουβαλάει και για τα επόμενα χρόνια της ζωής του στην ίδια ή σε μεγαλύτερη ένταση και συχνότητα. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας των κοριτσιών είναι η εξάρτηση. Έτσι είναι φανερό πως διαχρονική σταθερότητα, παρουσιάζει εκείνο το χαρακτηριστικό το οποίο αποτελεί και το διαφοροποιό κοινωνικό στερεότυπο του φύλου και κατά συνέπεια αποτελεί και παράμετρο διαφορικής κοινωνικοποίησης του.

Ένα από τα κυριότερα περιβαλλοντικά αίτια τα οποία προκαλούν επιθετικές ενέργειες, είναι οι συγκρούσεις, σχετικές με την καθημερινή φροντίδα του παιδιού όπως η άρνηση για φαγητό, για πλύσιμο για χρήση της τουαλέτας κ.α. Ακόμη, οι συγκρούσεις για απαγορευτικές εντολές των γονέων όπως η απαγόρευση κάποιας

δραστηριότητας, οι ποινές κ.α. Επίσης τα προβλήματα των διαπροσωπικών σχέσεων όπως όταν για παράδειγμα δεν το προσέχουν όσο θα ήθελε, όταν δυσκολεύεται να γνωστοποιήσει τις επιθυμίες του όταν θέλει να πάρει τα παιχνίδια κάποιου άλλου παιδιού.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα αυτή θα πρέπει να αναφερθεί η ύπαρξη γενικών συνθηκών που μειώνουν την ανοχή των περιβαλλοντικών ενοχλήσεων και που διεγείρουν την επιθετική συμπεριφορά όπως ορισμένες ώρες της ημέρας για παράδειγμα πριν το φαγητό ή πριν τον ύπνο, προφανώς λόγω κόπωση. Σε περιόδους παροδικής αδιαθεσίας, όπως κρυολογήματα, δυσκοιλιότητες και άλλες ασθένειες και τέλος σε ασυνήθιστες κοινωνικές συνθήκες όπως παρουσία επισκεπτών, συνωστισμός, υπέρμετρος αισθητηριακός διερεθισμός κ.α. (Βουϊδάσκη, 1987,σελ.303-305)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Οι γονείς και τα παιδιά τους.

1.4 Γονείς και αδέρφια. Σχήματα επίδρασης.

Για να κατανοήσει κανείς τη διαφορά, ως προς το βαθμό της αγάπης και της επιθετικότητας, που υπάρχει ανάμεσα στα αδέρφια θα πρέπει να λάβει υπόψη του, τη σχέση του κάθε παιδιού με τους γονείς του. Έρευνες έχουν δείξει, ότι η συμπεριφορά της μητέρας προς ένα παιδί, συγκριτικά με ένα άλλο, συνδέεται με την συμπεριφορά των αδελφών μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, οι γονείς επηρεάζουν τη σχέση των αδελφών και η σχέση των αδελφών επηρεάζει τη συμπεριφορά των γονέων προς τα παιδιά. Από τις έρευνες φαίνεται, πως η συμπεριφορά των γονέων είναι υπεύθυνη για την μεγαλύτερη έχθρα αδελφών διαφορετικού φύλου παρά του ίδιου και κατά την διάρκεια της προσχολικής ηλικίας. (Dunn, 1988, σελ 98 – 99)

3.4.1. Σχήματα επίδρασης αδελφών με την μητέρα.

Ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρεται η μητέρα σε ένα παιδί της οικογένειας, συνδέεται πολύ στενά με τον τρόπο που συμπεριφέρονται τα άλλα παιδιά προς αυτούς και μεταξύ τους. Σύμφωνα με μια μελέτη του Κέιμπριτζ, σε οικογένειες όπου υπήρχε μια χαρούμενη και δυνατή σχέση ανάμεσα στις πρωτότοκες κόρες και στις μητέρες τους, πριν και μετά την γέννηση του δευτερότοκου, όχι μόνο ήταν επιθετική η συμπεριφορά του πρώτου παιδιού προς το μωρό, αλλά και το δευτερότοκο παιδί, στο τέλος του πρώτου χρόνου ήταν ιδιαίτερα εχθρικό προς το πρωτότοκο. Επίσης σε οικογένειες όπου οι μητέρες ήταν ιδιαίτερα στοργικές και φιλικές με τα δευτερότοκα, στο διάστημα των οχτώ μηνών, τα δυο παιδιά αλληλομισούνταν, ιδιαίτερα έξι μήνες μετά

Σε περιπτώσεις όπου η μητέρα συζητούσε για το μωρό με το πρωτότοκο παιδί, σαν να το θεωρούσε ισότιμο, για τα συναισθήματα και τις επιθυμίες του νέου μέλους και απολάμβαναν μαζί με τα πρωτότοκα τα κατορθώματα του, έδειχναν ξεχωριστή φιλική διάθεση προς τα δευτερότοκα, τα οποία ένα χρόνο αργότερα ήταν αρκετά φιλικά με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους. Αυτό το ενδιαφέρον συνεχίζει να υπάρχει και για επόμενα χρόνια και σχηματίζεται μια σχέση αγάπης μεταξύ τους. (Judy Dunn,1988, σελ 91 – 93)

1.1.1 Σχήματα αλληλεπίδρασης αδελφών με τον πατέρα.

Οι σχέσεις των παιδιών με τους πατέρες τους είναι εξαιρετικά σημαντικές. Πολλά πρωτότοκα ζηλεύουν ιδιαίτερα όταν ο πατέρας τους παίζει με τα μικρότερα

παιδιά. Σε πολλές οικογένειες, μετά από έρευνες, στις οποίες το πρώτο παιδί είχε μια δυνατή σχέση με τον πατέρα, τα παιδιά έχουν μια επιθετική σχέση μεταξύ τους τον επόμενο χρόνο. Για πολλά παιδιά η σχέση με τον πατέρα γίνεται όλο και πιο δυνατή με την γέννηση του δεύτερου παιδιού.

Ο τρόπος που αντιδρά ένα παιδί, όταν ο πατέρας του παίζει με τον/την αδελφό/ή του, δείχνει πόσο σημαντική είναι η σχέση για τα περισσότερα παιδιά, μεταξύ γονιού και άλλου αδελφού. Η αντίδραση είναι συνήθως άμεση. Μπορεί να προσπαθήσει να συνεργαστεί με τον πατέρα του και τον/την αδελφό/ή του ή να αντιδράσει αμφιθυμικά, με αποτέλεσμα να αναστατώσει το παιχνίδι τους.

Τα παιδιά διαφέρουν πολύ ως προς τον τρόπο που αντιδρούν στα παιχνίδια που παίζουν τα αδέρφια τους με τους γονείς τους. Τα παιδιά με αδέρφια του ίδιου φύλου, το πιθανότερο είναι να συνεργαστούν φιλικά με τον πατέρα τους και τα αδέρφια τους και φυσικά αυτά τα παιδιά αντιδρούν θετικά στη γέννηση ενός αδελφού. Αντίθετα τα παιδιά που αντιδρούν στη γέννηση ενός αδελφού με το να είναι άτακτα, απαιτητικά και επιθετικά, θα διαμαρτυρηθούν όταν ο πατέρας παίζει με τον/την αδελφό/ή του και δεν θα του περάσει απαρατήρητο. (Judy Dunn, 1988, σελ 94 – 96)

6.2. Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γονείς.

Οι γονείς στο διάστημα της ανατροφής των παιδιών τους αντιμετωπίζουν προβλήματα που σχετίζονται τις περισσότερες φορές με την σχέση των αδελφών. Τέτοια προβλήματα, είναι η διαταραγμένη συμπεριφορά πολλών πρωτοτόκων, η οποία εμφανίζεται κυρίως μετά την άφιξη του δεύτερου αδελφού, οι συγκρούσεις και οι καβγάδες, η επιθετικότητα αυτών καθώς και οι κακές μεταξύ τους σχέσεις. (Dunn,1988,σελ.100)

6.2.1. Προβλήματα μετά την άφιξη του πρώτου αδελφού.

Ύστερα από μακρόχρονη παρατήρηση, στα θέματα των αδελφών, έχει διαπιστωθεί πως ο ερχομός ενός αδελφού ή μιας αδελφής, αποτελεί τραυματική εμπειρία για το πρωτότοκο παιδί. Μια πολύ διαδεδομένη άποψη, υποστήριζε πως, τα πρωτότοκα παιδιά που ήταν, 'υπερπροστατευμένα', από την μητέρα τους αντιδρούσαν με έντονη εχθρότητα και επιθετικότητα απέναντι στο αδελφάκι τους, δημιουργώντας μια πολύ ανταγωνιστική σχέση. Η βιβλιογραφία αναφέρεται στον 'εκθρονισμό' του πρωτότοκου στηριζόμενη στην ιστορική αναδρομή των εμπειριών διαταραγμένων παιδιών. Οι συμπεριφορές αυτές όμως, επειδή εξετάζονται, πολύ καιρό αργότερα από αυτόν που συμβαίνουν, δεν είναι εύκολο να ερμηνευτούν και να γενικευτούν στα 'κανονικά' παιδιά. Τα ιστορικά αυτά δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να προβλεφθεί η ευπάθεια άλλων παιδιών.

Αρκετές μελέτες, στις μέρες μας παρατηρούν και περιγράφουν την συμπεριφορά των παιδιών πριν και μετά την άφιξη του αδελφού ή της αδελφής τους αποδεικνύοντας μας πόσο συνήθεις είναι οι διάφορες μορφές διαταραχής μετά από αυτό το γεγονός. Αυτές μας μαρτυρούν και τους λόγους που ενώ άλλα παιδιά ενοχλούνται, άλλα τα καταφέρνουν, καθώς και για το ποια είναι εκείνα τα προβλήματα που παραμένουν.

Η γέννηση του νέου αδελφού ή αδελφής δημιουργεί αναστάτωση κάποιων εβδομάδων στον πρωτότοκο. Σύμφωνα με πέντε ανεξάρτητες έρευνες, η πλειοψηφία των παιδιών εμφανίζουν διαταραγμένη συμπεριφορά, η αναλογία αυτών που εξετάστηκαν και βρέθηκαν με αυξημένα προβλήματα κυμαίνονταν από 50% έως και 92%. Μία βασική δυσκολία αυτών των ερευνών, είναι ότι η περιγραφή των αλλαγών στη συμπεριφορά των παιδιών είναι η άποψη της μητέρας για τον τρόπο που αντέδρασαν τα παιδιά. Αυτό είναι από μόνο του σημαντικό, αλλά για να εκτιμήσουμε τις αλλαγές και να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους άλλαξαν τα παιδιά χρειάζονται επιπλέον πληροφορίες για τις αλλαγές που εμφανίστηκαν στην οικογένεια μετά από ένα τέτοιο γεγονός. Σε έρευνα στο Κέιμπριτζ παρατηρήθηκαν παιδιά και πάρθηκαν συνεντεύξεις από τις μητέρες. Η εικόνα ήταν πολύ σαφής για τις διαταραχές στη συμπεριφορά των παιδιών. Η πιο συνήθης αλλαγή ήταν μία αύξηση της απειθαρχίας των παιδιών που παρατηρήθηκε στο 93% αυτών. Ακόμη, παραπάνω από τα μισά έγιναν κλαψιάρικα και επίμονα, ενώ ήταν αρκετά και εκείνα που έγιναν ακοινωνήτα. Επίσης, παρουσιάστηκαν αλλαγές στις συνήθειες του ύπνου και της τουαλέτας. Δηλαδή, υπήρξαν περιπτώσεις παλινδρόμησης σε μικρότερες ηλικίες, αλλά και όσα από αυτά είχαν εκπαιδευτεί κατά τον χρόνο της γέννησης σταμάτησαν την εκπαίδευση στα μισά. Σ' αυτό το στάδιο η επιθετικότητα προς το μωρό ήταν σπάνια. Το πρόβλημα ήταν περισσότερο για την μητέρα παρά για το νεογέννητο. Αυτό γιατί εκείνη ήταν αυτή που δεχόταν την ορμή της δύσκολης συμπεριφοράς του μεγαλύτερου παιδιού της.

Οι διάφορες μορφές της διαταραγμένης συμπεριφοράς τις περισσότερες φορές δεν σχετίζονταν μεταξύ τους. Για παράδειγμα, τα παιδιά τα οποία παρουσίασαν προβλήματα στον ύπνο, δεν ήταν εκείνα που έγιναν απαιτητικά ή ακοινωνήτα. Ακόμη πιο περίεργο είναι το γεγονός ότι τα παιδιά που αγαπούσαν περισσότερο το αδελφάκι τους και ήταν στοργικά απέναντί του, ήταν και εκείνα που κατ' άλλους τρόπους είχαν ενοχληθεί περισσότερο από την γέννηση. Περιπτώσεις παιδιών που ήταν πολύ ανυπάκουα και απαιτητικά κάποιες φορές, φέρονταν με αγάπη, στοργή και συμπάρασταση στο αδελφάκι τους, ενώ μέλημά τους ήταν η φροντίδα προς αυτό, η διάθεση για ψυχαγωγία και παρηγοριά. Όσα είχαν ιδιαίτερο πρόβλημα στην συμπεριφορά τους, ανέπτυσσαν συχνά ένα πνεύμα ανεξαρτησίας και ωριμότητας μετά τον ερχομό του υστερότοκου. Επέμεναν να τρώνε μόνα τους, να πηγαίνουν μόνα τους τουαλέτα ή να ντύνονται μόνα τους. Αυτές οι συμπεριφορές είναι παραπλανητικές για την κατανόηση ή όχι της ύπαρξης διαταραχής. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της ποικιλίας των αντιδράσεων στη συμπεριφορά των παιδιών, όπου συχνά είναι συνδυασμός παλινδρόμησης, θυμωμένης, πονεμένης και όλο και περισσότερο ώριμης συμπεριφοράς. Οι γονείς προβληματίζονται με αυτές τις αντιδράσεις και τους δημιουργούνται ερωτήματα όπως, η διάρκεια αυτών των συμπτωμάτων, ποια παιδιά είναι πιο ευπρόσβλητα σε

τέτοιες διαταραχές, καθώς και ποιος είναι ο τρόπος καλύτερης και πιο αποτελεσματικής παρέμβασης και καταπολέμησης αυτών των συμπεριφορών.

Σύμφωνα με την έρευνα του Κέιμπριτζ, τα περισσότερα προβλήματα εξαλείφονται κατά μεγάλο μέρος όταν το δευτερότοκο είναι περίπου 8μηνών. Η εξαφάνιση αυτών αγγίζει τα όρια απουσίας συνάφειας μεταξύ της συχνότητας εμφάνισης των προβλημάτων και της ανάπτυξης κακής σχέσης μεταξύ των αδελφών. Εξαίρεση σ' αυτή την αισιόδοξη άποψη, αποτέλεσε η επίδραση της φοβισμένης, ενοχλητικής και ανήσυχης συμπεριφοράς. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν συχνά ιδιαίτερους φόβους και σε μερικά από τα πρωτότοκα έγιναν τόσο έκδηλοι, ώστε παρενέβαιναν με έναν πολύ ουσιαστικό τρόπο στη ζωή τους. Παραδείγματος χάρη, ένα τρίχρονο τρόμαζε από την ηλεκτρική σκούπα, το σκοτάδι και το νερό του μπάνιου. Κάποιο άλλο δεν πήγαινε μέσα στον κήπο όταν άκουγε αεροπλάνο και ένα άλλο δεν πήγαινε στο δρόμο όταν έβλεπε τη γάτα. Το 38% των παιδιών που εξετάστηκαν παρουσίαζε αύξηση σε σημαντικούς φόβους μετά την γέννηση του αδελφού. Επιπροσθέτως παρουσίαζαν την τάση να αυξάνουν 'καθιερωμένους' τρόπους συμπεριφοράς. Αρκετά από αυτά 'ανησυχούσαν' περισσότερο για πράγματα που έχαναν, για 'κινδύνους' ή για προγράμματα της τηλεόρασης.

Εκτεταμένες μελέτες, κατά τις οποίες παρακολουθήθηκαν παιδιά για αρκετό χρονικό διάστημα, υποδηλώνουν ότι μια συμπεριφορά με ανησυχίες και φόβους στα τρίχρονα και τετράχρονα διαρκεί αρκετά χρόνια και συνδέεται με δύσκολη συμπεριφορά στα οχτάχρονα, η αύξηση αυτής της φοβισμένης συμπεριφοράς, μετά την γέννηση αδελφού ή αδελφής αποτελεί αιτία κάποιας ανησυχίας. Διαπιστώθηκε επίσης ότι σε οικογένειες όπου τα παιδιά αντιδρούσαν στη γέννηση του δεύτερου παιδιού με απομόνωση, η μετέπειτα σχέση που θα αναπτυσσόταν με το αδελφάκι του τα επόμενα χρόνια είχε πιθανότητες να είναι εχθρική και γεμάτη συγκρούσεις.

Όσο αφορά, το ποια παιδιά είναι περισσότερο ευάλωτα, έχει αποδειχθεί πως οι ακραίες μορφές συμπεριφοράς, δεν σχετίζονται με την ηλικία των παιδιών κατά την γέννηση, ούτε και με το φύλο, αλλά ούτε και με το αν το παιδί είχε αποχωριστεί την μητέρα κατά την περίοδο της απομάκρυνσής της από το σπίτι για τον τοκετό. Όταν το πρωτότοκο είναι κάτω των πέντε ετών, οι πιθανότητες να αναστατωθεί με την γέννηση του αδελφού ή της αδελφής του, είναι μεγαλύτερες σε αντίθεση με το αν βρίσκεται σε ηλικία άνω των πέντε ετών, όπου δεν φαίνεται να έχει μεγάλη σημασία. Είναι τα παιδιά που η προσωπικότητά τους χαρακτηρίζονται από ευερεθιστικότητα και δυσθυμία. Τα δύσκολα και ευαίσθητα στις αλλαγές ή στη διάψευση, που αντιδρούν με πιο μεγάλη ανησυχία στη γέννηση ενός αδελφού.

Ένα πολύ βασικό χαρακτηριστικό, που ξεχώρισε στην έρευνα του Κέιμπριτζ, ήταν η σχέση του παιδιού με τους γονείς του, πριν και μετά την γέννηση του αδελφού ή της αδελφής του. Σε οικογένειες όπου η μητέρα, βρισκόταν σε έντονη αντιπαράθεση με το παιδί, πριν την γέννηση του υστερότοκου, αναφέρθηκε ότι τα πρώτα συμπεριφέρονταν με τρόπο έντονο και προκλητικό στο νεογέννητο. Η κατάσταση ήταν δυσκολότερη για εκείνα τα παιδιά που συνδέονταν με χαλαρούς δεσμούς με τον πατέρα, σε αντίθεση με όσα είχαν μία ξεχωριστά στενή σχέση με αυτόν, γεγονός που έκανε την κλιμάκωση της σύγκρουσης με την μητέρα, λιγότερο αξιοσημείωτη, μετά την γέννηση του δεύτερου παιδιού.

Ένα ακόμη γεγονός που λειτουργεί επιβαρυντικά στο παιδί και περιλαμβάνει η γέννηση, είναι η κούραση ή η κατάθλιψη της μητέρας μετά τον τοκετό. Σε οικογένειες όπου οι μητέρες είναι ιδιαίτερα κουρασμένες ή μελαγχολικές μετά την άφιξη του μωρού, τα πρωτότοκα είχαν περισσότερες πιθανότητες να γίνουν ακοινώνητα. Είναι πιθανό η απομόνωση του παιδιού να αυξάνει την κατάθλιψη της μητέρας αλλά πιο πιθανό φαίνεται, η συμπεριφορά του παιδιού να είναι μια αντίδραση στην κατάσταση της μητέρας του.

Πολλοί γονείς αναρωτιούνται για το τι είναι αυτό που θα πρέπει να κάνουν για να αποφύγουν τις παραπάνω αντιδράσεις του παιδιού τους και θεωρούν πως ο καλύτερος τρόπος είναι η κατάλληλη προετοιμασία πριν από την γέννηση του δεύτερου. Ωστόσο οι μαρτυρίες δεν αποδεικνύουν κάτι τέτοιο. Η αντίδραση εξακολουθεί είτε αυτή είναι ζήλια είτε διαταραχή. Βέβαια δεν είναι γνωστός ο βαθμός προετοιμασίας στην κάθε οικογένεια και δεν είναι εύκολο να 'μετρηθεί'. Είναι αλήθεια πως υπάρχουν μητέρες που πραγματικά προετοιμάζουν τα πρωτότοκα παιδιά τους για τον ερχομό του νέου μέλους στην οικογένεια, δημιουργώντας έτσι μία πρώτη επαφή των δύο αδελφών. Το πραγματικό πρόβλημα έγκειται στη σύγκριση των διαφόρων βαθμών προετοιμασίας, όπου το νόημα της εξήγησης διαφέρει ανάλογα την ηλικία του παιδιού, δηλαδή αλλιώς αντιλαμβάνεται ένα παιδί δεκαοχτώ μηνών και αλλιώς ένα άλλο πέντε ετών. Παραταύτα, όσο καλά κι αν είναι προετοιμασμένο ένα παιδί για την άφιξη του αδελφού του και όσο καλά και αν καταλαβαίνει τα επακόλουθα της γέννησης αυτής μπορεί εύκολα να παρασυρθεί από μια συναισθηματική αντίδραση προς το πραγματικό γεγονός.

Δεν υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι μειώνονται οι πιθανότητες μιας διαταραγμένης αντίδρασης εάν τα παιδιά επισκέπτονται τις μητέρες τους στο νοσοκομείο. Η σχέση μεταξύ της πρώτης αντίδρασης των παιδιών προς το μωρό – όταν γίνονται οι 'συστάσεις' – και στη συμπεριφορά τους τις μετέπειτα εβδομάδες, είναι μικρή.

Η έρευνα του Κέιμπριτζ, έδωσε σαφείς ενδείξεις αναφορικά με το ποιες ιδιαίτερες πλευρές των γεγονότων, που σχετίζονται με την γέννηση, φαίνονται να ανησυχούν περισσότερο τα παιδιά. Αρχικά την περίοδο που η μητέρα ήταν απασχολημένη με την φροντίδα και την περιποίηση του νεογέννητου, όπως μπάνιο, τάισμα, αγκαλιά κ.α., η σκανταλιάρικη συμπεριφορά του τριπλασιαζόταν. Δεν είναι ο καθαυτός θηλασμός που τον στενοχωρούσε. Ενώ η κλιμάκωση της σύγκρουσης ήταν αξιοπρόσεκτη όταν τάιζαν το μωρό δεν συνέβαινε το ίδιο όταν το θήλαζε. Αυτό ίσως οφείλεται κατά ένα βαθμό στο ότι οι μητέρες προετοιμάζονταν με επιμέλεια προτού αρχίσουν τον θηλασμό, ώστε να ανταποκριθούν στις παρακλήσεις και τις απαιτήσεις του πρωτότοκου. Κατά την ίδια έρευνα οι μαμάδες μάζευαν ποτά, γιογιό, βιβλία, χρώματα ή παζλ προτού αρχίσει ο θηλασμός, ώστε να είναι καλά προετοιμασμένες με περισπασμούς, όταν θα άρχιζαν οι αναπόφευκτες απαιτήσεις για προσοχή από το πρωτότοκο. Απ' αυτές τις παρατηρήσεις φαινόταν πως η διαδικασία αυτή δεν ήταν ιδιαίτερα τραυματική για τα πρωτογέννητα. Ο Srock συμβουλεύει τις μητέρες «όσο είναι δυνατό να φροντίζουν το νεογέννητο όταν το μεγαλύτερο παιδί τους δεν βρίσκεται εκεί τριγύρω» και παρατηρεί ότι «πολλά παιδιά ζηλεύουν περισσότερο όταν βλέπουν την μητέρα τους να θηλάζει το βρέφος παρά όταν την βλέπουν να το ταιΐζει».

Ωστόσο σε καμία περίπτωση οι μητέρες δεν θα πρέπει να αισθάνονται τύψεις στην απόφασή τους να θηλάσουν το μωρό, για το άγχος που μπορεί να προκαλέσει το γεγονός αυτό στο πρωτότοκο παιδί τους.

Επίσης έχει διαπιστωθεί πως ο ερχομός του βρέφους έχει ως αποτέλεσμα σημαντική μείωση της χαρούμενης προσοχής της μητέρας προς το πρωτότοκο καθώς και σοβαρότερες αλλαγές στον τρόπο ζωής του πρωτότοκου. Πολλές μητέρες νόμιζαν πως τέτοιες αλλαγές στη ρουτίνα συνέβαλαν σημαντικά στη διαταραγμένη συμπεριφορά του πρωτότοκου.

Έχει μεγάλη σημασία να προσπαθήσουν οι γονείς να ελαχιστοποιήσουν τη μείωση της φροντίδας που δέχεται το πρώτο παιδί μετά την γέννηση. Ένας πολύ καλός τρόπος, ο οποίος βοηθάει στην ελαχιστοποίηση της έντασης και καλλιεργεί καλή σχέση ανάμεσα στα παιδιά, είναι η ενθάρρυνση του πρωτότοκου να βοηθάει και να ασχολείται με το αδελφάκι του.

Υπήρξαν περιπτώσεις όπου οι μητέρες χρειάζονταν πραγματική βοήθεια, αφού είχαν την φροντίδα ενός βρέφους και ταυτόχρονα είχαν να αντιμετωπίσουν ένα άλλο πολύ δύσκολο και απαιτητικό παιδί. Πολλές ήταν εκείνες, στην έρευνα, που κοιμόντουσαν λιγότερο από πέντε ώρες, αδυνάτισαν, η σχέση τους με το πρωτότοκο ήταν πάρα πολύ άσχημη. Οι περιπτώσεις αυτές βέβαια ήταν σπάνιες. Ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς που παρουσίαζαν αυτά τα δύσκολα νήπια ύστερα από την γέννηση, βελτιώνονταν αισθητά μετά από τους πρώτους μήνες και τα παιδιά που ήταν δύσκολα και απαιτητικά δεν είχαν πιθανότητες να τα πάνε άσχημα με τα αδελφία τους στο μέλλον. (Dunn,1988,σελ.100-109)

6.2.2. Τι κάνουν οι γονείς όταν γίνεται καβγάς:

Οι πιο πολύ αδελφοί και οι πιο πολλές αδελφές λογομαχούν αρκετά, ενώ πολλοί μαλώνουν και συγκρούονται χωρίς αναστολές, είτε πριν πάνε στο σχολείο είτε και όταν έχουν φτάσει στη μέση παιδική ηλικία. (Dunn,1988 σελ.110).

Η διαφωνία μεταξύ των αδελφών είναι σημαντική. Ενώ σε εμάς τους μεγάλους δεν είναι σαφής ο λόγος της αντιπαράθεσης, στην πραγματικότητα πρόκειται για μια προσπάθεια να ξεκαθαριστούν τα μεταξύ τους όρια και να επιτευχθεί η ισορροπία μέσα από την αλληλεξάρτηση και την αυτονομία τους. Η αντιπαράθεση μπορεί να ξεκινήσει ανά πάσα στιγμή σε μια προσπάθεια επιβολής του ενός στον άλλον. Η ημέρα, είναι γεμάτη νίκες και ήττες και για τους δυο, ανεξάρτητα με το ποιος είναι μικρότερος και ποιος μεγαλύτερος, κι ας νομίζουμε ότι οι υστερότοκοι υποτάσσονται. (Baum,2003,σελ.19).

Έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά συμπεριφέρονται ανάλογα με την ηλικία τους. Για παράδειγμα τα τρίχρονα βρίσκουν κατά κανόνα μη λεκτικές λύσεις όπως, χτυπήματα, αφού δεν μπορούν να χειριστούν τη γλώσσα όπως τα μεγαλύτερα αδελφία τους. Η εξελικτική ψυχολογία μας πληροφορεί, πως η σωματική σύγκρουση, αποτελεί το πρώτο βήμα για την αντιμετώπιση της διαφωνίας, γι' αυτό και θα πρέπει να είναι σεβαστή από τους γονείς. Η σωματική αντιπαράθεση

αδελφών μεγαλύτερων ηλικιών, οφείλεται σε παλινδρόμηση στη συμπεριφορά ενός τριχρονου. (,Baum,2003, σελ.20).

Κατά την μέση παιδική ηλικία, πολύ πιο συχνά έρχονται στα χέρια τα αδέρφια παρά τα παιδιά έξω από το οικογενειακό περιβάλλον. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα των Newsoms, όπου αποδεικνύεται ότι μόνο το 7% των εφτάχρονων παιδιών φιλονικούν συχνά με άλλα παιδιά, αλλά 29% φιλονικούν συχνά με τα αδέρφια τους. Επίσης το 64% των παιδιών μαλώνουν καμιά φορά ή συχνά με του αδελφούς ή τις αδελφές τους και μόνο το 32% με άλλα παιδιά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο διπλάσιος αριθμός αγοριών εμπλέκονται σε καβγάδες στο περιβάλλον έξω από το σπίτι σε αντίθεση με τα κορίτσια, ενώ μέσα στο σπίτι και τα δύο φύλα έχουν τις ίδιες πιθανότητες να τσακωθούν με τα αδέρφια τους.

Οι Newsoms, επισημαίνουν πως οι γονείς δεν συνειδητοποιούν πόσο συχνοί είναι οι καβγάδες των παιδιών τους, κι αυτό γιατί αποκρύπτονται από τους ξένους. Ανησυχούν για την αδυναμία τους να ελέγξουν την κατάσταση και νομίζουν ότι τα δικά τους παιδιά καβγαδίζουν περισσότερο από όλα. Θεωρούν πως ότι συμβαίνει στο σπίτι τους είναι χειρότερο και συχνότερο από ότι όσα βλέπουν να συμβαίνουν, στον δρόμο, στους παιδότοπους ή στα ξένα σπίτια. Σίγουρα όμως δεν είναι χειρότεροι από τις αντιπαραθέσεις των αδελφών στην ιδιωτική ζωή άλλων οικογενειών. Μαρτυρίες παιδιών σε έρευνα της Helen Koch, μας πληροφορούν ότι ενώ οι καβγάδες είναι πολύ συνηθισμένοι σε όλες τις οικογένειες, διαφέρουν από οικογένεια σε οικογένεια ως προς την βιαιότητα και την συχνότητα. (Dunn,1988,σελ.110).

Η μεγάλη δυσκολία για τους γονείς είναι όταν ο καβγάς μεταξύ των παιδιών τους παίρνει επικίνδυνες διαστάσεις, για την σωματική τους ακεραιότητα, με επεισόδια επιθετικότητας. Βέβαια τέτοια περιστατικά αποτελούν σπάνια προβλήματα συμπεριφοράς σε αντίθεση με εκείνα που ακολουθούν την γέννηση ενός αδελφού και διαρκούν για μικρό χρονικό διάστημα. Ο Gerry Patterson μελέτησε αναλυτικά την συμπεριφορά πολύ επιθετικών παιδιών στο σπίτι και στο σχολείο και βρήκε ότι τα αδέρφια συμμετέχουν περίπου κατά 60% στο πρόβλημα της 'καταναγκαστικής' συμπεριφοράς των αγοριών. Περισσότερο από τους γονείς τα αδέρφια είναι εκείνα που προκαλούν τα πειράγματα των επιθετικών παιδιών. Συχνά τα μικρότερα είναι εκείνα που δείχνουν μεγαλύτερη υποχωρητικότητα, έχοντας τον ρόλο του 'θύματος'. Αυτή τους η υποχωρητικότητα, σύμφωνα με τον Patterson, προκαλεί τις συχνές επιθέσεις των πρωτότοκων. Κι αυτά με την σειρά τους όμως, εκδικούνται υιοθετώντας την ίδια συμπεριφορά. Επιτίθενται λοιπόν, και έτσι η κατάσταση διαιωνίζεται με περισσότερη βία. Τα αδέρφια των επιθετικών παιδιών τελικά, είναι πιο επιθετικά από τα αδέρφια των μη επιθετικών-φυσιολογικών παιδιών. Ακόμη και όταν οι ερευνητές διαχώριζαν τις επιθετικές πράξεις των αδελφών που γίνονται ως ανταπόδοση σε επιθετικές εκδηλώσεις προβληματικών παιδιών, το επίπεδο της αδελφικής επιθετικότητας, ιδιαίτερα των αγοριών, ήταν υψηλό. Οι συνεχείς έρευνες που πραγματοποίησε ο Patterson, έδειξαν ότι οι κακές σχέσεις των αδελφών συνδέονται με ανάρμοστη κοινωνικά συμπεριφορά που εκδηλώθηκε στο μέλλον. Σημαντική είναι η πληροφορία ότι, η κακή σχέση μεταξύ των αδελφών παρουσιαζόταν σε οικογένειες με ελλιπή

οργάνωση, ελάχιστη πειθαρχία και ελάχιστο έλεγχο των παιδιών από τους γονείς τους. (Dunn,1988,σελ.117)

Οι απόψεις των γονέων, σχετικά με το βαθμό επέμβασης τους, στους καβγάδες των παιδιών τους, ποικίλουν. Πολλοί θεωρούν ότι, η παρέμβαση τους είναι αναγκαία για την λήξη της αντιπαράθεσης, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι είναι καλύτερο για τα παιδιά να αφήνονται μόνο τους να ξεδιαλύνουν την κατάσταση. Μερικοί γονείς τονίζουν ότι τα παιδιά θα αντιμετωπίσουν εχθρότητα στην κοινωνική τους ζωή, γι' αυτό και θα πρέπει να μάθουν από το σπίτι τους να είναι ανεξάρτητα. Άλλοι πάλι λειτουργούν ως διαιτητές, προσπαθώντας να κάνουν το κάθε παιδί να κατανοήσει την άποψη του άλλου και κυρίως όταν καταφεύγουν στην σωματική βία. Υπάρχει μια τάση στη Μ. Βρετανία οι μητέρες της μεσαίας τάξης να επεμβαίνουν ως ειρηνοποιοί στους καβγάδες. Οι μητέρες της εργατικής τάξης είναι πιο πιθανό να τονίσουν πόσο σημαντικό είναι να τα παιδιά να 'στέκονται στα πόδια του'. Όμως μέσα σε διαφορετικές ταξικές ομάδες οι απόψεις για την διαιτησία ποικίλουν.

Τα αποτελέσματα των ερευνών για την στάση των γονιών απέναντι στους καβγάδες των παιδιών παρουσιάζουν πολλά κοινά σημεία. Κατά γενική ομολογία αποδοκιμάζεται η χρήση 'όπλων'. Δηλαδή οι βλάβες που μπορεί να προκληθούν από μια γροθιά είναι μικρής σημασίας μπροστά σε αυτές που μπορεί να προκληθούν αν χρησιμοποιηθούν ραβδιά, φτυάρια κ.α. Το χτύπημα θεωρείται ανεκτό μόνον σε περιπτώσεις αντιποίνων. Το δάγκωμα αποδοκιμάζεται πάρα πολύ, ενώ σε έρευνες του Κέιμπριτζ και του Νότιγχαμ συχνά ενθαρρύνονταν η ανταπόδοση του. Καταγράφηκαν μάλιστα περιστατικά όπου η ίδια η μητέρα δάγκωνε το παιδί για να του δείξει 'πως είναι αυτό'.

Τα πρωτότοκα νομίζουν συχνά ότι οι μητέρες ευνοούν και υποστηρίζουν τους μικρότερους. Πράγματι πολλές μητέρες θεωρούν δεδομένη την ευθύνη του μεγάλου τους παιδιού για τον καβγά που έχει ξεσπάσει και κυρίως όταν τα υστερότοκα είναι πολύ μικρά. Ωστόσο, στην πορεία διαπιστώνουν ότι μπορεί να έχουν κατηγορήσει άδικα τα μεγαλύτερα. (Dunn,1988,σελ.111-112).

Όταν οι γονείς εμπλέκονται στους καβγάδες των παιδιών τους, αυτόματα τους στερούν την δυνατότητα να βρουν μόνο τους τις λύσεις. Για πολλούς κάτι τέτοιο φαντάζει εξαιρετικά δύσκολο και ειδικά όταν τα αδέρφια φωνάζουν δυνατά, κλαίνε και τους καλούν σε βοήθεια. Αυτοί οι καβγάδες όμως συμβολίζουν τις συγκρούσεις μέσα από τις οποίες διαμορφώνεται η ζωή. Δεν αποκομίζουμε πάντα ό,τι θέλουμε. Πρέπει να προσπαθούμε πιο πολύ να αποκτήσουμε ή να διατηρήσουμε κάτι. Η εναλλαγή από τον καβγά στην καλή συντροφιά γίνεται με ταχύτατους ρυθμούς, τόσο που οι γονείς δυσκολεύονται να τους αντιληφθούν. Ταυτόχρονα όμως, οι ρυθμοί αυτοί μπορεί να απαλλάξουν την μητέρα και τον πατέρα από την ανάγκη να αναμειχθούν, μιας και τα παιδιά τους μπορούν να μόνοι τους να θέσουν τα όρια στην αντιπαράθεση τους και συνήθως αυτό θέλουν όταν τσακώνονται.

Πολλές φορές, τα αδέρφια βιώνοντας βαρύ κλίμα μεταξύ των γονιών τους, τσακώνονται αντί αυτών, αντιδρώντας έτσι στην ένταση.

Η μοναδική περίπτωση ανάμειξης είναι, όταν ο καβγάς μπορεί να πάρει επικίνδυνες διαστάσεις ή όταν διαπιστωθεί ότι πράγματι αδυνατούν να λύσουν μόνοι τους την διαφορά τους. Παράλληλα έχει σημασία, οι γονείς όταν προβαίνουν

σε οποιαδήποτε ανάμειξη έχοντας ξεκάθαρη θέση σχετικά με την αυτονομία και την αυθυπαρξία της σχέσης των αδελφών. Η παρέμβαση αυτή θα έχει σκοπό να βοηθηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν και να επεξεργαστούν ένα αποτελεσματικότερο τρόπο που θα διευθετούν τους καβγάδες τους. Όμως το μοντέλο αυτό θα λειτουργήσει όταν κι αυτοί οι ίδιοι λειτουργούν στην καθημερινότητα τους. Αυτό σημαίνει ότι το παιδί είναι συνέταιρος με τον οποίο διαπραγματεύονται τους κανόνες. Όταν ο γονιός αποφασίζει ότι θα γίνει εκείνο ή το άλλο, ότι κάποιο αντικείμενο πρέπει να το έχει ο ένας ή ο άλλος, τότε πρέπει να μην απορούν όταν τα παιδιά αναπτύξουν την αντίληψη ότι μόνο ένας τρόπος επίλυσης των διαφορών υπάρχει και αυτός είναι 'Το δίκαιον του ισχυρότερου'.

Συχνά τα αδέλφια, φωνάζουν τους γονείς, για να τους βοηθήσουν στον καβγά και όταν εκείνοι ανταποκρίνονται ξαφνικά δεν τους θέλουν και τους θεωρούν ανεπιθύμητους και περιττούς. Μόλις μια κριτική βγει από τα χείλη τους εκείνα αμέσως ενώνονται εναντίον τους. Περισσότερο τους θέλουν για να φροντίσουν να διεξαχθεί δίκαια ο 'αγώνας' παρά να καθορίσουν το αποτέλεσμα του. (Baum,2003,σελ.19).

Δύο γενικά θέματα που ισχύουν είναι και τα παρακάτω, πρώτον, συχνά να ευθύνεται ένα παιδί για τους καβγάδες μέσα στην οικογένεια ή δύο αδέλφια σε μια μεγάλη οικογένεια να μην ταιριάζουν. Η έρευνα των Newsoms, έδειξε πως δεν υπάρχουν κάποια γενικά χαρακτηριστικά της ανατροφής που δίνουν οι γονείς και τα οποία ευθύνονται για τους καβγάδες, εφόσον μάλιστα στην ίδια οικογένεια τα άλλα παιδιά τα πάνε καλά. Δεν επιλέγουν τα αδέλφια να ζήσουν μαζί, υποχρεώνονται όμως. Γι' αυτό λοιπόν δεν πρέπει να εκπλησσομάστε, εάν σε μερικές περιπτώσεις το βρίσκουν δύσκολο να τα πάνε καλά και ασφαλώς οι γονείς δεν πρέπει να κατηγορούν τους εαυτούς τους. Επίσης το γεγονός και μόνο ότι οι καβγάδες είναι τόσο συνηθισμένοι σε οικογένειες με μικρά παιδιά αποτελεί κατά κάποιον τρόπο ενθάρρυνση. Οι γονείς δεν πρέπει να νιώθουν ότι έχουν αποτύχει από μία άποψη εάν υπάρχουν συγκρούσεις ανάμεσα στα παιδιά τους, αφού στα πρώτα χρόνια όλα τα παιδιά τσακώνονται.(Dunn,1988, σελ.113).

6.2.3. Τι κάνουν οι γονείς για να αποφύγουν τον καβγά.

Υπάρχουν μελέτες, οι οποίες αναφέρονται στις συνέπειες που έχουν οι διάφορες τακτικές που ακολουθούν οι γονείς όταν γίνεται καβγάς ανάμεσα στα αδέλφια. Μία άποψη είναι το ότι συχνά τα παιδιά εκδηλώνουν επιθετικότητα προς τα αδέλφια τους, θέλοντας μ' αυτόν τον τρόπο να προκαλέσουν το ενδιαφέρον της μητέρας και του πατέρα. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η ανάμειξη των τελευταίων στις συγκρούσεις τους κάνει 'κακό', διότι τους προσφέρει 'ανάρμοστη' προσοχή και τους στερεί την ευκαιρία να μάθουν τον τρόπο να λύνουν τις διαφορές τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει μελέτη σε δώδεκα οικογένειες, όπου διερευνήθηκε η αποτελεσματικότητα της 'μη παρέμβασης', διδάσκοντας στους γονείς να μένουν έξω από τους καβγάδες των αδελφών. Οι οικογένειες, κρατούσαν ημερολόγιο των συγκρούσεων. Οχτώ μήνες μετά την 'εκπαίδευση των γονιών', η συχνότητα των

καβγάδων είχε μειωθεί. Μία δεύτερη έρευνα έδειξε ότι οι αδελφικές συγκρούσεις περιορίζονταν, εάν εξοικονομούσαν 'ειδική ώρα' για να παίξουν με το δύσκολο παιδί. Μία τρίτη προσπάθησε να συνδυάσει δύο τακτικές: από την μία ενθαρρύνονταν οι γονείς να μην παρεμβαίνουν στους καβγάδες των αδελφών και ταυτόχρονα, τα παιδιά αμείβονταν όταν δεν συγκρούονταν και έπαιζαν μέσα με πνεύμα συνεργασίας. Η τακτική αυτή εφαρμόστηκε σε έρευνα που κράτησε ένα μήνα και οι συγκρούσεις μειώθηκαν κατά πολύ ως προς την συχνότητα τους.

Η παραπάνω έρευνα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διεξαγωγή γενικών συμπερασμάτων, διότι υπάρχουν τρία βασικά προβλήματα. Πρώτον, οι μελέτες αυτές βασίζονται στην υπόθεση ότι οι αδελφικοί καβγάδες είναι κυρίως προσπάθειες να προκληθεί το ενδιαφέρον των γονιών. Από αυτή την άποψη απορρέει το συμπέρασμα ότι η αδελφική σχέση είναι ανταγωνιστική. Πρόκειται για μια αντίληψη που δίνει μία πολύ γενική και παραπλανητική εικόνα για την αδελφική σχέση. Το δεύτερο πρόβλημα είναι ότι πολύ γονείς αδυνατούν να κάνουν πίσω αφήνοντας τα παιδιά τους να αλληλοπληγώνονται έστω και με λόγια, γιατί αυτό τους ενοχλεί και τους αναστατώνει βαθιά. Αυτές τις αξίες των γονιών πρέπει να τις σεβόμαστε και δεν θα πρέπει να θεωρούμε ως δεδομένο ότι αυτοί οι γονείς μπορούν να εκπαιδευτούν για να μην αντιδρούν έτσι. Το τρίτο πρόβλημα είναι ότι οι έρευνες αυτές έχουν περιορισμένη έκταση και ασφαλώς απαιτούν επανάληψη προτού θεωρήσουμε ότι έχουμε ανακαλύψει τις μεθόδους με τις οποίες αυτές οι παρεμβάσεις είναι αποτελεσματικές.

Πρακτικά, έχει αποδειχθεί ότι σε περιπτώσεις όπου η μητέρα επεσήμανε στο παιδί καθαρά και πειστικά τις αρνητικές συνέπειες της επιθετικής συμπεριφοράς απέναντι σε τρίτους και παράλληλα εμπόδιζε σταθερά μια τέτοια συμπεριφορά, χωρίς να ξεχνά να εκφράζει την αγάπη και την στοργή της, εκείνο ενθαρρύνονταν θετικά ως προς τον αλτρουισμό και την ευαισθησία του για τους άλλους. Κάτι αντίστοιχο παρατηρήθηκε στις περιπτώσεις όπου, κατά την διάρκεια του τοκετού, η μητέρα μιλούσε στο πρωτότοκο με θετικά συναισθήματα για το μωρό, συμμαριζόμενη τις ανάγκες, τις επιθυμίες, τις ανάγκες και τα συναισθήματα του. Σε τέτοιες περιπτώσεις λοιπόν, τα παιδιά ανέπτυξαν στοργική και φιλική σχέση.

Ένα άλλο πρακτικό δίδαγμα που προέρχεται από έρευνα, είναι σχετικά με τον έλεγχο και την επιθετικότητα. Παιδιά που τιμωρούνται σωματικά, είναι ιδιαίτερα επιθετικά και τα ίδια.

Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι σε οικογένειες με συναισθηματική ένταση και οικονομικές δυσκολίες, τα αδέρφια μαλώνουν περισσότερο και επιτίθενται συχνότερα το ένα στο άλλο, από ότι σε πιο σταθερές οικογένειες. Προφανώς αυτό συμβαίνει γιατί σε τέτοιες οικογένειες, οι γονείς είναι ευερέσθιοι και αδυνατούν να εξασφαλίσουν την ηρεμία για τα παιδιά τους. (Dunn, 1987, σελ.111-116).

Όταν οι παροχές του ενός αδελφού είναι περισσότερες από τις παροχές του άλλου, τότε δημιουργείται ζήλια μεταξύ τους. Τα διαφορετικά δικαιώματα και υποχρεώσεις καθώς και οι διαφορετικές ικανότητες λόγω της διαφοράς ηλικίας, αποτελούν πολύ σημαντικούς λόγους για συγκρούσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι γονείς μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους, αναλαμβάνοντας να ασχοληθούν ο καθένας με ένα. Απολαμβάνουν λοιπόν την αποκλειστική προσοχή του μπαμπά ή της μαμάς χωρίς εκείνη την στιγμή να βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους.

Θα ήταν πολύ βοηθητικό, για τους γονείς αλλά και τα αδέρφια, ο καθορισμός γενικών κανόνων, οι οποίοι θα είναι ξεκάθαροι, δίκαιοι και με τους οποίους θα είναι όλοι σύμφωνοι. Έτσι θα αποφεύγονται καβγάδες, για το πρόγραμμα που θα παρακολουθήσει η οικογένεια στην τηλεόραση, για το ποιος θα καθαρίσει και για άλλες τέτοιου είδους μικρές διαφωνίες που μπορεί να προκύψουν στην καθημερινότητα μιας οικογένειας.

Καλό θα ήταν επίσης, ο πατέρας και η μητέρα να αποφεύγουν να συγκρίνουν τα αδέρφια μεταξύ τους. Τους δίνουν έτσι την δυνατότητα να αναπτύσσουν προσωπικούς χώρους έκφρασης ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Τόσο και λιγότερος χώρος για ζήλιες απομένει. Ο ανταγωνισμός δείχνει μια προσπάθεια τους για κατάκτηση της καλύτερης θέσης στην καρδιά των γονέων. Θα πρέπει τα παιδιά να καταλάβουν πως, το καθένα είναι σημαντικό με τις δικές του ατομικές ιδιότητες τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία του και πως ο καθένας, ανεξάρτητα από την ηλικία ή το φύλο του ανήκει στην οικογένεια και έχει την συνεισφορά του σε αυτή. (Baum, 2003,σελ.21-22)

1.3. Η στάση των γονέων απέναντι σε ένα επιθετικό παιδί.

Η συχνότητα και η ένταση της επιθετικής συμπεριφοράς διαφέρουν ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού. Σύμφωνα με ειδικούς τα αγόρια παρουσιάζουν εντονότερη επιθετικότητα απ' ότι τα κορίτσια. Το γεγονός αυτό, όπως έχουμε προαναφέρει, οφείλεται τόσο σε βιολογικούς παράγοντες, όσο και στην διαφορετική τους διαπαιδαγώγηση, όπως αυτή προσδιορίζεται από τα επικρατή κοινωνικά πρότυπα. Η επιθετικότητα μειώνεται με την ηλικία και αλλάζει μορφή. Οι γονείς είναι συχνά αβέβαιοι για το πότε θα πρέπει να επιτρέψουν ή να τιμωρήσουν μια επιθετική συμπεριφορά.. αρκετές φορές η κακή και ανυπάκουη συμπεριφορά του παιδιού είναι ένας τρόπος για να αποσπάσει την προσοχή. Το παιδί γίνεται προκλητικό, καταστρέφει αντικείμενα, βρίζει ή επιτίθεται στα μικρότερα αδέρφια του. ο θυμός και η τιμωρία εκ μέρους των γονέων ενισχύουν τις εκρήξεις του, γιατί προτιμά να έχει έστω και μια θυμωμένη αντίδραση από το να μην έχει καμία απολύτως. Το παιδί αυτό χρειάζεται συνεχή προσοχή και όχι μόνο όταν εκδηλώνει τον θυμό του. η προσοχή των γονέων μόνο όταν είναι άτακτο θα επιτείνει αυτήν την συμπεριφορά. Σύμφωνα με ειδικούς η καλύτερη αντιμετώπιση απέναντι στις εκρήξεις του θυμού είναι η αδιαφορία. Οι γονείς πρέπει να αφιερώνουν χρόνο στο παιδί τους, να μοιράζονται μαζί του δραστηριότητες και να το επιβραβεύουν όταν φέρεται καλά.

Οι ακραίες συμπεριφορές πρέπει να αποφεύγονται. Οι αυστηρές ποινές και κυρίως η σωματική τιμωρία έχουν ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που αναμένονται. Τα παιδιά που έχουν τιμωρηθεί αυστηρά, κυρίως με το ξύλο, εμφανίζουν μακροπρόθεσμα διαταραχές συμπεριφοράς και μεγαλύτερη επιθετικότητα από' ότι τα παιδιά που είχαν επεικέστερη μεταχείριση. Η επιθετικότητα γεννά επιθετικότητα και ο γονέας – τιμωρός αποτελεί πρότυπο για μίμηση.

Δεν πρέπει ωστόσο οι γονείς να αφήνουν το παιδί τους να εκφράζει απεριόριστα και ελεύθερα την επιθετικότητα του. Χρειάζεται οριοθέτηση ώστε να αποτρέπεται η δημιουργία εκρηκτικών καταστάσεων και να μειώνονται οι συνεχείς διαμάχες και αντιδικίες. Η τήρηση κάποιων κανόνων είναι απαραίτητα και θα οδηγήσει στην πειθαρχία χωρίς να χρειαστούν αυστηρές τιμωρίες. Πρέπει, επίσης οι γονείς να εξηγήσουν στο παιδί τους γιατί οι κανόνες είναι σημαντικοί και να δίνουν μικρές αμοιβές για να ενθαρρύνουν την καλή συμπεριφορά. Αν πραγματικά χρειαστεί τιμωρία, καλύτερα να χρησιμοποιούνται η στέρηση, δηλαδή να μην αποκτήσει κάτι που του αρέσει, να μην συμμετέχει σε κάποια δραστηριότητα κ.α. Σημαντικό επίσης οι αμοιβές και οι τιμωρίες να εφαρμόζονται τη σωστή στιγμή. Το αποτέλεσμα είναι καλύτερο όταν δίνονται αμέσως μετά από κάποια πράξη του παιδιού. Επιπλέον, οι απειλές για τιμωρία πρέπει να είναι ρεαλιστικές. Τέλος οι γονείς πρέπει πρώτα να εφαρμόζουν οι ίδιοι τους κανόνες και να ελέγχουν την δική τους επιθετικότητα. (www.health.in.gr)

6.4. Τιμωρία Ναι ή Όχι.

Οι ειδικοί δεν συμφωνούν σε έναν ορισμό της τιμωρίας. Γι' αυτό και υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί ορισμοί που χρησιμοποιούνται σήμερα. Πολλοί ψυχολόγοι, την ορίζουν ανάλογα με τα αποτελέσματα που επιφέρει στην συμπεριφορά αυτού που την δέχεται. Λέγεται ότι η τιμωρία είναι η μείωση της μελλοντικής πιθανότητας να παρουσιαστεί μια αντίδραση σαν αποτέλεσμα άμεσης επιβολής κάποιου αποστροφικού ερεθίσματος στην εμφάνιση της αντίδρασης αυτής. Άλλοι την ορίζουν ως μια διαδικασία κατά την οποία, ένα καταστροφικό ερέθισμα επιβάλλεται κατά την εμφάνιση μιας συμπεριφοράς. Όπως βλέπουμε δεν υπάρχει ομοφωνία για το πώς ορίζεται η τιμωρία. Το μόνο σίγουρο είναι, πως για όλους είναι κάτι δυσάρεστο και αποστροφικό.

Ποικίλες είναι και οι απόψεις, για το τι αποτελεί τιμωρία. Ένα δυνατό 'μη' προς το παιδί που πρόκειται να κάνει κάτι που δεν μας αρέσει. Κριτικά σχόλια όπως, 'αυτό που έκανες ήταν αταξία' ή 'συμπεριφέρεσαι σαν ζώο'. Απομόνωση του παιδιού από την παρουσία άλλων προσώπων, στέρηση αγαπημένου αντικειμένου, όπως παιχνίδι, μουσική, τηλεόραση κ.α., μείωση του βδομαδιατικού χρηματικού επιδόματος, τράνταγμα των χεριών, δυνατό χτύπημα του χεριού στο τραπέζι κ.ο.κ. Οι επινοήσεις του ανθρώπινου νου, για το ποια μέσα θα χρησιμοποιηθούν για να επιβληθεί τιμωρία είναι ανεξάντλητες.

Πιθανόν η τιμωρία να είναι, ο τομέας της ψυχολογίας στον οποίο έχει δημιουργηθεί μεγαλύτερη σύγχυση και παρανόηση από οποιονδήποτε άλλον. Ακόμη και τα Υπουργία Παιδείας, σχεδόν σε όλον τον κόσμο την έχουν εξορίσει από το εκπαιδευτικό σύστημα, σαν να πρόκειται για στίγμα του πολιτισμού μας. Οι ειδικοί, αποτρέπουν τους γονείς, στη χρήση αυτής και κυρίως της σωματικής, γιατί δημιουργεί αγιάτρευτα τραύματα, χωρίς να έχει καμία αποτελεσματικότητα. Πολλοί είναι και εκείνοι που πιστεύουν στην ρήση, 'Το ξύλο βγήκε από τον παράδεισο', με

την προϋπόθεση να μην σπάσει κανένα κόκαλο του παιδιού.(Πασχάλης,1990, σελ.105-106).

Μάλιστα στο παρελθόν, από τα αρχαία χρόνια ακόμη, το ξύλο αποτελούσε τη βάση, της παιδαγωγικής και πολλοί σοφοί τάχθηκαν υπέρ αυτού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των παιδιών της Αρχαίας Σπάρτης, τα οποία μαστιγώνονταν μέχρι θανάτου. Σήμερα τα πράγματα είναι διαφορετικά, χωρίς όμως να λείπουν οι εξαιρέσεις. Κατά κανόνα οι σωματικές ποινές μειώνονται με την άνοδο του πολιτιστικού επιπέδου των λαών. Οι ειδικοί και η κοινή γνώμη καταδικάζουν το ξύλο πλέον, γιατί ως παιδονομικό μέσο αποδείχθηκε βάρβαρο και επιζήμιο για πολλούς λόγους. (Γιαννικόπουλος,1990, σελ.227-228).

Οποιοδήποτε αποτέλεσμα και αν έχει στο παιδί, αρκετοί γονείς δεν νοιώθουν άνετα όταν δέρνουν. Μερικές φορές ανησυχούν γιατί δείχνουν με αυτό το μέσο ότι δεν ξέρουν τίποτε άλλο να κάνουν. Άλλοι πάλι θεωρούν εντελώς άδικο το γεγονός ότι εκμεταλλεύονται την πλεονεκτική τους θέση και την δύναμή τους. Ωστόσο το ξύλο είναι το πρώτο πράγμα που αναφέρεται στις κουβέντες των γονέων, σχετικά με το θέμα της τιμωρίας. Όπως λένε αναγκάζονται να καταφύγουν σε αυτό παρότι είναι αντίθετο με τις πεποιθήσεις τους.

Βέβαια το ξύλο, κατά αραιά διαστήματα δεν είναι ικανό να καταστρέψει την ζωή του παιδιού, νοούμενου ότι το παιδί είναι υπερβέβαιο για την φροντίδα και την υποστήριξη των γονιών του. Υπάρχουν όμως πολλά είδη ξύλου που δίνονται με διαφορετική διάθεση. Αυτό που έχει σημασία είναι τι αισθάνεται και τι θέλει κανείς να πετύχει με την τιμωρία και πως αυτό μπορεί να επηρεάσει το παιδί. Ένα χαστούκι που δίνεται σε ένα παιδί, το οποίο ενοχλεί σε σημείο που να μην το αντέχουμε άλλο, δίνει μια γρήγορη απάντηση στην πρόκληση και μάλιστα γίνεται κατανοητή από το ίδιο που την θεωρεί δίκαιη. Αν δεν κρατήσουμε μάλιστα τον θυμό μας, θα κλάψει εκείνη την στιγμή και έπειτα θα καταλάβει ότι ήταν ανυπόφορο. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με ένα μεγαλύτερο παιδί, μπορεί όμως και όχι. Εκείνο ίσως προσβληθεί και αναρωτηθεί γιατί του φέρθηκε έτσι ο πατέρας του ή η μητέρα του. Πιο ολέθριο για το παιδί είναι να του ανταποδώσουμε ένα δικό του χτύπημα. Είναι δυνατό και αυτό με την σειρά του να το ανταποδώσει ή να βγάλει το άχτι του στα μικρότερα αδέρφια του. (Auerbach, 1979,σελ.87).

Υπάρχουν γονείς που στην προσπάθειά τους να αποφύγουν την χρήση αυτού του μέσου για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, καταφεύγουν σε άλλα σκληρότερα μέσα. Θεωρούν, για παράδειγμα παιδαγωγικό να κλείσουν το παιδί σε ένα σκοτεινό δωμάτιο για ώρες, να το ειρωνευτούν, να το ταπεινώσουν και να το εξευτελίσουν με την συμπεριφορά τους, αλλά εν ονόματι της σύγχρονης παιδαγωγικής, αποφεύγουν ένα χαστούκι. (Γιαννικόπουλος,1990, σελ.228-229).

Ίσως όμως αυτού του είδους οι τιμωρίες να είναι άχρηστες και όχι τόσο για την αναποτελεσματικότητά τους αλλά για το γεγονός του ότι υπάρχουν, τόσα εναλλακτικά μέσα αλλαγής συμπεριφοράς, που δεν χρειάζεται το ξύλο. Ωστόσο υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός γονέων που καταφεύγει στην σωματική τιμωρία και μάλιστα με τρόπο ανώφελο και αποτυχημένο.

Οι εργαστηριακές πειραματικές μελέτες των ψυχολόγων τα τελευταία χρόνια, έχουν αποδείξει πως η σωματική τιμωρία δεν αποσβήνει μια συμπεριφορά, απλώς την καταστέλλει για μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα και για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει να είναι αρκετά έντονη. Καταστολή της ανεπιθύμητης

συμπεριφοράς σημαίνει επανεμφάνιση της, μετά το τέλος της τιμωρίας ή όταν ο τιμωρός δεν είναι παρών. Σκοπός του πατέρα ή της μητέρας που τιμωρούν το παιδί τους, θα πρέπει να είναι η απόσβεση της μη αποδεκτής συμπεριφοράς του και όχι η καταστολή της, που κατά συνέπεια οδηγεί στην επανεμφάνιση της.

Είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε ότι όταν ένα παιδί τιμωρείται με αυτόν τον τρόπο, είναι δυνατό να δημιουργήσει συναισθήματα μίσους εναντίον αυτού που του επιβάλλει την τιμωρία. Έτσι θα προσπαθήσει να ανταποδώσει στην πρώτη ευκαιρία, τουλάχιστον ποσοτικά εκεί που πονάει περισσότερο, αν όχι με το ίδιο νόμισμα. Είναι αποδεδειγμένο πειραματικά, πως τα παιδιά μιμούνται τα μοντέλα που βλέπουν. Ενδεχομένως λοιπόν, και αυτό να χρησιμοποιήσει την σωματική τιμωρία στις κοινωνικές του σχέσεις π.χ. με τα αδέρφια του ή τα άλλα παιδιά. Χρησιμοποιώντας αυτό το μέσο, ο ίδιος του ο γονιός το διδάσκει να γίνει επιθετικό. Μπορεί ο τρόπος αυτός να γίνει το κύριο μέσο αλλαγής της συμπεριφοράς σε μια οικογένεια και κάποια στιγμή τα μέλη αυτής να σκέφτονται μόνο το πώς θα ανταποδώσουν την τιμωρία.

Υπάρχει σοβαρός κίνδυνος, μαζί με την ανεπιθύμητη συμπεριφορά που θέλει ο τιμωρός, να καταστείλει και άλλες συμπεριφορές επιθυμητές που μπορεί να σχετίζονται κατά κάποιον τρόπο με την τιμωρούμενη.

Το παιδί οδηγείται σε συναισθήματα φόβου και άγχους. Είναι πολύ επικίνδυνο αυτά να γενικευτούν και να κυριεύσουν το παιδί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να επηρεάζουν την ανάπτυξη του και την απόδοση του σε άλλους τομείς. Με λίγα λόγια μπορεί να γίνει δύσκολο στην προσαρμογή του (απροσάρμοστο).

Έχει αποδειχθεί πειραματικά ότι τα ζώα και οι άνθρωποι προσπαθούν να αποφεύγουν την τιμωρία και τον τιμωρό. Αν όμως δεν μπορούν να αποφύγουν τον τιμωρό, χρησιμοποιούν τον δόλο και το ψέμα για να αποφύγουν την τιμωρία.

Τίποτα το θετικό δεν διδάσκεται με την σωματική τιμωρία. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, καταστέλλει μια συμπεριφορά παρά την εξαφανίζει και μάλιστα επιφέρει αρνητικά επακόλουθα. Γι' αυτό το λόγο οι γονείς θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπόψη τους κινδύνους που διατρέχει το παιδί. Να αναρωτηθούν αν χρησιμοποίησαν όλες τις άλλες διαδικασίες χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Αν τα πιθανά θετικά αποτελέσματα της τιμωρίας υπερνικούν τις αρνητικές παρενέργειες που συνήθως συνοδεύουν την τιμωρία.

Εάν παρόλα αυτά οι γονείς επιμένουν να χρησιμοποιούν τιμωρία θα πρέπει να γνωρίζουν ότι θα πρέπει αυτή να είναι πολύ έντονη, χωρίς όμως να προκαλέσει βλάβη στο παιδί, για να είναι και αποτελεσματική. Είναι λάθος να ξεκινά με μια ελαφριά τιμωρία και όταν αποδεικνύεται η αποτυχία της να δυναμώνει σιγά σιγά. Αυτή η τακτική δίνει την ευκαιρία στο παιδί να προσαρμόζεται κάθε φορά στην ποινή που του επιβάλλεται με αποτέλεσμα, ο γονιός να αναγκάζεται να του επιβάλλει κάθε φορά και πιο έντονη τιμωρία, χωρίς κανένα αποτέλεσμα.

Είναι πολύ σημαντικό το παιδί να γνωρίζει για ποια συμπεριφορά τιμωρείται κάθε φορά. Αυτό εξαρτάται από την χρονική ακρίβεια της επιβολής της τιμωρίας. Δηλαδή, θα πρέπει αυτό να γίνει λίγο πριν ή λίγο μετά την αρχή της μη επιθυμητής συμπεριφοράς. Αν υπάρχει αμφιβολία σε αυτό το σημείο, το παιδί είναι πιθανό να αυξήσει την προβληματική συμπεριφορά.

Έχει παρατηρηθεί σε πολλές οικογένειες, η ενίσχυση να έρχεται αμέσως μετά την τιμωρία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το παιδί να συσχετίζει την

προβληματική συμπεριφορά με την ενίσχυση και τελικά να την αυξάνει ώστε να παίρνει συχνότερα την ενίσχυση του. Για παράδειγμα, έστω ότι ένα παιδί τιμωρείται από τον πατέρα ή την μητέρα που έχασε την υπομονή του. Εάν έπειτα από αυτό ο γονιός θα μετανιώσει για την συμπεριφορά του, θα προσπαθήσει να βελτιώσει την συμπεριφορά του με χάδια, αγκαλιές και λέγοντας του πόσο το αγαπά. Στην περίπτωση δε που κάτι τέτοιο συμβαίνει συχνά, το παιδί θα αναζητά την τιμωρία για να καρπωθεί μετά από αυτή τα φιλά και τα χάδια.

Επίσης, είναι πολύ σημαντικό το παιδί να έχει την ευκαιρία να εκτελέσει μία επιθυμητή συμπεριφορά η οποία θα του επιφέρει ενίσχυση ίση ή και μεγαλύτερη από την τιμωρούμενη. Χωρίς αυτό, το έργο γίνεται αδύνατο.

Η τιμωρία δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται για μεγάλο χρονικό διάστημα, διότι αυτό δείχνει ότι η τιμωρία έχει αποτύχει και δεν εξυπηρετεί κανένα σκοπό. Πρωταρχικό μέλημα των γονιών θα πρέπει να είναι να σταματά η τιμωρία το γρηγορότερο δυνατό.

Επιπροσθέτως, χρειάζονται και λέξεις όπως 'μη', 'σταμάτα' κ.α. που να συνοδεύουν την τιμωρία και λειτουργούν σαν σύμβολα-σήματα όταν αργότερα σταματήσει η τιμωρία. (Πασχάλης, 1979, σελ.106-112)

Ο τρόπος επιβολής της τιμωρίας παίζει πολύ μεγάλο ρόλο. (Πασχάλης,1979, σελ. 112).

Κατά την διάρκεια της ανατροφής των παιδιών, οι γονείς βασίζονται στο δεσμό που αναπτύχθηκε μέσα από την προσκόλληση στην περίοδο της βρεφικής ηλικίας. Ο δεσμός αυτός σημαίνει ότι η αγάπη αυτή είναι πολύ σημαντική και ζωτική για το παιδί. Όταν λοιπόν απειλείται ότι θα χάσει την αγάπη αυτή, βιώνει ψυχολογική τρομοκρατία. (Χουντουμάδη,1994, σελ. 403).

Όσο λιγότερη είναι η συμμετοχή του συναισθήματος τόσο καλύτερα. Δηλαδή καλό θα είναι να αποφευχθεί ο θυμός, ο εκνευρισμός και οι απειλές. Πρέπει να είναι ξεκάθαρο στο παιδί πως ο λόγος της τιμωρίας του είναι η καθεαυτό προβληματική του συμπεριφορά και όχι ο θυμός του γονέα. Αυτό σε συνδυασμό με το ότι η τιμωρία πρέπει να επιβάλλεται στην αρχή της προβληματικής συμπεριφοράς φέρνει αποτυχία στην μέθοδο των γονέων να βελτιώσουν την συμπεριφορά των παιδιών τους. Πολλοί απ' αυτούς, υπομένουν την συμπεριφορά των παιδιών τους και όταν αυτή γίνει αφόρητη τότε, σαν μαινόμενοι ταύροι αρχίζουν να ρίχνουν 'σφαλιάρες' δεξιά και αριστερά στην τύχη, στην προσπάθεια τους να επιβάλουν την τάξη. Οδηγούνται σε αυτή την συμπεριφορά γιατί φοβούνται πως αν αντιδράσουν νωρίτερα, πριν δηλαδή θυμώσουν, θα το μετανιώσουν και θα αισθανθούν τύψεις για το ότι επέβαλαν τιμωρία χωρίς λόγο. Εάν τα πράγματα γίνουν αφόρητα όμως έχουν το δικαίωμα να πράξουν έτσι για να ξεθυμάνουν. Έτσι έχουν και την συνείδηση τους ήσυχη ότι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποφύγουν να τιμωρήσουν το παιδί τους αλλά τελικά η κατάσταση ήταν τόσο ακραία που στάθηκε αναγκαίο να προβούν σε μια τέτοια κίνηση. Το πρόβλημα όμως παραμένει. Το παιδί μαθαίνει να αισθάνεται εχθρικά συναισθήματα απέναντι τους. Η ησυχία που έρχεται μετά από την επιβολή της τιμωρίας κάνει πολλούς γονείς να πιστεύουν ότι αυτός ο τρόπος είναι αποτελεσματικός. Όμως αυτή η ησυχία είναι προσωρινή και σε λίγο χρονικό διάστημα ξαναρχίζει.

Υπάρχουν σοβαροί λόγοι για τους οποίους πρέπει η τιμωρία να επιβάλλεται νωρίς, στην αρχή της προβληματικής συμπεριφοράς. Όπως έχει

αναφερθεί και προηγουμένως, η τιμωρία προκαλεί άγχος και φόβο στο παιδί. Αυτά τα συναισθήματα μπορεί να γίνουν εξαρτημένα αντανακλαστικά. Εξαρτημένο αντανακλαστικό είναι μια αντίδραση, που κάνουμε άθελα μας, όταν βρεθούμε μπροστά σε ένα ερέθισμα. Επί παραδείγματι, όταν μπορούμε σε ένα σκοτεινό δωμάτιο τα μάτια μας ανοίγουν διάπλατα μόνα τους, ενώ αν ξαφνικά βρεθούμε σε πολύ δυνατό φως κλείνουν απότομα.

Όταν λοιπόν η τιμωρία επιβληθεί στο παιδί πριν την αρχή της μη αποδεκτής συμπεριφοράς, αυτό διακατέχεται από φόβο και άγχος. Αυτά τα συναισθήματα επανέρχονται κάθε φορά που είναι έτοιμο ή σκέφτεται να την επαναλάβει. Αντί αυτής λοιπόν κάνει κάτι άλλο το οποίο γνωρίζει ότι δεν θα του κοστίζει αυτά τα συναισθήματα. Το καλό είναι ότι δεν θα χρειαστεί να παρουσιαστούν πολλές φορές για να δημιουργήσουν εξαρτημένο αντανακλαστικό φόβο. Μια φορά αν είναι σοβαρή αρκεί.

Όταν ένα παιδί τιμωρείται την ώρα που απλώνει το χέρι του για να πιάσει ένα βάζο, ενώ έχει σπάσει κι άλλα βάζα, η κίνηση και μόνο γίνεται το σινιάλο που θα του δημιουργήσει άγχος. Αν αποσύρει το χέρι του η κίνηση αυτή θα του μειώσει το άγχος και θα καταστείλει την συμπεριφορά του στο μέλλον. Ακόμη κι αν οι τιμωροί δεν είναι παρόντες, το άγχος σ' αυτό το σημείο είναι αρκετό για να καταστείλουν την συμπεριφορά του. Η καταστολή αυτή γίνεται αυτόματα στα μικρά παιδιά που δεν μπορούν να πάρουν μια συνειδητή απόφαση.

Στην αντίπερα όχθη, βρίσκεται η τιμωρία που επιβάλλεται στο τέλος της προβληματικής συμπεριφοράς όπου το παιδί δεν θα αισθανθεί κανένα άγχος την επόμενη φορά που θα την επαναλάβει στο μέλλον. Οπωσδήποτε θα αισθανθεί μεγάλο άγχος μετά το τέλος της πράξης, αλλά τότε θα είναι αργά.

Για να γίνει πιο κατανοητή η παραπάνω άποψη, θα χρησιμοποιήσουμε ένα παράδειγμα από το βιβλίο του Τάσου Πασχάλη, 'Βοηθήστε το παιδί σας'. Κατά την διάρκεια της προετοιμασίας του φαγητού από την μητέρα, δύο αδελφία παίζουν στο δωμάτιο. Κάνουν φασαρία, όλο και περισσότερο παρά τις παρατηρήσεις της μητέρας για ησυχία. Η μικρή κόρη παραπονιέται ότι η μεγάλη την πειράζει και η μητέρα ανταποκρίνεται με παρατήρηση στην δεύτερη. Ωστόσο ο τσακωμός συνεχίζεται. Η μικρή μπαίνει τώρα στην κουζίνα και διαμαρτύρεται έντονα ότι η αδελφή της, της πήρε την κούκλα, ενώ η μεγάλη την διαψεύδει. Η μητέρα προτρέπει την δευτερότοκη να την αφήσει να συνεχίσει την δουλειά της και να πάει να παίξει ενώ μαλώνει την αδελφή της, συμβουλεύοντας την να την αφήσει ήσυχη. Τα δυο παιδιά επιστρέφουν στο δωμάτιο και ξαφνικά ακούγεται ένας έντονος γδούπος που συνοδεύεται από μια δυνατή κραυγή από το μικρό παιδί. Τότε η μητέρα τρέχει στο δωμάτιο ενώ η πρωτότοκη αποποιείται την ευθύνη του αποτελέσματος. Εκείνη, έχοντας εξαντλήσει κάθε απόθεμα υπομονής, ξυλοφορτώνει την μεγάλη της κόρη και προσπαθεί να παρηγορήσει την μικρή που τελικά όμως δεν είχε πάθει τίποτα.

Ο συγγραφέας εδώ μας προτείνει εναλλακτική λύση επέμβασης στον καβγά. Πρώτα πρώτα, η μητέρα θα μπορούσε να είχε επέμβει στα πρώτα πέντε-δέκα λεπτά όταν ξεκίνησαν να κάνουν θόρυβο με τις αταξίες και τους μικροκαβγάδες. Η μεγαλύτερη κόρη θα μπορούσε να βοηθήσει την μητέρα στο μαγείρεμα, αν αρνιόταν, θα μπορούσε να την στείλει σε ένα άλλο δωμάτιο για δέκα

λεπτά ή να την κλείσει για λίγο στο μπάνιο, ώσπου να υπακούσει στην παράκλησή της για βοήθεια.

Εξαρτάται από τους γονείς, ποια μέθοδο θα επιλέξουν να εφαρμόσουν στα παιδιά τους, μετά από εκτίμηση των υπέρ και των κατά της καθεμιάς. Η επιστημονική έρευνα, έχει αποδείξει ότι η πρώτη μέθοδος οδηγεί πάντοτε στην αποτυχία ενώ η δεύτερη είναι γρήγορη και το πιο σημαντικό, αποτελεσματική. (Πασχάλης, 1990, σελ.112-113)

Ωστόσο, ο Ρούντολφ Ντράικωρς, προτείνει μία εντελώς διαφορετική μέθοδο πειθαρχίας που πρέπει να εφαρμόσουν οι γονείς για να πετύχουν την υπακοή των παιδιών τους. Στο βιβλίο, 'Το παιδί - Μια νέα αντιμετώπιση', ο συγγραφέας, τάσσεται κατά της τιμωρίας και της ενίσχυσης, μέτρα που υποδεικνύουν την κυριαρχία, τη βία και τη δύναμη, στοιχεία τα οποία θα πρέπει να αντικατασταθούν με τεχνικές που να προϋποθέτουν την ισότητα. Η δημοκρατία είναι αυτή που θα εξασφαλίσει την ισότητα μέσα στο σπίτι, οπότε και οι γονείς δεν θα μπορούν να κρατούν πια την 'εξουσία'. Άρα τέτοια επιβολή δεν μπορεί να υπάρξει ανάμεσα σε ίσους.

Η τιμωρία και η αμοιβή κατά τον Ντράικωρς ανήκουν ολοκληρωτικά στο αυταρχικό καθεστώς. Οι γονείς, ως εξουσιαστές, έχουν το προνόμιο να μοιράζουν είτε την μία είτε την άλλη. Τα παιδιά από την άλλη, μη μπορώντας να κάνουν αλλιώς, γίνονται δέκτες, χωρίς να αντιδρούν περιμένοντας απλά την ενηλικίωση τους. Η ακραία αυτή άποψη όμως δεν ισχύει πια. Σήμερα τα παιδιά απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα με τους μεγαλύτερους. Οι γονείς θα πρέπει να καταλάβουν πως μάταια προσπαθούν να επιβάλλουν την θέληση τους στα παιδιά τους. Ακόμη κι αν προσωρινά η κατάσταση διορθώνεται, στο μέλλον, φαίνεται η αναποτελεσματικότητα της.

Μόνο το πνεύμα του αλληλοσεβασμού και της συνεργασίας θα φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Αντίθετα η σωματική τιμωρία προσβάλλει την αξιοπρέπεια του αλλά και της μητέρας ή του πατέρα που θα το κάνει.

Δεν είναι δυνατόν, οι γονείς να λειτουργούν πάντοτε ως παιδαγωγοί, διότι πάνω από όλα είναι άνθρωποι και κάνουν λάθη.

Η αμοιβή, για την καλή συμπεριφορά, είναι εξίσου καταστρεπτική μέθοδος με εκείνη της τιμωρίας. Ο Ντράικωρς, λέει πως 'αμείβουμε' τους κατώτερους για εξυπηρετήσεις και καλές πράξεις. Δεν υπάρχει λόγος για την πληρωμή των παιδιών, για τις δουλειές του σπιτιού. Ζουν σε αυτό, τρώνε φαγητό, έχουν καθαρά ρούχα και μοιράζονται όλα τα προνόμια. Εφόσον είναι ισότιμα μέλη, είναι υποχρεωμένα να μοιράζονται τις προσπάθειες.

Τα παιδιά θα πρέπει να έχουν το ίδιο μερίδιο σε όλες τις όψεις της οικογενειακής ζωής, όπως και τα υπόλοιπα μέλη. Ακόμη και στα χρήματα τα οποία συντηρούν το νοικοκυριό, τα οποία θα πρέπει να ξέρουν πως δεν μπορούν να τα ξοδεύουν όπως νομίζουν. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γίνεται συσχετισμός ανάμεσα στις εργασίες και στο επίδομα. Κάνουν δουλειές για το καλό της οικογένειας και παίρνουν επίδομα γιατί συμμετέχουν στα κέρδη.

Οι γονείς θα πρέπει να έχουν στο μυαλό τους πως την στιγμή που ανταμείβουν το παιδί τους, ταυτόχρονα το κάνουν να αισθάνεται πως δεν ανήκει στο περιβάλλον του. Από την άλλη, θα πρέπει να αναλογιστούν ως πότε θα συμβαίνει αυτό. Με τον καιρό, θα παρουσιαστούν και άλλες ευκαιρίες ενίσχυσης.

Έτσι η υλική αντιμετώπιση των πραγμάτων παίρνει τερατώδεις διαστάσεις. Το παιδί καλλιεργεί ολότελα λανθασμένες αξίες και θεωρεί ότι όλος ο κόσμος του χρωστάει.

Η ικανοποίηση προέρχεται από το αίσθημα της συμβολής και της εισφοράς-ένα αίσθημα το οποίο στερούνται τα παιδιά στα πλαίσια μιας υλιστικής κοινωνίας. Οι εσφαλμένες προσπάθειες των γονιών, να κερδίσουν την συνεργασία τους, στερούν από τα παιδιά τους, τις βασικές ικανοποιήσεις που δίνει η ζωή. (Ντράικωρς, 1979, σελ.80-87).

Η άποψη του Ντράικωρς, είναι ιδανική, αφού διέπεται από δημοκρατικό πνεύμα και στηρίζεται στον σεβασμό για το άτομο και την προσωπικότητα του, ανεξάρτητα από τη θέση στην οποία βρίσκεται. Ωστόσο μία τέτοια άποψη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ουτοπική παράλληλα, αφού για να αναπτυχθούν τέτοιες συνθήκες μέσα στην οικογένεια χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια από την πλευρά των γονέων αλλά και μακρόχρονη εκπαίδευση μιας και ο καθένας τους κουβαλά ξεχωριστά βιώματα, που πιθανόν να έρχονται σε αντίθεση με τα παραπάνω. Άλλωστε ο ίδιος ο Ντράικωρς λέει πως οι γονείς είναι πρώτα άνθρωποι και μετά παιδαγωγοί και είναι πολλοί δύσκολο να συμπεριφέρονται πάντοτε έτσι. Ακόμη δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η οικογένεια είναι μέρος της κοινωνίας. Μιας κοινωνίας με κανόνες, αλλά και τιμωρίες για όσους τους παραβαίνουν, μέλος της οποίας είναι και αυτό το ίδιο το παιδί που τιμωρείται. Η χρησιμότητα της τιμωρίας, σαφώς και όχι της σωματικής, είναι μεγάλη, αφού διδάσκει στο παιδί από νωρίς τα όρια δράσης του. Θα πρέπει όμως ο στόχος της να είναι σαφής από την πλευρά του τιμωρού γονέα να αποβλέπει στο να διδάξει σωστά το παιδί και όχι στην συναισθηματική του αποφόρτιση ή στην εκδίκηση. Στο σημείο ενστερνιζόμαστε την άποψη Auerbach, σύμφωνα με τον οποίο, 'οποιαδήποτε μορφή τιμωρίας που κάνει το παιδί να αισθάνεται πραγματικά θυμωμένο ή πληγωμένο αστοχεί από τον σκοπό, που είναι να βοηθήσει το παιδί να μάθει. Γιατί τα αισθήματα πικρίας και θυμού συγκρούονται με τα τη λογική του παιδιού και δεν το αφήνουν να δει καθαρά μια κατάσταση. Όταν αναστατωθεί κατά αυτόν τον τρόπο, δεν μπορούμε να περιμένουμε από αυτό να μάθει και να αλλάξει.' (Auerbach, 1979,σελ.88).

6.5. Συμφωνία γονέων και παιδιών - Κανόνες.

Όταν οι γονείς, θέλουν να καθοδηγήσουν τα παιδιά τους να συμπεριφέρονται με τον τρόπο που εκείνοι θέλουν, ενώ εκείνα αντιστέκονται, βασίζονται στην τιμωρία και τις απειλές. Συνήθως τους λένε, πως αν δεν θέλουν να τιμωρηθούν θα πρέπει να συμπεριφέρονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Ουσιαστικά αυτό αποτελεί μια συμφωνία, μεταξύ του γονέα και του παιδιού που όμως το τελευταίο δεν ερωτήθηκε ούτε πήρε μέρος στις διαπραγματεύσεις. Η συμφωνία αυτή, λέει πως για να μην τιμωρηθεί το παιδί πρέπει να αλλάξει την συμπεριφορά του. Η συμφωνία αυτή είναι αρνητική, για τους παραπάνω λόγους

και μάλιστα οδηγεί σε αρνητικά αποτελέσματα, γι' αυτό το λόγο πρέπει να αποφεύγεται.

Από αρχαιότερων χρόνων, γονείς και εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν, ένα μεγάλο πρόβλημα και αυτό είναι η δημιουργία κινήτρου, που να κάνει τα παιδιά να συμπεριφέρονται με τον τρόπο που εκείνοι θεωρούν σωστό. (Πασχάλης,1990,σελ.140).

Οι κανόνες είναι αυτοί που καθορίζουν τα όρια, ρυθμίζουν το ρόλο του ατόμου μέσα στην οικογένεια και υποδεικνύουν τις κατάλληλες συμπεριφορές που συνεπάγεται η συμπεριφορά του κάθε μέλους. Τα όρια χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Τα σαφή, όταν δηλαδή οι κανόνες γίνονται εύκολα αντιληπτοί και αποδεκτοί, τα ασαφή, αμφίβολα ή χαοτικά, όταν δηλαδή οι κανόνες είναι ασταθείς ή ανύπαρκτοι και τέλος τα αυστηρά, δηλαδή όταν οι κανόνες δεν είναι ευέλικτοι και εφαρμόσιμοι. (Herbert,2000,σελ.25)

Με τον αρνητικό τρόπο που διατυπώνονται οι μονόπλευρες συμφωνίες τις περισσότερες φορές οδηγούνται στην αποτυχία. Οι συμφωνίες θα πρέπει να έχουν θετικές και ευχάριστες συνέπειες όπως: 'αν κάνεις κάτι που είναι επιθυμητό και εγώ με την σειρά μου θα κάνω κάτι που σου αρέσει' κ.α.

Άλλωστε στη ζωή των μεγάλων προκύπτουν καθημερινά τέτοιες συμφωνίες, με θετικά σύμβολα. Όταν ένας άνθρωπος εργάζεται, πηγαίνει για ψώνια κ.λ.π. υπάρχει ένα άγραφο συμβόλαιο ότι θα υπάρξουν θετικές και ευχάριστες συνέπειες, γι' αυτόν και τον άνθρωπο με τον οποίο συναλλάσσεται. Όταν οι συμφωνίες είναι δίκαιες και τίμιες ικανοποιούν πολλές ανάγκες στις διαπροσωπικές μας σχέσεις.

Το νομικό μας πλαίσιο περιέχει μόνο αρνητικές συνέπειες. Αν παραβιάσουμε το νόμο θα τιμωρηθούμε, ενώ αν υπακούσουμε σε αυτόν δεν πρόκειται να ανταμειφθούμε. Αυτή η θετική συμφωνία ούτε υπονοείται ούτε εφαρμόζεται πουθενά. (Πασχάλης,1990,σελ.140-141).

Επηρεασμένοι λοιπόν από το νομοθετικό μας σύστημα και οι γονείς, συμπεριφέρονται κατά τον ίδιο τρόπο στα παιδιά τους. Η κοινωνία με την επιρροή της, τους γνώμονες και τις αξίες διαμορφώνει την οικογενειακή ζωή. Ο Bottomore αναφέρει, 'Η κοινωνία διαμόρφωσε τις μικρές ομάδες πολύ συχνότερα από όσο εκείνες διαμόρφωσαν την κοινωνία'. Αυτοί ακριβώς οι κοινωνικοί παράγοντες που επιδρούν στον καθορισμό του 'οικογενειακού στυλ', παίζουν αποφασιστικό ρόλο και στη διαμόρφωση του 'στυλ αγωγής'. (Βουιδάσκης,1987,σελ.103)

Υπάρχουν δύο είδη συμφωνιών, οι γραπτές, όπως τα συμβόλαια με πολύπλοκους νομικούς όρους και οι σιωπηρές οι οποίες δεν εκφράζονται και οι οποίες είναι και περισσότερες μεταξύ των ανθρώπων.

Αν οι όροι, μιας συμφωνίας παρέχουν ευχάριστες εμπειρίες για το παιδί είναι πιθανό και εκείνο να αυξήσει τις επιθυμητές συμπεριφορές. Βασική προϋπόθεση για επιτυχία, είναι όροι να είναι σαφείς και η εφαρμογή να γίνεται με συνέπεια και συστηματικά.

Όταν τα παιδιά βρίσκονται, σε μεγαλύτερη ηλικία, μπορεί η συμφωνία να είναι γραπτή και να περιλαμβάνεται με ακρίβεια την επιθυμητή συμπεριφορά και το είδος της ενίσχυσης. Στην αρχή το παιδί πρέπει να έχει κάποιο λόγο στον ορισμό της επιθυμητής συμπεριφοράς και στο είδος και το ποσοστό της ενίσχυσης. Για παράδειγμα, οι γονείς μπορούν να ορίσουν την επιθυμητή συμπεριφορά και το παιδί την επιθυμητή ενίσχυση.

Η ενίσχυση θα πρέπει να είναι όσο το δυνατό περισσότερο άμεση. Ιδιαίτερα στην αρχή που το παιδί μαθαίνει να κλείνει συμφωνίες, ο κανόνας αυτός θα πρέπει να τηρείται με απόλυτη συνέπεια. Αρχικά η συμφωνία να ζητά μικρά βήματα εκτέλεσης της επιθυμητής συμπεριφοράς και η ενίσχυση να δίνεται αμέσως για την ικανοποιητική εκτέλεση της. Αν η επιθυμητή συμπεριφορά είναι δύσκολη για να την εκτελέσει το παιδί όση ενίσχυση και να του δοθεί δεν πρόκειται να βοηθηθεί.

Οι έρευνες έχουν δείξει πως ενισχύοντας το παιδί λίγο αλλά συχνά, τουλάχιστον στην αρχή, επιτυγχάνονται καλύτερα αποτελέσματα από ότι με λίγες και μεγάλες ενισχύσεις.

Ο σκοπός της συμφωνίας, έχει πολύ μεγάλη σημασία. Θα πρέπει να είναι σαφές για το παιδί και τους γονείς πως η συμφωνία περιλαμβάνει την ενίσχυση όχι για την υπακοή στους γονείς αλλά για εκτέλεση της συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, 'αν εκτελέσεις αυτό θα σε ενισχύσω με αυτό' και όχι 'αν κάνεις ό,τι σου λέω θα σε ενισχύσω με αυτό'. Η πρώτη περίπτωση οδηγεί στην ανεξαρτησία του παιδιού, ενώ η δεύτερη στην εξάρτηση από τους άλλους.

Η συμφωνία πρέπει να είναι δίκαιη και οι όροι της, ισοβαρείς και όχι ετεροβαρείς. Παράδειγμα: 'αν πάρεις άριστα στο τέλος του χρόνου, θα σε πάω στον κινηματογράφο', ή 'αν μελετήσεις για πέντε λεπτά θα σε πάω στον κινηματογράφο'. Πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για ετεροβαρείς συμφωνίες. Το καλύτερο θα είναι να συσχετιστεί το ποσοστό τη συμπεριφοράς με το ποσοστό ενίσχυσης. (Πασχάλης, 1990, 143-144).

Ορισμένες φορές όμως, η ανάλογη αμοιβή με το παράπτωμα αστοχεί για διάφορους λόγους. Μια μητέρα για παράδειγμα μπορεί να χτυπήσει το παιδί της όταν εκείνο την χτυπήσει, με την δικαιολογία ότι θέλει 'να του δείξει πως νοιώθει κάποιος που τον χτυπούν'. Το παιδί μπορεί να σοκαριστεί βλέποντας την μητέρα του, που αποτελεί το στήριγμα της φροντίδας του να αλλάζει πρόσωπο. Επιπλέον συγχύζεται όταν διαπιστώνει ότι το πρόσωπο που μέχρι πρίο πριν, του συνιστούσε να 'μην χτυπάει', γιατί 'δεν πρέπει' τώρα κάνει το ίδιο με σκοπό να το πληγώσει. Έτσι τελικά το 'δεν πρέπει κάποιος να χτυπάει', χάνει την σημασία του. (Auerbach, 1990, σελ. 86)

Επίσης, η συμφωνία θα πρέπει να είναι τίμια. Αυτό σημαίνει ότι θα μπαίνει κατευθείαν σε εφαρμογή, πάντοτε σύμφωνα με τους όρους που την διέπουν.

Τέλος, είναι πολύ σημαντικό, η συμφωνία να είναι θετική για το παιδί και να του προσφέρει κέρδος, ως προς τις εμπειρίες του και όχι απώλεια εμπειριών.

Σε όσες έρευνες, χρησιμοποιήθηκαν οι παραπάνω κανόνες, τα παιδιά έδειξαν προθυμία να εκτελέσουν τις συμφωνίες. Δεν συμπεριφέρονται, με τον τρόπο των δειλών ή επιθετικών παιδιών, αλλά ούτε και σαν αυτόν, των παραχαϊδεμένων που το μόνο που κάνουν είναι να απαιτούν, χωρίς ποτέ να είναι ευχαριστημένα με αυτά που παίρνουν. Αντιθέτως, φαίνεται ότι απολαμβάνουν τις δραστηριότητες τους και χαίρονται με τα επιτεύγματά τους και τις ενισχύσεις τους. (Πασχάλης, 1990, σελ. 144)

Αντιθέτως το πρόβλημα τις περισσότερες φορές εντοπίζεται στον τρόπο που οι γονείς χειρίζονται τα θέματα των κανόνων και της θέσπισης ορίων. Ο Patterson και οι συνεργάτες του στο Κέντρο Κοινωνικής Μάθησης, του Oregon, παρατηρώντας με κάθε λεπτομέρεια τη συμπεριφορά των επιθετικών παιδιών στο περιβάλλον του σπιτιού και διαπίστωσαν, ότι, οι γονείς των παιδιών αυτών

παρουσίαζαν έλλειψη συνέπειας στους τρόπους πειθαρχίας αυτών. Παρά το γεγονός ότι πολύ συχνά χρησιμοποιούσαν ως μέσο πειθαρχίας την τιμωρία, αυτή ήταν αναποτελεσματική, διότι άλλοτε δεν σχετιζόταν με το παράπτωμα και άλλοτε ενέδιδαν όταν εκείνο αντιδρούσε με επιθετικότητα στην επιβολή της. Επίσης τα επιθετικά παιδιά έμεναν πολύ συχνά μόνα τους, άρα υπήρχε έλλειψη επίβλεψης ή ελέγχου. Αναφέρθηκαν περιστατικά όπου οι γονείς δεν ήταν ιδιαίτερα τρυφεροί με τα επιθετικά παιδιά τους, ενώ δεν εξηγούσαν με σαφήνεια σε αυτά τι είναι σωστό ή λάθος και τι πρέπει να κάνουν σε μια κατάσταση.

Τα πράγματα είναι καλύτερα όταν οι δεσμοί μεταξύ παιδιών και γονέων είναι ισχυροί. Επίσης όταν οι ηθικές απαιτήσεις αυτών είναι σταθερές και η χρήση των κυρώσεων είναι συστηματική. Περισσότερες ψυχολογικές και λιγότερες σωματικές τιμωρίες, αφού αυτές οι τελευταίες δημιουργούν, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω άγχος, φόβο και ενοχές. Ακόμη, οι γονείς δεν θα πρέπει να ξεχνούν την αποτελεσματικότητα του διαλόγου και των επεξηγήσεων αλλά και την ανάληψη ευθυνών από τα παιδιά. (Herbert,2000,σελ.25-26).

Είναι ευκολότερο για όλους τους ενδιαφερόμενους, αν οι κανόνες είναι όσο το δυνατό, λιγότεροι και εφαρμόζονται σταθερά με συνέπεια και δικαιοσύνη. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κανόνες δεν μπορούν να μεταβάλλονται ή να χαλαρώνουν ανάλογα τις ανάγκες. Σε τελευταία ανάλυση τα ίδια τα παιδιά αλλάζουν συνεχώς, γι' αυτό νέοι τρόποι και νέοι ορίζοντες απαιτούν νέες και συχνά διαφορετικές αποφάσεις. (Auerbach,1979,σελ.73)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΘΕΜΑ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΘΕΜΑ:

7.1. Γενικός σκοπός:

Ο γενικός σκοπός της έρευνας θα είναι η διερεύνηση του φαινομένου της επιθετικότητας μεταξύ των αδελφών και το κατά πόσο η οικογένεια συμβάλει στην εμφάνιση της από την γέννηση του παιδιού μέχρι το τέλος της παιδικής του ηλικίας.

7.2. Στόχοι έρευνας:

- Η διερεύνηση στοιχείων που αφορούν την συχνότητα και την ένταση των αδελφικών καβγάδων, σε συνάρτηση με τις μορφές της επιθετικής συμπεριφοράς που εκδηλώνει το παιδί.
- Ο εντοπισμός των αιτιών των καβγάδων μεταξύ των αδελφών καθώς και των παραγόντων που επιδρούν στην σχέση των παιδιών και οδηγούν στις συγκρούσεις και στην έκφραση της επιθετικότητας.
- Η διερεύνηση των τρόπων που χρησιμοποιούν οι γονείς για να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο, είτε κατά την διάρκεια του καβγά, είτε μετά το τέλος του επεισοδίου, κάθε φορά.
- Η διαπίστωση της πιθανής επίδρασης της συμπεριφοράς των γονέων στην σχέση των αδελφών καθώς και στην εμφάνιση σε αυτή, της επιθετικής συμπεριφοράς.

7.3. Ερευνητικές υποθέσεις:

Οι υποθέσεις που θα μπορούσαν να τεθούν για την διερεύνηση των παραπάνω στόχων είναι:

- Ø Αν οι αδελφικοί καβγάδες είναι συχνοί, έντονοι και ποιες μορφές επιθετικότητας εκδηλώνουν τα αδέρφια στην λύση των διαφορών τους.
- Ø Αν παράγοντες, όπως το φύλο των παιδιών, η διαφορά ηλικίας, η σειρά γέννησης καθώς και ο ερχομός ενός αδελφίου, συντελούν στο ξέσπασμα των αδελφικών καβγάδων.
- Ø Αν οι τρόποι που χρησιμοποιούν οι γονείς, είτε κατά την διάρκεια του καβγά είτε μετά το τέλος αυτού, είναι αποτελεσματικοί για την αντιμετώπιση του φαινομένου της επιθετικής συμπεριφοράς των αδελφών.
- Ø Αν η συμπεριφορά των γονέων επιδρά στις σχέσεις των αδελφών καθώς και στην εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ αυτών.

7.4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

7.4.α. Επιλογή μεθοδολογίας:

Η μελέτη αυτή προσανατολίζεται στην περιγραφή του φαινομένου της επιθετικότητας στην αδελφική σχέση, από την βρεφική ηλικία έως και το τέλος της παιδικής-σχολικής ηλικίας του ατόμου, καθώς και των παραγόντων πρόκλησης αυτής, αλλά και τον τρόπο που οι γονείς αυτών των παιδιών αντιμετωπίζουν την κατάσταση αυτή.

Βασική επιδίωξη μας είναι ο όσο πιο σωστός τρόπος προσέγγισης του προβλήματος και η συγκέντρωση και ανάλυση των δεδομένων με τρόπο αξιόπιστο και αποτελεσματικό.

Η προσέγγιση του προβλήματος της επιθετικότητας ανάμεσα στα αδέρφια θα γίνει με την μέθοδο της ερευνητικής επισκόπησης και η ανάλυση θα είναι ποσοτική.

Το μέσο που θα χρησιμοποιηθεί για την συλλογή των δεδομένων, είναι το ερωτηματολόγιο, και απευθύνεται σε γονείς που έχουν τουλάχιστον δύο παιδιά τα οποία είναι ηλικίας έως και 12 ετών. Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται ερωτήσεις «κλειστού» και «ανοικτού» τύπου.

7.4.β. Ερευνητική διαδικασία συλλογής δεδομένων.

Ανάλυση δραστηριοτήτων:

Ο πληθυσμός της έρευνας θα είναι οι γονείς παιδιών που φοιτούν στα δημοτικά σχολεία της Πάτρας.

Ο χώρος που θα διεξαχθεί η έρευνά μας είναι τρία δημοτικά σχολεία της Πάτρας. Συγκεκριμένα το 4^ο, το 12^ο και το 42^ο δημοτικό σχολείο Πατρών.

Το εργαλείο που θα χρησιμοποιηθεί είναι το ερωτηματολόγιο.

Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου θα είναι οι αρχές του μήνα Μαΐου.

Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων, αφού ολοκληρωθεί η διαδικασία συλλογής των ερωτηματολογίων, θα γίνει με το πρόγραμμα Microsoft Excel 2000.

Το δείγμα θα είναι οι γονείς με δύο τουλάχιστον παιδιά ηλικίας κάτω των δώδεκα ετών, καλύπτοντας έτσι την βρεφική, την προσχολική και την παιδική ηλικία. Το δείγμα αυτό θα συγκεντρωθεί με τυχαίο τρόπο και θα είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού από τον οποίον προέρχεται.

Στην τυχαία δειγματοληψία, κάθε μέλος του μελετώμενου πληθυσμού έχει ίσες ευκαιρίες να επιλεγεί. Σύμφωνα με την μέθοδο αυτή επιλέγεται στην τύχη μέσα από έναν κατάλογο του πληθυσμού (ένα πλαίσιο δειγματοληψίας) ο απαιτούμενος αριθμός υποκειμένων που θα αποτελέσουν το δείγμα.

7.4.γ. Εργαλείο συλλογής δεδομένων.

Ως μέσο συλλογής στοιχείων θα χρησιμοποιηθεί το γραπτό ερωτηματολόγιο. Η επιλογή του ερωτηματολογίου έγινε διότι μπορεί να δοθεί σε μεγαλύτερη ομάδα πληθυσμού, χρειάζεται λιγότερο χρόνο για να απαντήσουν οι ερωτώμενοι και κυρίως διότι τα στοιχεία που θα συλλέξουμε θα διευκολύνουν την ποσοτική ανάλυση.

Μετά από τις απαραίτητες διευκρινήσεις από τις ερευνήτριες το κάθε ερωτώμενο άτομο καλείται να συμπληρώσει μόνο του το ερωτηματολόγιο.

Στην παρούσα έρευνα έχουν επιλεγεί 17 ερωτήσεις προκατασκευασμένου κλειστού τύπου, λόγω του ότι διευκολύνουν τον ερωτώμενο, κάνοντας του περισσότερο κατανοητό το θέμα, χωρίς παράλληλα να απαιτείται να διαθέσει πολύ χρόνο. Επίσης με αυτόν τον τρόπο αποφεύγονται οι αποκλίσεις των απαντήσεων στην κωδικοποίηση. Επιπλέον υπάρχει και μια ερώτηση ανοιχτού τύπου ερωτήσεις.

Επίσης περιέχονται ερωτήσεις των οποίων οι απαντήσεις θα δίνονται με ΝΑΙ – ΟΧΙ.

Επιδιώκεται να συγκεντρωθούν τα εξής δεδομένα τα οποία προκύπτουν:

- Ø Για την 1^η ερευνητική υπόθεση, οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου 6^η,7^η,8^η , θα δώσουν τις πληροφορίες για την συχνότητα την ένταση των αδελφικών καβγάδων αλλά και τις μορφές της επιθετικότητας που εκδηλώνουν κατά την διάρκεια αυτών.
- Ø Για την 2^η ερευνητική υπόθεση, οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου 4^η,5^η,9^η,10^η,11^η,θα μας δώσουν πληροφορίες για το αν, το φύλο των παιδιών, η διαφορά ηλικίας, η σειρά γέννησης καθώς και ο ερχομός ενός αδελφού, συντελούν στο ξέσπασμα των αδελφικών καβγάδων.
- Ø Για την 3^η ερευνητική υπόθεση, οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου 12^η,13^η,14^η, θα μας δώσουν πληροφορίες για τους τρόπους που χρησιμοποιούν οι γονείς, είτε κατά την διάρκεια του καβγά είτε μετά το τέλος αυτού, για την αντιμετώπιση του φαινομένου της επιθετικής συμπεριφοράς των αδελφών.
- Ø Για την 4^η ερευνητική υπόθεση, οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου 15^η,16^η,17^η,18^η, θα μας δώσουν πληροφορίες αν η συμπεριφορά των γονέων επιδρά στις σχέσεις των αδελφών καθώς και στην εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ αυτών.

7.4.δ. Μέθοδος δειγματοληψίας.

Για την επιλογή του δείγματος θα στηριχτούμε στην μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας. Το δείγμα μας αφορά γονείς τουλάχιστον δύο παιδιών κάτω των δώδεκα ετών καλύπτοντας έτσι την βρεφική, την προσχολική έως και την σχολική παιδική ηλικία. Διανεμήθηκαν 100 ερωτηματολόγια σε μαθητές που είχαν τουλάχιστον ένα αδελφάκι σε μια έστω από τις παραπάνω ηλικιακές φάσεις. Τα δημοτικά σχολεία με τα οποία συνεργαστήκαμε ήταν το 4^ο, το 12^ο και 42^ο , τα οποία βρίσκονται σε τρεις διαφορετικές περιοχές της Πάτρας. Αυτό έγινε με

σκοπό την εξασφάλιση μεγαλύτερης ποικιλομορφίας του δείγματος. Τα ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν στις τρεις μεγαλύτερες τάξεις, τετάρτη, πέμπτη και έκτη δημοτικού, επειδή στην συνεργασία μας με τους δασκάλους, διαπιστώσαμε από τα λεγόμενα τους, ότι οι μαθητές των παραπάνω τάξεων είχαν αδέρφια στις ηλικίες που αφορούν την έρευνα μας, και φοιτούσαν στις μικρότερες τάξεις του ίδιου σχολείου. Για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο επιστροφής ερωτηματολογίων από ίδιες οικογένειες, επιλέχθηκαν αυτές οι τάξεις.

Δόθηκε χρονικό περιθώριο δύο ημερών, για την επιστροφή των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων. Μετά την λήξη της προθεσμίας επιστρέψαμε στα σχολεία για την συλλογή αυτών. Επιστράφηκαν 62 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια. Ο αριθμός αυτός δεν είναι αντιπροσωπευτικός του γενικού πληθυσμού αλλά είναι του δείγματος που επελέγη και μπορεί να παρουσιάσει μέσα από τα αποτελέσματά του ορισμένες τάσεις που παρουσιάζονται στην σύγχρονη οικογένεια.

7.4.ε. Αξιοπιστία εγκυρότητα.

Οποιαδήποτε διαδικασία συγκέντρωσης πληροφοριών και αν επιλεγεί, εξετάζεται κριτικά ώστε να υπολογιστεί σε τι βαθμό είναι πιθανό να είναι αξιόπιστη και έγκυρη, γιατί στη έρευνα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα εργαλείο αν δεν έχει εξασφαλιστεί ένα επίπεδο αξιοπιστίας και εγκυρότητας.

Ορίζονται οι παρακάτω όροι:

“Αξιοπιστία: είναι ο βαθμός στον οποίο μια διαδικασία παράγει ίδια αποτελέσματα κάτω από σταθερές συνθήκες σε όλες τις περιπτώσεις”

“Εγκυρότητα: πρόκειται για τον έλεγχο του κατά πόσο ένα θέμα μετρά ή περιγράφει αυτό που υποτίθεται ότι πρέπει να μετρά ή να περιγράφει.

”(Bell,1997,σελ.107)

Για να εξασφαλισθούν -κατά το δυνατό- ο βαθμός εγκυρότητας και αξιοπιστίας του ερωτηματολογίου, οι ερευνήτριες προέβησαν στις παρακάτω ενέργειες:

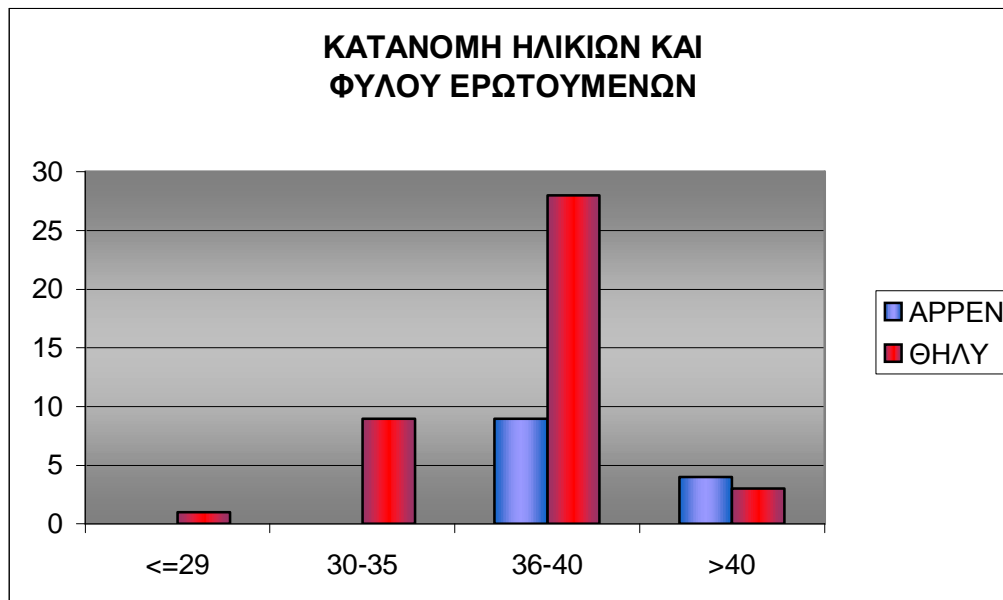
- Ø Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου:
 - A. κατασκευάστηκαν με βάση τους άξονες των ερευνητικών υποθέσεων.
 - B. κατασκευάστηκαν με βάση το θεωρητικό πλαίσιο.
 - Γ. τέθηκαν υπόψη δύο ειδικών ερευνητών σε θέματα ποσοτικής μεθοδολογίας και ανάλυσης των δεδομένων.
- Ø Η καθοδήγηση της συμβούλου – καθηγήτριας του τμήματος Κοινωνικής εργασίας του Α.Τ.Ε.Ι. Πάτρας.
- Ø Έγινε χρήση πολλαπλών μεταβλητών, των οποίων η επιλογή βασίστηκε σε τεκμηριωμένα, βιβλιογραφικά επισκόπηση. Οι μεταβλητές αυτές είναι οι ανεξάρτητες και βρίσκονται στις ερωτήσεις 1, 2, 3 και οι εξαρτημένες που βρίσκονται στις υπόλοιπες ερωτήσεις.
- Ø Οι ερευνήτριες ακολουθούν τις αρχές της δεοντολογίας, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιστημονικότητα και την εγκυρότητα της έρευνας.

Η προσεγμένη διατύπωση των ερωτήσεων και η σωστή επιλογή των θεμάτων είναι καίριας σημασίας για την συγκέντρωση πληροφοριών σχετικών με το υπό έρευνα θέμα και για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοπιστία και εγκυρότητα. (Κυριαζή, 1999)

7.5. Σχεδιαγράμματα και ανάλυση πινάκων του ερευνητικού θέματος

1. Φύλο και ηλικία ερωτώμενου.

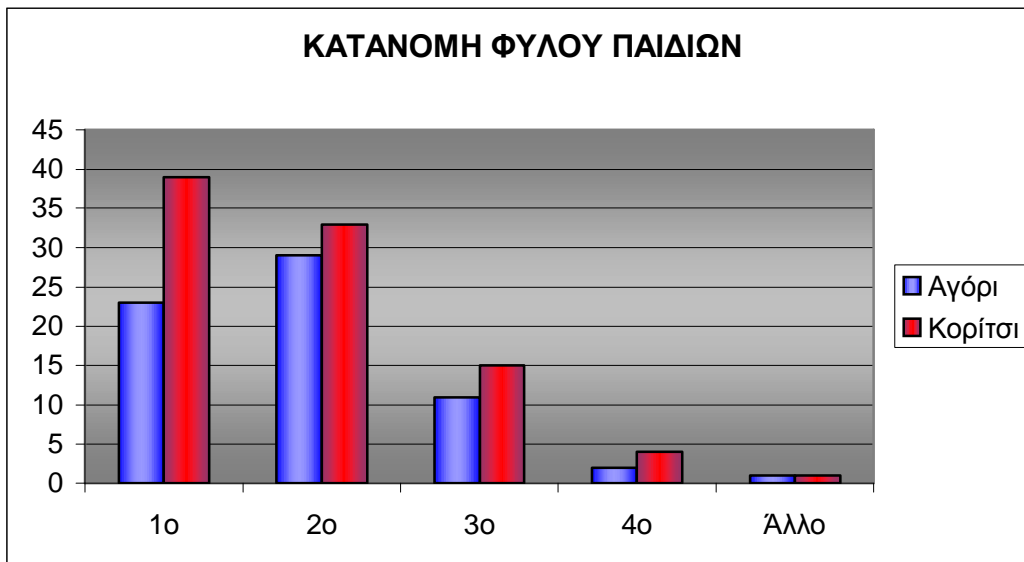
Κατανομή ηλικιών και φύλο ερωτούμενων			
Ηλικία	Φύλο		
	ΑΡΡΕΝ	ΘΗΛΥ	ΔΓ/ΔΑ
<=29		1	
30-35		9	
36-40	9	28	
>40	4	3	
<i>Σύνολο</i>	<i>13</i>	<i>41</i>	<i>8</i>

Σε 62 ερωτηματολόγια, που δόθηκαν σε τρία σχολεία στην Πάτρα, τα 13 απαντήθηκαν από πατέρες, ηλικίας από 36 έως 40 ετών και τα 41 από μητέρες, ηλικίας από 29 έως 40.

2. Ερώτηση 4: Ποιο είναι το φύλο των παιδιών σας;

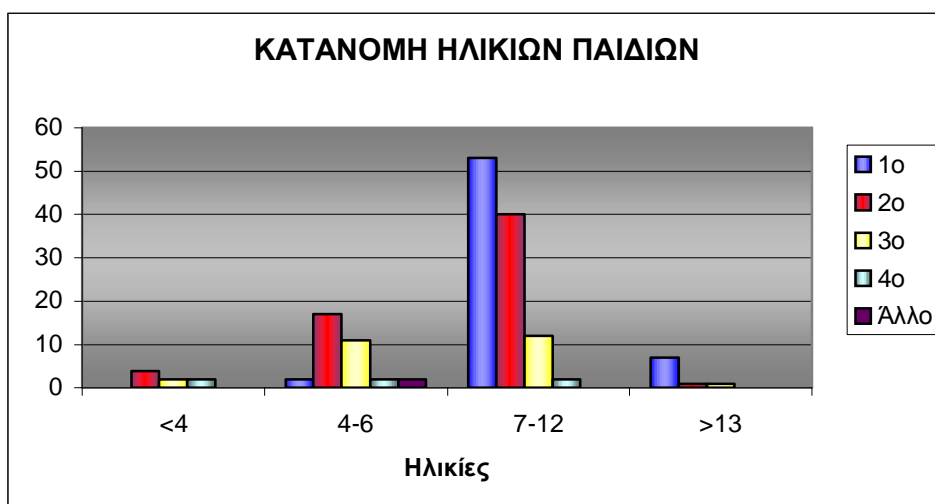
Κατανομή φύλου παιδιών του δείγματος					
Φύλο	1ο	2ο	3ο	4ο	Άλλο
Αγόρι	23	29	11	2	1
Κορίτσι	39	33	15	4	1
Σύνολο	62	62	26	6	2

Στην ερώτηση, «ποιο είναι το φύλο των παιδιών σας;» τα 39 πρωτότοκα παιδιά ήταν κορίτσια ενώ τα 23 αγόρια. Ο αριθμός των δευτερότοκων κοριτσιών ήταν 33, ενώ των αγοριών 29. Στις περιπτώσεις που είχαν και τρίτο παιδί τα κορίτσια ήταν 15, ενώ τα αγόρια 11. Στις 6 οικογένειες με τέσσερα παιδιά τα 4 ήταν κορίτσια, ενώ τα 2 αγόρια. Σε οικογένειες με παραπάνω από 4 παιδιά ο αριθμός του φύλου των υστερότοκων παιδιών είναι ο ίδιος.

3. Ηλικία παιδιών του δείγματος

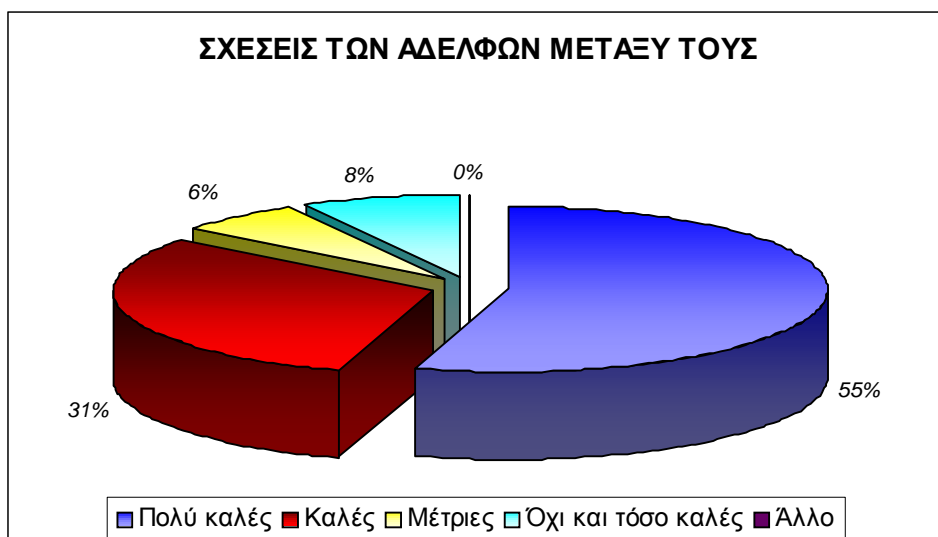
Κατανομή ηλικιών παιδιών του δείγματος					
Ηλικία	1ο	2ο	3ο	4ο	Άλλο
<4		4	2	2	
4-6	2	17	11	2	2
7-12	53	40	12	2	
>13	7	1	1		
Σύνολο	62	62	26	6	2

Στα 62 πρωτότοκα παιδιά, τα 2 ήταν από 4 έως 6 ετών, τα 53 από 7 έως 12 ετών και τα 7 μεγαλύτερα από 13 ετών. Στα 62 δευτερότοκα παιδιά, τα 4 ήταν μικρότερα από 4 ετών, τα 17 από 4 έως 6 ετών, τα 40 από 7 έως 12 ετών και 1 μεγαλύτερο από 13 ετών. Τα τριτότοκα παιδιά 26 οικογενειών, αριθμούνται σε 2 μικρότερα των 4 ετών, 11 από 4 έως 6 ετών, 12 από 7 έως 12 και 1 μεγαλύτερο των 13 ετών. Στα 6 τεταρτότοκα, τα 2 ήταν μικρότερα από 4 ετών, τα 2 από 4 έως 6 ετών και 2 από 7 έως 12 ετών. Οι περιπτώσεις που είχαν και 5ο παιδί ήταν 2 και η ηλικία τους ήταν από 4 έως 6 ετών.

4. Ερώτηση 6: Ποιες οι σχέσεις των αδελφών μεταξύ τους;

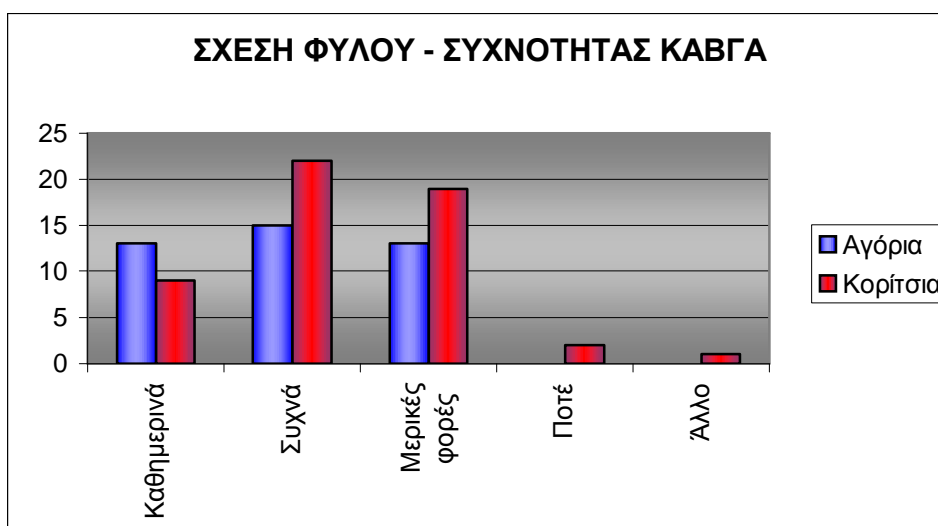
Σχέσεις των αδελφών μεταξύ τους				
Πολύ καλές	Καλές	Μέτριες	Όχι και τόσο καλές	Άλλο
34	19	4	5	

Όσον αφορά τις σχέσεις των παιδιών μεταξύ τους, οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους 62 γονείς ανέρχονται στα παρακάτω ποσοστά: το 55% των αδελφών (34 αδέρφια) έχουν πολύ καλές σχέσεις. Το 31% (19 αδέρφια) έχουν καλές σχέσεις. Στο 6% (4 αδέρφια) οι σχέσεις τους είναι μέτριες και στο 8% (5 αδέρφια) δεν είναι και τόσο καλές.

5. Ερώτηση 7: Πόσο συχνά καβγαδίζουν τα παιδιά σας μεταξύ τους;

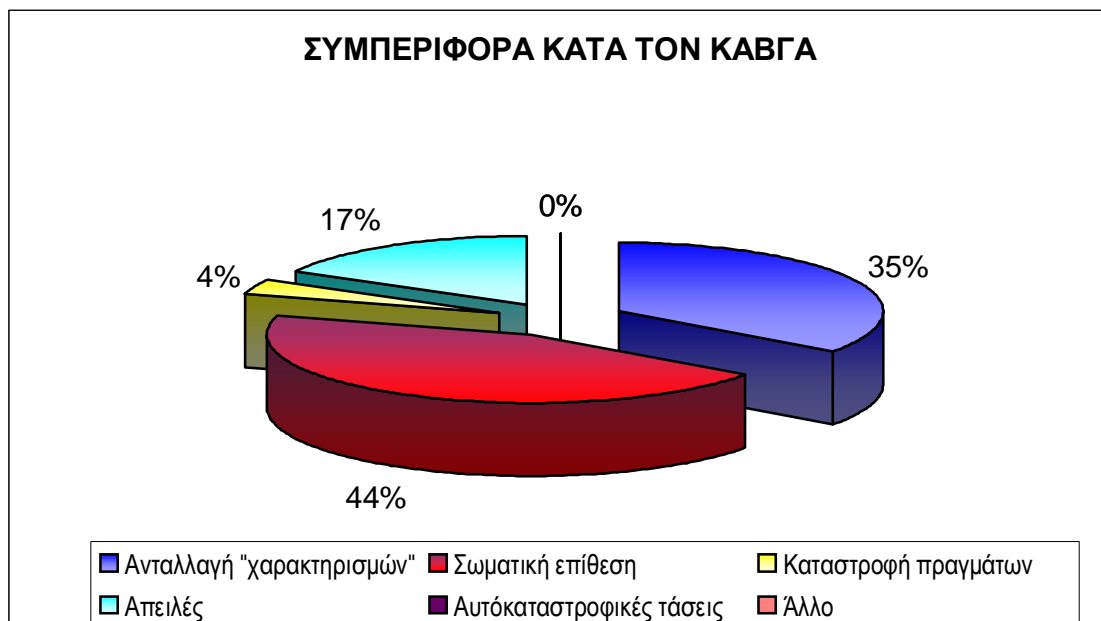
Σχέση Φύλου συχνότητας καβγά					
	Καθημερινά	Συχνά	Μερικές φορές	Ποτέ	Άλλο
Αγόρια	13	15	13		
Κορίτσια	9	22	19	2	1
<i>Σύνολο</i>	<i>22</i>	<i>37</i>	<i>32</i>	<i>2</i>	<i>1</i>

Στο παραπάνω γράφημα γίνεται ένας συνδυασμός μεταξύ του φύλου του παιδιού και στην συχνότητα του καβγά. Βλέποντας λοιπόν το γράφημα παρατηρούμε ότι από τα 62 αδέρφια, 13 από τα αγόρια καβγαδίζουν καθημερινά ενώ από τα κορίτσια 9. Από τα 37 αδέρφια που καβγαδίζουν συχνά 15 είναι αγόρια ενώ 22 κορίτσια. 32 γονείς απάντησαν ότι τα παιδιά τους καβγαδίζουν μερικές φορές εκ των οποίων τα 13 είναι αγόρια ενώ τα 19 κορίτσια. Δύο γονείς με παιδιά του θηλυκού φύλου απάντησαν πως δεν καβγαδίζουν καθόλου. Σε μια περίπτωση αναφέρθηκε ότι οι αδελφές απλά διαφωνούν, χωρίς να φτάνουν σε καβγά. Σύμφωνα με τις απαντήσεις, παρατηρείται αυξημένη συχνότητα των καβγάδων ανάμεσα σε κορίτσια.

6. Ερώτηση 8: Όταν καβγαδίζουν τα παιδιά σας, με ποιους τρόπους συμπεριφέρονται;

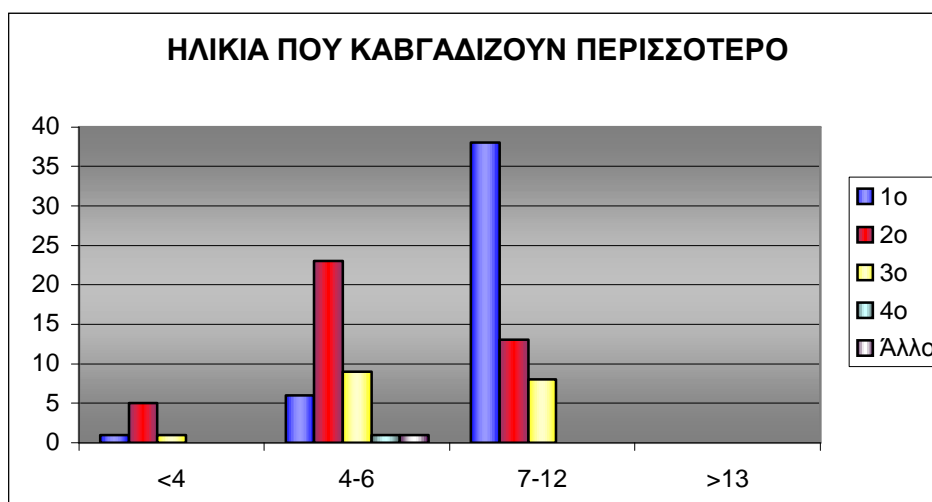
Όταν καβγαδίζουν τα παιδιά με ποιους τρόπους συμπεριφέρονται				
Ανταλλαγή ή "χαρακτηρισμών"	Σωματική επίθεση	Καταστροφή πραγμάτων	Απειλές	Αυτοκαταστροφικές τάσεις
29	37	3	14	

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας μας, το 35 % των αδελφών (29 αδελφία) κατά την διάρκεια του καβγά χρησιμοποιεί την ανταλλαγή χαρακτηρισμών, το 44% (37 αδελφία) επιτίθεται σωματικά το ένα στο άλλο, το 4% (3 αδελφία) καταστρέφει πράγματα και το 17% (14 αδελφία) απειλεί. Δεν αναφέρθηκαν περιπτώσεις αυτοκαταστροφικών τάσεων.

7. Ηλικία που καβγαδίζουν περισσότερο τα παιδιά.

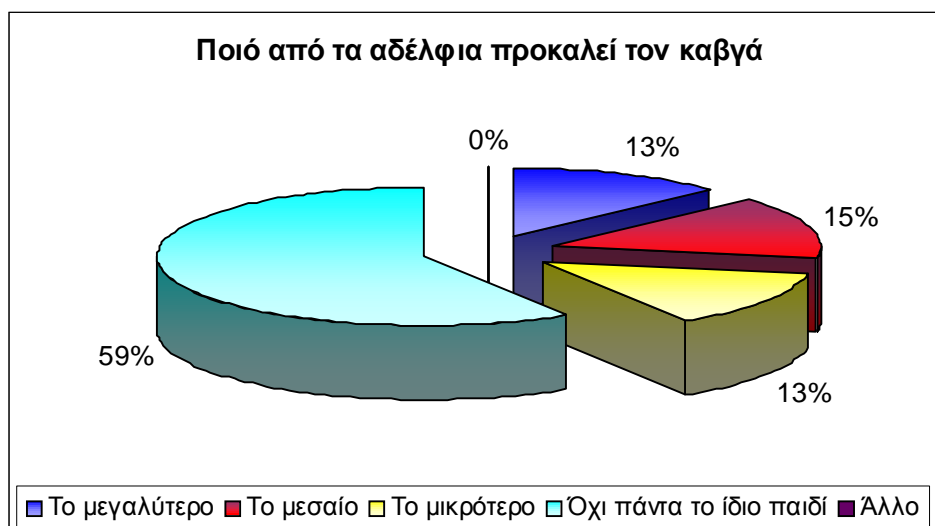
Ηλικία που καβγαδίζουν περισσότερο						
Ηλικία	1ο	2ο	3ο	4ο	Άλλο	Σύνολο
<4	1	5	1			7
4-6	6	23	9	1	1	40
7-12	38	13	8			59
>13						
Σύνολο	45	41	18	1	1	106

Ζητήθηκε από τους γονείς να σημειώσουν την ηλικία που παρατήρησαν αύξηση των καβγάδων των παιδιών τους. Έτσι προκύπτει ότι τα αδέλφια καβγαδίζουν περισσότερο μεταξύ τους όταν τα πρώτα παιδιά (38) είναι 7 έως 12 ετών, τα δευτερότοκα (23), 4 έως 6 ετών. Τα τριτότοκα παιδιά (17), καβγαδίζουν περισσότερο με τα αδέλφια τους όταν είναι 4 έως 12 ετών. Στις περιπτώσεις οικογενειών με 4 αδέλφια ή και παραπάνω, παρατηρείται αύξηση της συχνότητας των καβγάδων στις ηλικίες 4 έως 6.

8. Ερώτηση 10: Ποίο από τα αδέλφια προκαλεί συνήθως τον καβγά;

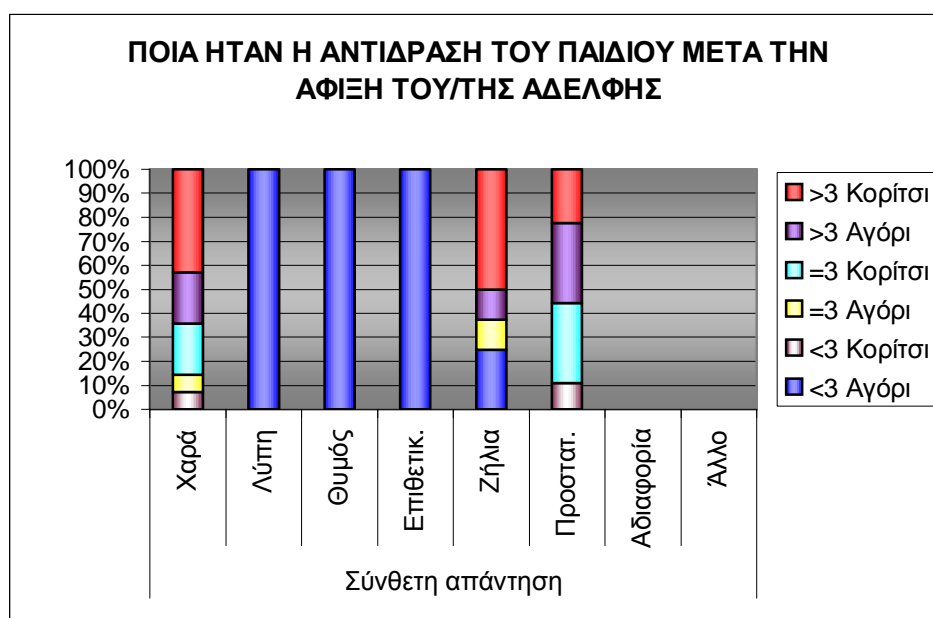
Ποίο από τα αδέλφια προκαλεί τον καβγά				
Το μεγαλύτερο	Το μεσαίο	Το μικρότερο	Όχι πάντα το ίδιο παιδί	Άλλο
8	9	8	36	

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν σχετικά με το ποιο από τα αδέλφια προκαλεί τον καβγά, το μεγαλύτερο ποσοστό, 59% υποστήριξε ότι ο καβγάς δεν προκαλείται πάντα από το ίδιο παιδί. Σε ποσοστό 15% ευθύνεται το μεσαίο παιδί, ενώ το μεγαλύτερο και το στερνοπαιδί έχουν το ίδιο ποσοστό, 13%, ευθύνης.

9. Ερώτηση 11: Ποια ήταν η αντίδραση του παιδιού σας μετά την άφιξη του/της αδελφού/ής;

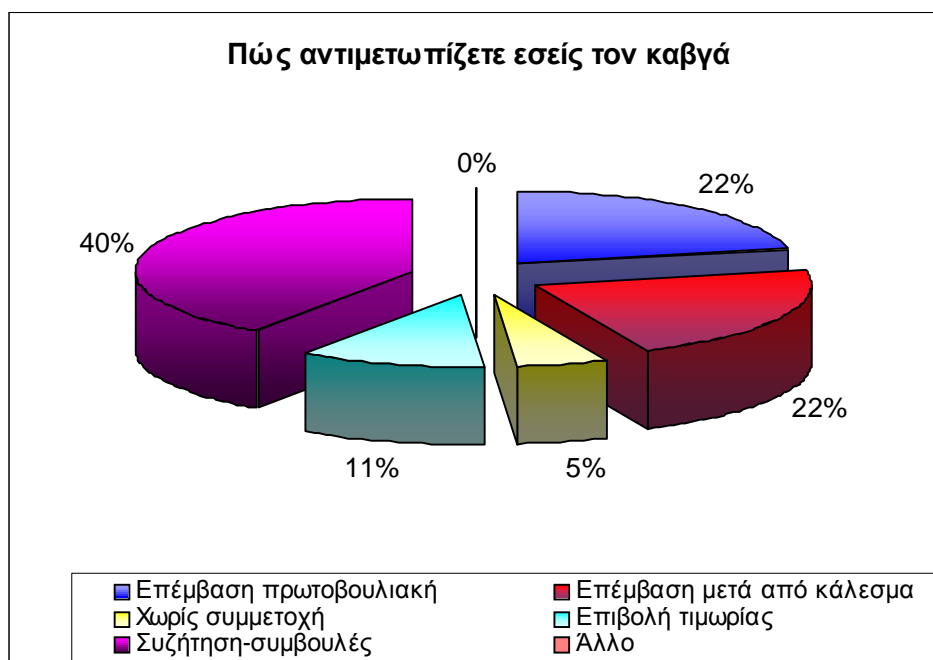
Ποια ήταν η αντίδραση του παιδιού, μετά την άφιξη του/της αδελφής		Σύνθετη απάντηση							
Διαφορά Ηλικίας	Φύλο	Χαρά	Λύπη	Θυμός	Επιθετικ.	Ζήλια	Προστατ.	Αδιαφορία	Άλλο
<3	Αγόρι		1	1	2	2			
	Κορίτσι	1					1		
=3	Αγόρι	1				1			
	Κορίτσι	3					3		
>3	Αγόρι	3				1	3		
	Κορίτσι	6				4	2		
Σύνολο		14	1	1	2	8	9		

Μετά την γέννηση ενός παιδιού το 100% των αρσενικών αδελφών του, κάτω των 3 ετών, ένιωσε λύπη θυμό και έγινε επιθετικό απέναντί του, ενώ ένα 24% και ζήλια. Τα κορίτσια των ίδιων ηλικιών χάρηκαν κατά 8%, και έγιναν και προστατευτικά κατά 11%. Το 20% των αγοριών, άνω των 3 ετών χάρηκε, το 13% συγχρόνως ζήλεψε, ενώ το 33% έγινε και προστατευτικό. Τα κορίτσια σε αυτήν την ηλικία είχαν την ίδια αντίδραση με ποσοστό 44%, 50% και 21% αντίστοιχα. Το ποσοστό των αγοριών που ήταν 3 ετών, χάρηκε κατά 5% και συγχρόνως το 11% ζήλεψε. Τα κορίτσια με την ίδια ηλικία χάρηκαν κατά 22% ενώ έγιναν και προστατευτικά κατά 34%. Κανένα από τα αδέρφια δεν αδιαφόρησε.

10. Ερώτηση 12: Πως αντιμετωπίζετε εσείς τον καβγά των παιδιών σας;

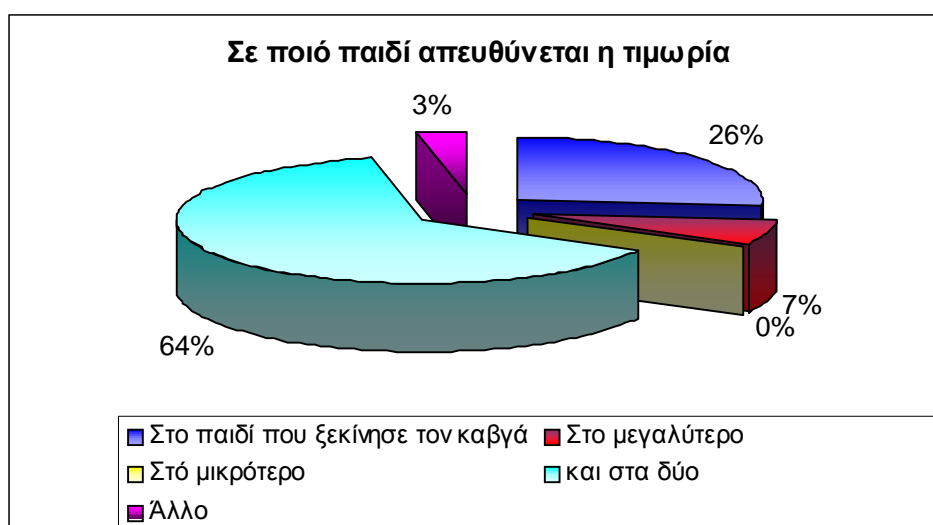
Πώς αντιμετωπίζετε εσείς τον καβγά					
Επέμβαση πρωτοβουλιική	Επέμβαση μετά από κάλεσμα	Χωρίς συμμετοχή	Επιβολή τιμωρίας	Συζήτηση-συμβουλές	Άλλο
16	16	4	8	30	

Η αντιμετώπιση των αδελφικών καβγάδων από τους γονείς περιλαμβάνει κατά 40% συζήτηση και συμβουλές, κατά 22% επέμβαση έπειτα από δική τους πρωτοβουλία, 22% επίσης την επέμβαση μετά από το κάλεσμα των παιδιών τους, 11% την επιβολή της τιμωρίας και 5% δεν συμμετέχουν καθόλου.

11. Ερώτηση 13: Σε ποιο παιδί απευθύνεται συνήθως η τιμωρία;

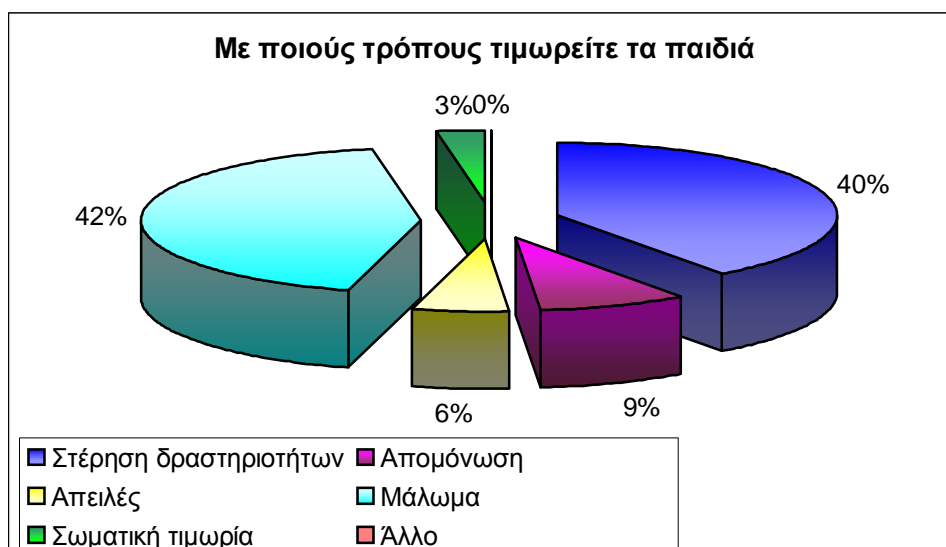
Σε ποιο παιδί απευθύνεται η τιμωρία				
Στο παιδί που ξεκίνησε τον καβγά	Στο μεγαλύτερο	Στο μικρότερο	και στα δύο	Άλλο
16	4		39	2

Στο γράφημα παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των γονέων, 64%, τιμωρούν και τα δυο τους παιδιά. Ακολουθεί ένα 26%, το οποίο τιμωρεί μόνο το παιδί που ξεκίνησε τον καβγά. Το 7% των γονέων τιμωρεί μόνο το μεγαλύτερο. Το 3% είχαν πάνω από 2 παιδιά και επέλεξαν την απάντηση «άλλο», συμπληρώνοντας ότι δεν εξαιρούν κανένα από τα παιδιά τους στην επιβολή της τιμωρίας. Το ίδιο ποσοστό περιλαμβάνει και απάντηση μη επιβολής τιμωρίας. Δεν υπήρξε περίπτωση που να τιμωρείται μόνο το μικρότερο παιδί.

12. Ερώτηση 14: Με ποιους τρόπους τιμωρείτε τα παιδιά σας;

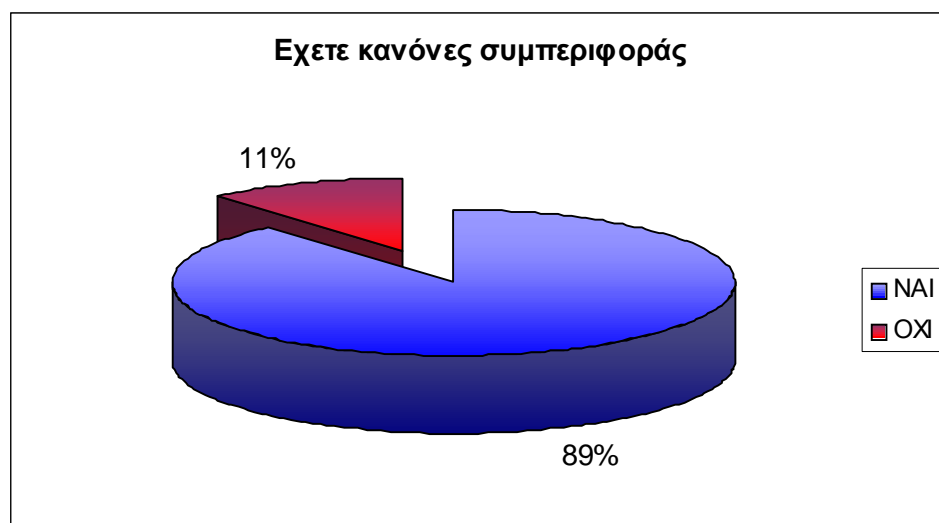
Με ποιους τρόπους τιμωρείτε τα παιδιά					
Στέρηση δραστηριοτήτων	Απομόνωση	Απειλές	Μάλωμα	Σωματική τιμωρία	Άλλο
28	6	4	30	2	

Οι μορφές τιμωρίας που επιβάλλουν οι γονείς στα παιδιά τους είναι: μάλωμα κατά 42%, στέρηση δραστηριοτήτων κατά 40%, απομόνωση σε κάποιον χώρο του σπιτιού 9%, χρήση απειλών 6% και 3% χρήση σωματικής τιμωρίας.

13. Ερώτηση 15: Έχετε κανόνες συμπεριφοράς, που θέλετε να ακολουθούν τα παιδιά σας μέσα στο σπίτι;

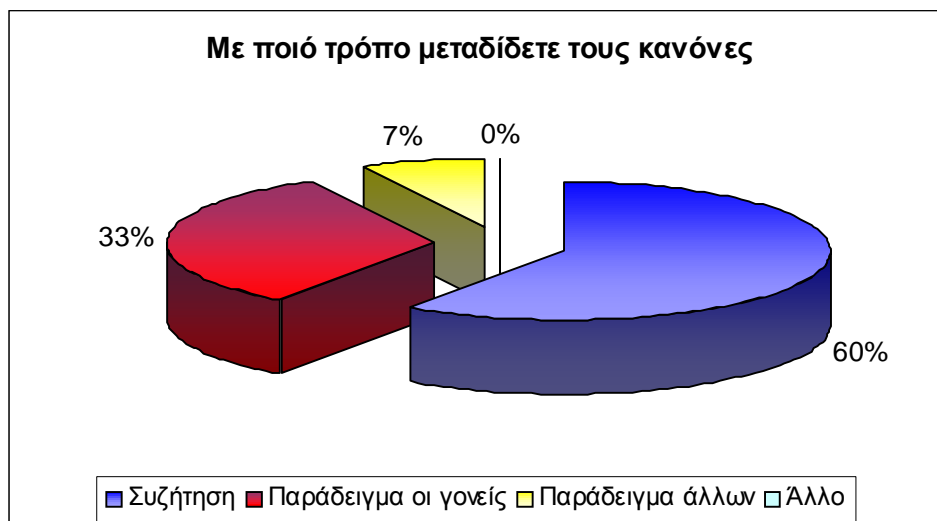
Έχετε κανόνες συμπεριφοράς	
ΝΑΙ	ΟΧΙ
55	7

Μεγάλο ποσοστό των γονέων, 89%, κάνουν χρήση των κανόνων συμπεριφοράς στα παιδιά τους μέσα στο σπίτι, ενώ ένα 11% δεν έχουν καθόλου κανόνες συμπεριφοράς.

14. Ερώτηση 16: Με ποιον τρόπο μεταδίδετε στα παιδιά σας τους κανόνες:

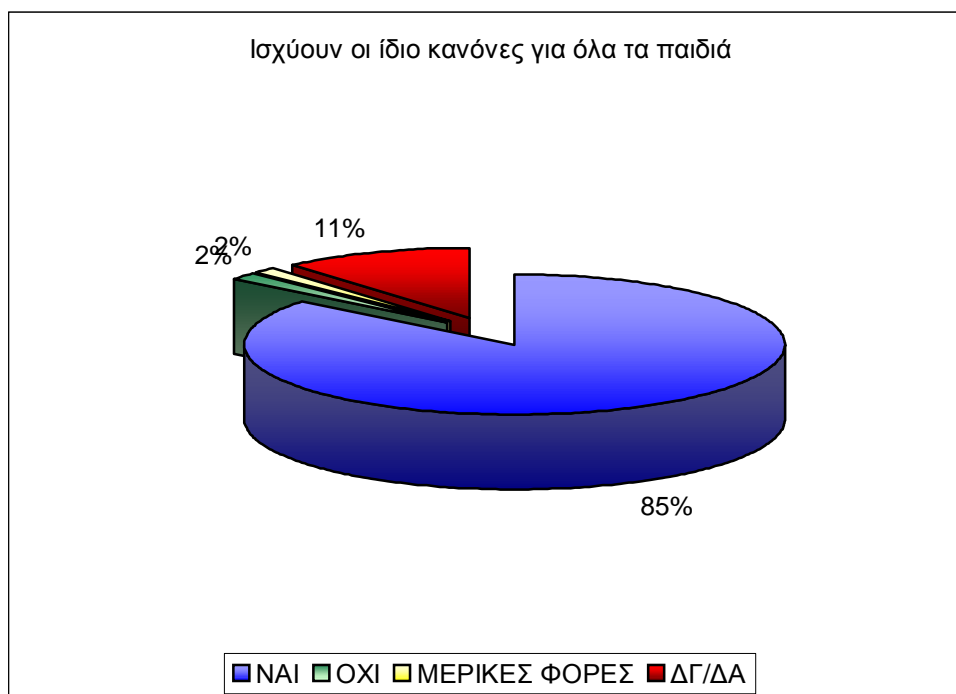
Με ποιο τρόπο μεταδίδετε τους κανόνες			
Συζήτηση	Παράδειγμα οι γονείς	Παράδειγμα άλλων	Άλλο
40	22	5	0

Οι γονείς απ' ότι φαίνεται στο γράφημα συνηθίζουν να μεταδίδουν στα παιδιά τους, τους κανόνες μέσα από συζήτηση. Το ποσοστό αυτής της απάντησης ανέρχεται στο 60%. Στο 33% ανέρχεται η απάντηση ότι παρουσιάζουν στα παιδιά τους τον εαυτόν τους σαν παράδειγμα. Τέλος ένα 7% των γονέων φέρνουν ως παράδειγμα τρίτα πρόσωπα για να τους μεταδώσουν τους κανόνες αυτούς.

15. Ερώτηση 17: Ισχύουν οι ίδιοι κανόνες για όλα τα παιδιά της οικογένειας;

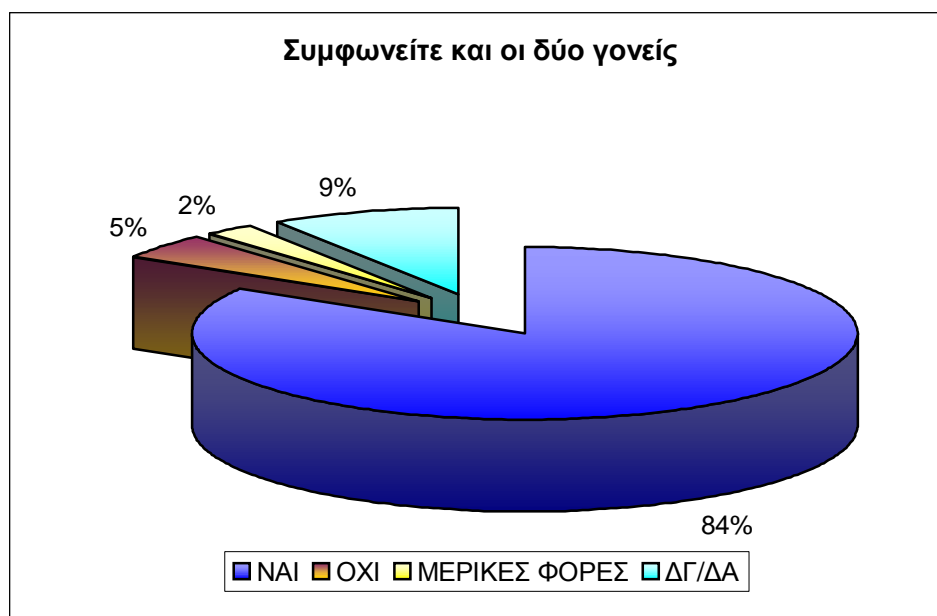
Ισχύουν οι ίδιοι κανόνες για όλα τα παιδιά			
ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΜΕΡΙΚΕΣ ΦΟΡΕΣ	ΔΓ/ΔΑ
53	1	1	7

Στην πλειοψηφία τους οι γονείς, το 85%, έχουν τους ίδιους κανόνες για όλα τα παιδιά της οικογένειας. Σε πολύ μικρό ποσοστό, 2%, δεν έχουν τους ίδιους κανόνες. Για ένα άλλο 2% των γονέων, οι κανόνες αυτοί δεν είναι πάντα οι ίδιοι, αλλά εξαρτώνται από την περίπτωση. Το 11% δεν απάντησε στην συγκεκριμένη ερώτηση.

16. Ερώτηση 18: Συμφωνείτε και οι δύο γονείς στα θέματα πειθαρχίας των παιδιών σας;

Συμφωνείτε και οι δύο γονείς			
ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΜΕΡΙΚΕΣ ΦΟΡΕΣ	ΔΓ/ΔΑ
36	2	1	4

Το ποσοστό των γονέων που συμφωνούν στα θέματα πειθαρχίας των παιδιών τους ανέρχεται στο 84%, ενώ αυτών που δεν συμφωνούν στο 5%. Με ποσοστό 2% ήταν εκείνοι που συμφωνούν μερικές φορές. Τέλος ένα 9% δεν απάντησε στην συγκεκριμένη ερώτηση.

Ερώτηση 15^α: Αν, ναι ποιοι είναι αυτοί;

Η ερώτηση 15^α, διαμορφώθηκε ως ανοιχτού τύπου με σκοπό την εξασφάλιση των ζητούμενων πληροφοριών σχετικά με τους κανόνες συμπεριφοράς που θα πρέπει να ακολουθούν τα παιδιά της εκάστοτε οικογένειας αν και εφόσον οι γονείς, είχαν επιλέξει την απάντηση α) ΝΑΙ, στην ερώτηση 15: «Έχετε κανόνες συμπεριφοράς που θέλετε να ακολουθούν τα παιδιά σας μέσα στο σπίτι;»

Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις που δόθηκαν σε 62 ερωτηματολόγια, η πλειοψηφία των ερωτώμενων και συγκεκριμένα 25 γονείς, αναζητούν από τα παιδιά τους τον σεβασμό είτε προς αυτούς, είτε στην αδελφική τους σχέση, είτε σε οποιονδήποτε συνάνθρωπό τους. Εν συνεχεία, 14 από αυτούς, μας ανέφεραν κανόνες καθαριότητας και βοήθειας στις δουλειές του σπιτιού. 15 είναι εκείνοι που ενδιαφέρονται για την τήρηση των ωραρίων, ύπνου, μελέτης και παρακολούθησης προγραμμάτων στην τηλεόραση. Σε 8 οικογένειες υπάρχει κανονισμός που απαγορεύει την βία, ενώ ο ίδιος αριθμός ισχύει για την απαγόρευση της φασαρίας. Ένας αριθμός, περί των 7 γονέων, επιζητούν από τα παιδιά τους να είναι ευγενικά και άλλοι τόσοι, τα συμβουλεύουν να λύνουν τις διαφορές τους μέσα από την συζήτηση και τον διάλογο. 6 γονείς, παροτρύνουν τα παιδιά τους για αλληλοβοήθεια ενώ π ίδιος αριθμός ζητά υπακοή. Απαγόρευση των καβγάδων διαπιστώθηκαν σε 5 οικογένειες ενώ ο ίδιος αριθμός πατέρων και μητέρων, ζητούν κοινοκτημοσύνη και άλλη τόσοι αγάπη. Η συνέπεια και η αλήθεια αναφέρθηκαν σε 4 και 1 ερωτηματολόγια αντίστοιχα, ενώ υπήρξαν δύο οικογένειες των οποίων το συμβόλαιο περιλαμβάνει και την προσευχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.7 Συμπεράσματα

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας οδηγεί στα ακόλουθα συμπεράσματα. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία οι μητέρες είναι εκείνες οι οποίες περνούν τον περισσότερο χρόνο με τα παιδιά τους. Το γεγονός ότι στην έρευνά μας, από τα 62 ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν τα 41 από μητέρες, μας κάνει να υποθέσουμε, ότι η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται αφού αυτές αναλαμβάνουν να δώσουν απαντήσεις για την συμπεριφορά των παιδιών τους.

Τα αποτελέσματα της έρευνας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα αγόρια είναι αυτά που καβγαδίζουν περισσότερο με τα αδέρφια τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την βιβλιογραφία η οποία στηρίζει την αυξημένη ροπή στην επιθετικότητα των αγοριών, σε βιολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

Στην ερώτηση για το ποιες είναι οι σχέσεις των αδελφών του δείγματός μας το 55% των ερωτώμενων απάντησε πως είναι πολύ καλές. Παρόλα αυτά όμως, η συχνότητα των καβγάδων είναι αυξημένη. Συγκεκριμένα, τα αγόρια καβγαδίζουν καθημερινά, ενώ τα κορίτσια εμπλέκονται σε συχνούς καβγάδες αλλά όχι καθημερινούς. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τον συνδυασμό των αποτελεσμάτων δυο ερωτήσεων που σχετίζονται με την συχνότητα των αδελφικών καβγάδων και το φύλο τους. Αυτό, με βάση την βιβλιογραφία, συμβαίνει επειδή τα κορίτσια μιμούμενα την μητέρα αρέσκονται στο να φροντίζουν και να περιποιούνται τα αδέρφια τους, αναλαμβάνοντας έτσι τον ρόλο της «βοηθού» της μητέρας. Οι καβγάδες δεν εξαλείφονται παρόλα αυτά, διότι η σχέση εξακολουθεί να είναι αδελφική και να επηρεάζεται από ζήλιες και ανταγωνισμούς. Η συνήθης συμπεριφορά κατά την διάρκεια των καβγάδων, ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού, είναι η σωματική επίθεση στο 44% καθώς και η ανταλλαγή χαρακτηρισμών στο 35%. Οι μορφές αυτές στην βιβλιογραφική ανασκόπηση παρουσιάζονται από τα 4 χρόνια έως και τα 12 κάτι το οποίο παρατηρήθηκε και στην έρευνα μας.

Όσον αφορά, το ποιο αδέρφι προκαλεί τον καβγά σύμφωνα με την σειρά γέννησης διαπιστώνουμε ότι δεν ευθύνεται πάντα το ίδιο παιδί κατά 59%. Αντίθετα η βιβλιογραφία μας ενημερώνει ότι κυρίως τα πρωτότοκα παιδιά είναι εκείνα που προκαλούν τους καβγάδες, επειδή νιώθουν απειλή με την εισβολή του νέου μέλους στην οικογένεια. Στις περιπτώσεις όπου τα αδέρφια είναι τρία, στην έρευνά μας, το μεσαίο κατά 15% είναι αυτό που προκαλεί τις συγκρούσεις, ενώ το μεγαλύτερο και το μικρότερο κατά 13%. Αυτό βάση της θεωρητικής προσέγγισης συμβαίνει, διότι τα παιδιά αυτά προσπαθούν να αποκρύψουν στα μικρότερα αδέρφια τους το αίσθημα κατωτερότητας που νιώθουν για τα μεγαλύτερα.

Στην ερώτηση «ποια ήταν η αντίδραση του παιδιού σας μετά την άφιξη του/ της αδελφού / ής» το ποσοστό αδιαφορίας ήταν μηδενικό. Αντιθέτως, τα αγόρια που ήταν μικρότερα των 3 ετών είχαν έντονα τα συναισθήματα της λύπης του θυμού και της επιθετικότητας σε ποσοστό 100%. Σε κάποιες περιπτώσεις, προστίθεται και το συναίσθημα της ζήλιας, 24%. Οι αντιδράσεις κοριτσιών μεγαλύτερων των 3 ετών, συνδυάζουν τη χαρά 44%, την προστατευτικότητα 21%

αλλά και τη ζήλια στο 50%. Αυτή πολλές φορές αποκρύπτεται και μετατρέπεται σε μίμηση της συμπεριφοράς των γονιών τους. Έτσι εξηγείται και η προστατευτικότητα προς το μικρότερο τόσο των αγοριών, 33% όσο και των κοριτσιών, που παρουσιάζεται στην έρευνα και στην βιβλιογραφία. Παρατηρούμε εδώ διαφορά που έγκειται στο 12%, μεταξύ αρρένων και θηλέων αδελφών σχεδόν της ίδιας ηλικίας. Το αποτέλεσμα αυτό μας εντυπωσιάζει, διότι σύμφωνα με την θεωρητική προσέγγιση, οι αδελφές είναι εκείνες που θα περίμενε κανείς να είναι πιο προστατευτικές λόγω της μίμησης της συμπεριφοράς της μητέρας. Αυτή η διαφορά τόσο στην ζήλια όσο και στην προστατευτικότητα μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι τα κορίτσια του δείγματός μας, υπερτερούν έναντι των αγοριών σε αναλογία 92 έναντι 66.

Το 40% των γονέων αντιμετωπίζει τους καβγάδες των παιδιών τους με συζήτηση και συμβουλές. Το 22% επεμβαίνει για την λύση της διαφοράς μετά από δική του πρωτοβουλία και άλλο τόσο μετά το κάλεσμα των ίδιων των αδελφών για βοήθεια. Το ίδιο ισχύει και στην βιβλιογραφία, λόγω του ότι οι γονείς δεν τηρούν σταθερή στάση αλλά λειτουργούν διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Μόνο το 11% κάνει χρήση τιμωρίας. Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε την αναξιοπιστία των ερωτώμενων. Διότι παρόλο που πολλοί είναι αυτοί που δεν τιμωρούν τα παιδιά τους, στις ερωτήσεις, «σε ποιο παιδί απευθύνεται συνήθως η τιμωρία» κι «με ποιους τρόπους τιμωρείτε τα παιδιά σας», απάντησαν όλοι, εκτός από έναν. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι τελικά οι γονείς αυτοί επιβάλλουν τιμωρία και στα δυο τους παιδιά όπως ισχυρίζεται το 64% στην πρώτη από τις παραπάνω ερωτήσεις, ενώ στην δεύτερη υπερισχύει το μάλωμα με 42% και ακολουθεί η στέρση δραστηριοτήτων με 40%. Λίγοι είναι αυτοί, το 9%, που παραδέχτηκε ότι χρησιμοποιεί την σωματική τιμωρία. Παρά το γεγονός ότι οι πατέρες και οι μητέρες του δείγματος χρησιμοποιούν την συζήτηση ως μέσο επιβολής πειθαρχίας η συχνότητα των καβγάδων βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα.

Σχεδόν σε όλες τις οικογένειες του δείγματος, 89%, έχουν θεσμοθετηθεί κανόνες συμπεριφοράς για τα παιδιά, όπως προκύπτει από αντίστοιχη ερώτηση. Όταν ρωτήθηκαν «ποιοι είναι αυτοί οι κανόνες» απάντησαν κατά προτεραιότητα τον σεβασμός προς άλλα πρόσωπα, την σωματική υγιεινή, την τήρηση των ωραρίων ύπνου, μελέτης κ.α. Τέταρτη επιλογή αποτελεί η απαγόρευση της βίας και η λύση των διαφορών μέσα από συζήτηση. Ακόμη λιγότεροι γονείς, αναφέρθηκαν στην απαγόρευση των καβγάδων και στην παρότρυνση των παιδιών για αγάπη. Σε αυτό το σημείο μπορούμε να υποθέσουμε γιατί η επιθετικότητα ανάμεσα στα αδέρφια του δείγματος είναι αυξημένη. Παρά το γεγονός ότι οι γονείς προσπαθούν με το καλύτερο δυνατό τρόπο, να αποτρέψουν τα παιδιά τους από συγκρούσεις, είτε μέσα από συζήτηση, είτε μέσα από κανόνες, τελικά αυτό δεν επιτυγχάνεται. Ίσως λοιπόν, κάτι τέτοιο συμβαίνει επειδή οι κανόνες αυτοί είναι αφηρημένες έννοιες, όπως π.χ. ο σεβασμός, και δεν γίνονται εύκολα κατανοητοί από τα παιδιά. Επίσης κανόνες που αποτρέπουν την βία και τις συγκρούσεις δεν περιλαμβάνονται σε μεγάλο ποσοστό οικογενειών. Αντίθετα προτιμούν να δίνουν βαρύτητα σε ποιο πρακτικά θέματα, όπως η καθαριότητα.

Οι περισσότεροι γονείς, το 60%, προτιμούν να μεταδίδουν στα παιδιά τους, τους κανόνες μέσα από συζήτηση. Άποψή μας όμως είναι ότι μια συζήτηση,

χωρίς παραδείγματα και εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη από όλα τα μέλη της οικογένειας, δεν αποτελεί αποτελεσματικό μέσο για αλλαγή κάποιας ανεπιθύμητης συμπεριφοράς στις ηλικιακές φάσεις που βρίσκονται τα παιδιά του δείγματός μας. Η παραπάνω άποψη στηρίζεται στην θεωρία της μίμησης πρότυπων.

Στην ερώτηση για το αν ισχύουν οι ίδιοι κανόνες για όλα τα παιδιά της οικογένειας, το 85% των γονέων απάντησαν θετικά. Έτσι προσπαθούν να αποφύγουν τα κρούσματα ζήλιας και ανταγωνισμών, που μπορούν να διαταράξουν την σχέση των αδελφών. Αυτό εν μέρει επιβεβαιώνεται από το μεγάλο ποσοστό των πολύ καλών σχέσεων που έχουν αυτά τα αδέρφια μεταξύ τους.

Εντυπωσιακό είναι το ποσοστό (84%) των γονέων που συμφωνούν στα θέματα πειθαρχίας των παιδιών τους, όπως προκύπτει από σχετική ερώτηση. Μολονότι κάνουν χρήση όλων εκείνων των τρόπων που συνάδουν στην δημιουργία ενός καλού κλίματος μέσα στην οικογένεια και στην αδελφική σχέση, η επιθετικότητα των παιδιών είναι υψηλή. Όπως ακριβώς μας πληροφορεί και η βιβλιογραφία, οι καλές σχέσεις των γονέων σε συνδυασμό με την δημιουργία κλίματος δημοκρατίας μέσα στο σπίτι από τους ίδιους, αποτελούν χαρακτηριστικά που συντελούν στην ανάπτυξη καλών σχέσεων. Βέβαια οι απαντήσεις που δόθηκαν σχετικά με το είδος των κανόνων μας κάνουν να υποθέσουμε τον λόγο που τα παιδιά τους προβαίνουν σε συχνές και έντονες συγκρούσεις. Η θεωρητική προσέγγιση μας επιβεβαιώνει στο σημείο αυτό, διότι η έλλειψη ή η επιβολή χαλαρών ή ασαφών κανόνων δεν φέρνει αποτελεσματικότητα στην αποτροπή της επιθετικότητας ανάμεσα στα αδέρφια.

Με την προϋπόθεση ότι όλα αυτά τα παιδιά δεν παρουσιάζουν κάποια μορφή ψυχοπαθολογίας που να ευθύνεται για την τάση σε αυτήν την συμπεριφορά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι την ευθύνη έχουν κοινωνικοί παράγοντες όπως το σχολείο, η ομάδα των συνομηλίκων και η τηλεόραση. Μια άλλη υπόθεσή μας είναι η αναξιοπιστία των ερωτώμενων. Η επιθετικότητα μέσα στην οικογένεια είναι ένα πολύ ευαίσθητο θέμα. Γι' αυτόν τον λόγο πιθανόν οι γονείς να δίστασαν να δείξουν τις αληθινές διαστάσεις του προβλήματος, όχι τόσο σε εμάς, αφού τα ερωτηματολόγια ήταν ανώνυμα, όσο στον ίδιο τους τον εαυτό. Είναι πολύ δύσκολο κάποιος να παραδεχτεί τα λάθη του, ειδικά όταν πρόκειται για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών του, και να αναλάβει την ευθύνη. Η υποψία μας αυτή γεννάτε μέσα από αποτελέσματα ερευνών που περιλαμβάνονται στην βιβλιογραφία και των οποίων εργαλείο αποτέλεσε κατά κύριο λόγο η παρατήρηση οικογενειών από ειδικούς επιστήμονες και όπου διαπιστώθηκε ότι λάθος χειρισμοί των γονέων οδηγούν στις συγκρούσεις των αδελφών. Αυτό το ερωτηματολόγιο ίσως αποτέλεσε για καθέναν από αυτούς τον καθρέφτη του γονεϊκού του ρόλου.

7.8 Προτάσεις.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις απαντήσεις 62 γονέων, πατέρων και μητέρων, διατυπώθηκαν οι παρακάτω προτάσεις μας, που απευθύνονται στους γονείς αυτούς αλλά και όσους άλλους έχουν αναλάβει το δύσκολο έργο της διαπαιδαγώγησης παιδιών.

Σχετικά λοιπόν με την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών τους, οι γονείς θα ήταν καλό να κάνουν προσπάθειες για να αλλάξουν όλες εκείνες τις καταστάσεις που προκαλούν σε αυτά, την αντίδραση αυτή. Καλό θα είναι να αναζητήσουν τις αιτίες. Ίσως μέσα σε αυτές να εντοπίσουν και την δική τους ευθύνη. Συχνά η συμπεριφορά αυτή πηγάζει από συναισθήματα πως η απογοήτευση, η στέρηση ή από εμπειρίες για τις οποίες ευθύνονται άλλα άτομα ή οι συνθήκες της ζωής. Ομολογουμένως, αυτό είναι πιο εύκολο να το λείει κανείς παρά να το κάνει.

Πολλοί γονείς, αποφεύγουν την ανάμειξη τους στους καβγάδες των παιδιών τους. Αυτό είναι καλό, αλλά από μία άλλη οπτική είναι και κακό. Καλό είναι διότι, έτσι επιτυγχάνεται η σταδιακή ανεξαρτητοποίηση του τόμου και επιτυγχάνεται η ανάπτυξη του αισθήματος της υπευθυνότητας. Από την άλλη όμως, επειδή ο λόγος περί παιδιών γίνεται, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται για πλάσματα, τα οποία ενδεχομένως να μην έχουν αναπτύξει πλήρως τον αυτοέλεγχο των πράξεων τους και ίσως να μην μπορούν να ξεχωρίσουν το που σταματούν τα όρια, ειδικότερα σε ηλικίες κάτω των 7 ετών. Γι' αυτό λοιπόν θα ήταν καλό μία ανάμειξη άλλου τύπου, που εμείς θα την χαρακτηρίζαμε, ως οργανωμένη επίβλεψη από έναν από τους δύο γονείς, χωρίς παρεμβάσεις και μαλώματα, αλλά με διακριτική παρουσία. Πολλές φορές, η απουσία ενός ενηλίκου 'υπεύθυνου', από το σπίτι ίσως δημιουργεί το πλαίσιο που επιτρέπει στο παιδί να χτυπήσει ή να απειλήσει το αδελφάκι του είτε για να του αφαιρέσει κάποιο αντικείμενο είτε απλά για να νοιώσει ευχαρίστηση. Καλείται λοιπόν εδώ ο γονέας να δράσει a priori, για να μην αναγκαστεί να επέμβει όταν ξεσπάσει ο καβγάς.

Επίσης οι γονείς θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί, ως προς την συμπεριφορά τους. Ακόμη και αν η αδυναμία τους προς κάποιο από τα αδέρφια, τους οδηγεί στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για αυτό, δεν θα πρέπει να παραβλέπουν να συμπεριφέρονται ισότιμα και στα δύο ή και περισσότερα παιδιά τους, αντιμετωπίζοντας τα σαν ομάδα χωρίς όμως να εμποδίζουν την ανάπτυξη και την προαγωγή της ατομικότητας του καθενός. Μην ξεχνάμε άλλωστε το ζιζάνιο της ζήλιας, πόσο εύκολα μπορεί να ευδοκιμήσει στην σχέση των αδελφών.

Η προσφορά προτύπων μη επιθετικής συμπεριφοράς θα λειτουργήσει ανασταλτικά στην επιθετικότητα των παιδιών. Η λύση των διαφωνιών μέσα από την συζήτηση, επελέγη από την πλειοψηφία των ερωτώμενων. Παρόλαυτα, η επιθετικότητα των αδελφών υφίσταται στο μεγαλύτερο ποσοστό. Ίσως οι συζητήσεις αυτές να μην είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικές, για το τι είναι σωστό και τι λάθος για το παιδί. Οι ίδιοι οι γονείς τους είναι το παράδειγμα γι' αυτά. Τα όσα λέγονται θα πρέπει να εφαρμόζονται κιόλας. Η θέσπιση κανόνων συμπεριφοράς

είναι μία καλή λύση. Τι γίνεται όμως όταν αυτοί δεν εφαρμόζονται; Ο αποδοτικότερος τρόπος μάθησης για ένα παιδί είναι η εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη. Σαφώς και δεν εννοούμε ότι η συζήτηση είναι αναποτελεσματική. Αντιθέτως αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι δημοκρατικών διαδικασιών κάθε κοινωνικής ομάδας και γι' αυτό είναι απαραίτητη. Κάθε δημοκρατία όμως έχει τους κανόνες της και η παραβίαση τους επιφέρει την τιμωρία. Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τα παιδιά μιας οικογένειας. Η επιβολή της τιμωρίας είναι πολλές φορές, απαραίτητη. Οπωσδήποτε καταδικάζουμε τις σωματικές τιμωρίες, που είναι σκληρές και επώδυνες. Σκοπός αυτής θα πρέπει να είναι, η κατανόηση του ότι η κάθε πράξη έχει και αντίκρισμα ή καλύτερα, λογικές συνέπειες. Αντίστοιχα η μη επιθετική συμπεριφορά, θα ήταν καλό να αμείβεται. Η συζήτηση θα πρέπει να προηγείται αλλά και να ακολουθεί της τιμωρίας, ώστε τα παιδιά να μην αιφνιδιάζονται, γιατί άλλωστε κάτι τέτοιο δεν θα πρέπει να είναι σκοπός του πατέρα ή της μητέρας, αλλά ότι έχει να κάνει καθαρά με την συγκεκριμένη συμπεριφορά. Επίσης καλό θα ήταν να τους δίνεται χρόνος να σκεφτούν την επιθετική τους συμπεριφορά και τις απογοητεύσεις που δημιουργεί.

Η απομάκρυνση από την θετική ενέργεια είναι μια αποτελεσματική μέθοδος πειθαρχίας, γι' αυτό και προτείνεται από εμάς. Συγκεκριμένα μία από τις ακόλουθες μορφές, απομάκρυνση από τη δραστηριότητα, απομάκρυνση μέσα στο δωμάτιο και κοινωνική απομόνωση, δεν αποτελεί πρόβλημα η εφαρμογή της αρκεί η διάρκεια της να περιορίζεται σε 3-5 λεπτά. Η τρίτη μορφή καλό θα ήταν να εφαρμόζεται σε ακραία περιστατικά. Το παιδί θα πρέπει να είναι πληροφορημένο εκ των προτέρων για τις συμπεριφορές που θεωρούνται ακατάλληλες και τις συνέπειες της εκδήλωσής τους.

Τέλος, εάν κάποιο από τα παιδιά της οικογένειας παρουσιάζει επιθετικότητα, ενώ δεν συντρέχουν ενδο-οικογενειακοί λόγοι ή ψυχοπαθολογικοί, για την εμφάνιση της, οι γονείς θα πρέπει να αναζητήσουν την αιτία στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Για παράδειγμα, η ομάδα των συνομηλίκων. Θα πρέπει να ελεγχθεί εάν συναναστρέφεται με κάποιο παιδί που γνωρίζουν ότι απειλεί ή κακομεταχειρίζεται τους φίλους ή τους συμμαθητές του. Εάν τα πράγματα είναι έτσι, οι σχέσεις θα πρέπει να διακοπούν, διότι αυτό αποτελεί αρνητικό παράδειγμα και δρα στο παιδί βάση της μίμησης προτύπου. Επίσης οι γονείς θα πρέπει να σκεφτούν πολύ καλά το ενδεχόμενο και οι ίδιοι να εκδηλώνουν μορφές εχθρικής συμπεριφοράς είτε στις μεταξύ τους σχέσεις, είτε σε αυτές με τα παιδιά τους, και τελικά τα παιδιά τους με βάση την μίμηση της συμπεριφοράς των ίδιων των γονιών του.

Η άποψη κάποιου ειδικού μπορεί να είναι πολλές φορές πολύ χρήσιμη. Δεν είναι κακό λοιπόν, να ληφθεί από τους γονείς αν η περίπτωση το καλεί.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Αυτό το ερωτηματολόγιο γίνεται στα πλαίσια της πτυχιακής μας εργασίας, με σκοπό την λήψη πτυχίου από την σχολή Επαγγελματιών Υγείας Και Πρόνοιας του τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Α.Τ.Ε.Ι. Πάτρας. Το θέμα της πτυχιακής μας εργασίας είναι: « Η επιθετικότητα ανάμεσα στα αδέρφια και η αντιμετώπισή της από τους γονείς».

Στο ερωτηματολόγιο αυτό παρακαλούμε να επιλέξετε με το σύμβολο Χ, την απάντηση εκείνη που είναι πιο κοντά στην δική σας εμπειρία. Σας κάνουμε γνωστό ότι το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και παρακαλούμε να απαντήσετε σε **ΟΛΕΣ** τις ερωτήσεις, ώστε να είναι δυνατή η ποσοτική ανάλυση.

Ευχαριστούμε εκ των προτέρων για την συμμετοχή σας και για τον χρόνο που διαθέσατε στην διεκπεραίωση της έρευνάς μας.

Υπεύθυνες σπουδάστριες: Μπάγια Αντωνία
Σαϊτάκη Σοφία

1. Φύλο. α) Άρρεν β) Θήλυ

2. Ηλικία.....

3. Αριθμός αδελφών στην οικογένεια:

α) 2

β) 3

γ) 4 και άνω

4. Πιο είναι το φύλο των παιδιών σας;

α) πρώτο παιδί: αγόρι κορίτσι

β) δεύτερο παιδί: αγόρι κορίτσι

γ) τρίτο παιδί: αγόρι κορίτσι

δ) τέταρτο παιδί: αγόρι κορίτσι

ε) άλλο.....

5. Σημειώστε παρακάτω την ηλικία των παιδιών σας.

- α) πρώτο παιδί.....
- β) δεύτερο παιδί.....
- γ) τρίτο παιδί.....
- δ) τέταρτο παιδί.....
- ε) άλλο.....

6. Ποιες είναι οι σχέσεις των αδελφών μεταξύ τους;

- α) πολύ καλές
- β) καλές
- γ) μέτριες
- δ) όχι και τόσο καλές
- ε) άλλο.....

7. Πόσο συχνά καβγαδίζουν τα παιδιά σας μεταξύ τους;

- α) καθημερινά
 - β) συχνά
 - γ) μερικές φορές
 - δ) ποτέ
 - ε) άλλο.....
- (Αν έχετε επιλέξει το δ, συνεχίστε στην ερώτηση 15)

8. Όταν καβγαδίζουν τα παιδιά σας με ποιους τρόπους συμπεριφέρονται;
(Μπορείτε να επιλέξετε παραπάνω από μια απαντήσεις)

- α) ανταλλάζουν άσχημους χαρακτηρισμούς
- β) επιτίθενται σωματικά το ένα στο άλλο
(χτυπούν, τραβούν μαλλιά, δαγκώνουν, σπρώχνουν, κ.α.)
- γ) καταστρέφουν πράγματα
- δ) απειλούν
- ε) κάνουν κακό στον εαυτό τους
- στ) άλλο.....

9. Συμπληρώστε στα παρακάτω την ηλικία που παρατηρείτε να καβγαδίζουν περισσότερο τα παιδιά σας.

- α) όταν το πρωτότοκο ήταν.....
- β) όταν το δευτερότοκο ήταν.....
- γ) όταν το τριτότοκο ήταν.....
- δ) όταν το υστερότοκο ήταν.....
- ε) άλλο.....

10. Ποιο από τα αδέλφια προκαλεί συνήθως τον καβγά;

- α) το μεγαλύτερο
- β) το μεσαίο
- γ) το μικρότερο
- δ) όχι πάντα το ίδιο παιδί
- ε) άλλο.....

11. Ποια ήταν η αντίδραση του παιδιού σας μετά την άφιξη του/της αδελφού/ής.
(Μπορείτε να επιλέξετε παραπάνω από μια απαντήσεις)

- α) χάρηκε
- β) στενοχωρέθηκε
- γ) θύμωσε
- δ) έγινε επιθετικό
- ε) ζήλεψε
- στ) έγινε προστατευτικό με το αδελφάκι του
- ζ) αδιαφόρησε
- η) άλλο.....

12. Πως αντιμετωπίζετε εσείς τον καβγά των παιδιών σας;

- α) επεμβαίνετε ύστερα από δική σας πρωτοβουλία, για να λύσετε τον καβγά
- β) επεμβαίνετε ύστερα από το κάλεσμα των παιδιών για βοήθεια
- γ) δεν παίρνετε μέρος στην διαφωνία
- δ) τα τιμωρείτε
- ε) συζητάτε μαζί τους και τα συμβουλεύετε
- στ) άλλο.....

13. Σε ποιο παιδί απευθύνεται συνήθως η τιμωρία;

- α) στο παιδί το οποίο πιστεύετε, ότι ξεκίνησε τον καβγά
- β) στο μεγαλύτερο παιδί
- γ) στο μικρότερο παιδί
- δ) και στα δυο, ανεξάρτητα από το ποιος ξεκίνησε
- ε) άλλο.....

14. Με ποιους τρόπους τιμωρείτε τα παιδιά σας;

- α) τους στερείτε δραστηριότητες που τους αρέσουν
- β) τα απομονώνεται σε κάποιο χώρο του σπιτιού

- γ) τα απειλείτε
- δ) τα μαλώνετε
- ε) επιβάλλετε σωματική τιμωρία
- στ) άλλο.....

15. Έχετε κανόνες συμπεριφοράς, που θέλετε να ακολουθούν τα παιδιά σας μέσα στο σπίτι;

α) ναι

β) όχι

(Αν απαντήσατε το β, συνεχίστε στην ερώτηση 18)

15α. Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

.....

.....

.....

.....

.....

16. Με ποιον τρόπο μεταδίδετε στα παιδιά σας τους κανόνες αυτούς;

α) μέσα από συζήτηση μαζί τους

β) με το δικό σας παράδειγμα

γ) με παραδείγματα άλλων

δ) άλλο.....

17. Ισχύουν οι ίδιοι κανόνες για όλα τα παιδιά της οικογένειας;

α) ναι

β) όχι

γ) μερικές φορές

18. Συμφωνείτε και οι δυο γονείς στα θέματα πειθαρχίας των παιδιών σας;

α) ναι

β) όχι

γ) μερικές φορές

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Βουϊδάσκης,Β.(1987).*Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα, στην οικογένεια και στο σχολείο*. Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη.

Βρύζας, Κ., (1997), *Μέσα επικοινωνίας και παιδική ηλικία*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Βάνιας

Γιαννακόπουλος,Α.(1991).*Ψυχολογία προσαρμογής του παιδιού και του ενηλίκου*. Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη.

Γεώργας, Δ., (1995), *Κοινωνική ψυχολογία*, τόμος α΄, Αθήνα: εκδόσεις ελληνικά γράμματα,

Ζάχαρης,Δ.(1994).*Επιθετικότητα και αγωγή*. Ιωάννινα:εκδόσεις Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Κατσορίδου – Παπαδοπούλου, Χ., (1993), *Κοινωνική εργασία με ομάδα, μια μορφή προσέγγισης για συνεργασία και δράση*, Αθήνα: εκδόσεις Έλλην.

Κρασανάκης, Δ., (1992), *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, Αθήνα: εκδόσεις ελληνικά γράμματα.

Κυριαζή,Ν.(1999).*Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα:εκδόσεις Ελληνικά γράμματα.

Μάνος,Ν.(1997). *Βασικά στοιχεία ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ*. Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών.

Νέστορος, Ν., (1992), *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, Αθήνα: εκδόσεις ελληνικά γράμματα.

Νιτσοπούλου,Μ.(1986). *Προβληματικά παιδιά και κοινωνική ευθύνη*, έκδοση Γ΄, Αθήνα:εκδόσεις Ειρήνη.

Παπαδόπουλος, Ν., (1992), *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, Αθήνα: εκδόσεις ελληνικά γράμματα.

Παρασκευόπουλος,Ι. *Εξελικτική ψυχολογία*. Τόμος 2. Αθήνα.

Πασχάλης,Τ.(1990).*Βοηθείστε το παιδί σας*. Αθήνα:εκδόσεις Δανάη.

Τσιάντης, Γ., (1993), *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*, Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη

Χασάπης, Ι., (1980), *Ψυχολογία της προσωπικότητας*, Αθήνα: εκδόσεις Βασιλόπουλος.

Χουντουμάδη, Α. (1994). *Παιδιά και γονείς (στο ξεκίνημα μιας σχέσης)*. Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Χουρδάκη, Μ., (1982), *Οικογενειακή ψυχολογία*, Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη.

Χριστοφορίδης, Χ., (1991), *Ψυχικές διαταραχές και η αντιμετώπισή τους*, Αθήνα: εκδόσεις Κασουλίας.

Atkin, E.L. (1979). (Μετάφραση Κ. Γιαγκουλή), *Παιδική επιθετικότητα*. Αθήνα: εκδόσεις ΤΑΜΑΣΟΣ.

Auerbach, A.B. (1979). (Μετάφραση Κ. Γιαγκουλή), *Πειθαρχία-Γιατί και Πώς*. Αθήνα: εκδόσεις ΤΑΜΑΣΟΣ

Baum, H. (2003). (Μετάφραση Α. Σαλβάνου), *Μαμά, αυτός όλο με κάνει να θυμώνω!* Αθήνα: εκδόσεις Θυμάρη

Cohen, L. & Manion, L. (1991). (Μετάφραση Χ. Μητσοπούλου – Μ. Φιλοπούλου), *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: εκδόσεις έκφρασης.

Dreikurs, R. (1979). (Μετάφραση Ι. Καββαδά), *Το παιδί μια νέα αντιμετώπιση*. Αθήνα: εκδόσεις ΕΡΜΗΣ.

Dunn, J. (1988). (Μετάφραση Κ. Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου), *Αδέλφια*. Αθήνα: εκδόσεις Π. Κουτσουμπός Α.Ε.

Herbert, M. (2000). (Μετάφραση Θ. Τσοβίλη), *Αντιμετώπιση προβλημάτων παιδιού και εφήβου. Οι καβγάδες των παιδιών*. Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά γράμματα.

Herbert, M., (1996), (Μετάφραση Ι. Παρασκευόπουλος), *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*, τόμος Ιβ, Αθήνα: εκδόσεις ελληνικά γράμματα.

Vutz, S. - Dr Unzner U., (1999), (Μετάφραση Κ. Καμμένου), *Τα μοναχοπαιδιά. Ένα ή περισσότερα παιδιά;* Αθήνα: εκδόσεις θυμάρη.

ΛΕΞΙΚΑ

Γεωργοπαπαδάκου και ομάδα φιλολόγων, (1980), *Το μεγάλο λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Γιωτάκος, Ο., (2002), *Άγχος, επισκόπηση και διάγνωση*, σελ 2, <http://psychiatrytoday.netfims.com>

Γιωτάκος, Ο., (2002), *Ανδρογόνα και επιθετική συμπεριφορά*, σελ 1-7, <http://psychiatrytoday.netfims.com>

Παιδιά και διαζύγιο, (2003), σελ 1-3, [http// www.medlook.net](http://www.medlook.net)

Δρ. Ζήση, Α., (2004), *ποιότητα ζωής και σχιζοφρένεια*, σελ 1-2, [http//www.care.in](http://www.care.in)

Γονίδιο υπεύθυνο για την επιθετικότητα;, (2004), σελ 1, [http//www.health.in.gr](http://www.health.in.gr)